

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KUREYŞİZÂDE MEHMED FEVZİ EFENDİ'NİN CÂMIU'S-SALAVÂT
VE SEYFÜ'L-CİHÂD FÎ NASRİ'L-İBÂD RİSÂLELERİ -İNCELEME,
TRANSKRİPSİYON VE KAYNAKLARININ TESPİTİ-**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
Rabia Nur ATİK

DENİZLİ 2022

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**KUREYŞİZÂDE MEHMED FEVZİ EFENDİ'NİN CÂMIU'S-SALAVÂT VE
SEYFÜ'L-CİHÂD FÎ NASRİ'L-İBÂD RİSÂLELERİ -İNCELEME,
TRANSKRİPSİYON VE KAYNAKLARININ TESPİTİ-**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Rabia Nur ATİK

Tez Danışmanı: Doç Dr. Mustafa TÜRKAN

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı : İslam Hukuku

“Bu tez sınavı 12.08.2022 tarihinde yüz yüze olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Doç. Dr. Mustafa TÜRKAN	BAŞARILI
Doç. Dr. Ünal YERLİKAYA	BAŞARILI
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Muhammet PEŞE	BAŞARILI

BEYAN

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulguların analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Rabia Nur ATİK

21.07.2022

ÖNSÖZ

İslam tarihinin önemli bir dönemini oluşturan, İslami ilimlerin gelişmesinde ve devamlılığında önemli bir yer tutan Osmanlı devleti birçok alim yetiştirmiştir. Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi de İslami ilimler alanında çalışmalar yapmış, Osmanlı'nın son döneminde yaşamış alimlerdenidir. Denizli'nin Tavas ilçesinde doğmuş, ilim tahsilini tamamlamak için çeşitli yerlerde bulunmuştur. Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi hem müftü hem şair hem de halkla iç içe yaşamış müderris profiline sahip bir şahıstır. Kelâm, mantık, Arapça, dil bilgisi, edebiyat, tasavvuf, fıkıh ve tefsir alanlarına dair birçok eser kaleme almıştır. Bu eserler pek çok araştırmacının çalışma konusunu oluşturmuştur fakat ibadetlerle ilgili olarak yazdığı *Câmiu's-salavât ve Seyfü'l-cihâd fi nasri'l-ibâd* adlı iki risâle detaylı olarak ele alınmamıştır. Biz de bu sebeple daha önce araştırılmayan bu iki risaleyi detaylı bir şekilde incelemeye karar verdik.

Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerini ele aldık. İkinci ve üçüncü bölümlerde ise *Câmiu's-salavât ve Seyfü'l-cihâd fi nasri'l-ibâd* adlı risalelerinin transkripsiyonunu yaptık, eserin genel bilgilerini, kaynaklarını ve muhtevasına dair bilgiler sunduk. Bu çalışmamızın, Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi ile ilgili yapılan çalışmalara bir ışık tutacağını temenni ediyoruz.

Son olarak risâlelerini tez konusu yaptığım Fevzi Efendi'yi rahmetle yâd ederim. Tez konusunun belirlenmesi ve çalışmanın olgunlaşması noktasında yardımlarını eksik etmeyen danışman hocam Doç. Dr. Mustafa TÜRKAN'a, beni yetiştirip bugüne getiren, İslami ilimler noktasında ilk eğitimimi veren ve bu çalışmamda beni fikirleriyle destekleyen babam Dr. Öğr. Üyesi Sefa ATİK'e, hayatım boyunca benden desteğini esirgemeyen anneme sonsuz teşekkür ederim. Tez yazma sürecimde iyi-kötü her anımda yanımda olan, tezimi okuyup gerekli düzeltmeleri yapan Zennure'ye ve kardeşim Tayyip'e, tez çalışmam esnasında bana destek veren değerli büyüklerim ve arkadaşlarıma sonsuz kere teşekkürler.

Rabia Nur Atik

Denizli 2022

Tezin Başlığı: Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin Câmîu's-salavât ve Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd Risaleleri -inceleme, transkripsiyon ve kaynaklarının tespiti-	
Tezin Yazarı: Rabia Nur ATİK	Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa Türkan
Kabul Tarihi: 12.08.2022	Sayfa Sayısı: viii (ön kısım) + 129 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: İslam Hukuku
<p>Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış alimlerdenidir. Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin yayımlanmış yetmiş beş eseriyle yazma halinde iki küçük risâlesi tespit edilmiştir. İbadetlerle ilgili ise bilinen on bir eseri mevcuttur. Bu çalışmada Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin ibadetlerde ilgili olarak yazdığı <i>Câmîu's-Salavât</i> ve <i>Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd</i> adlı risalelerinin transkripsiyonu, incelenmesi ve kaynaklarının tespit edilmesi amaçlanmıştır.</p> <p>Tez giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerinden kısaca bahsedilmiştir. İkinci bölümde <i>Câmîu's-salavât</i> adlı risâlenin transkripsiyonu yapılmış, kaynakları tespit edilmiş, risale hakkında genel bilgilere yer verilip muhtevası incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise ikinci bölümde olduğu gibi Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin <i>Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd</i> adlı risâlesinin transkripsiyonu ve kaynaklarının tespiti yapılmış, risale hakkında genel bilgilere yer verilip muhtevası incelenmiştir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi, Edirne Müftüsü, Fıkıh, Cihad, Namaz, İbadet.	

Title of the Thesis: The Câmîu's-salavât and Seyfû'l-cihâd fî nasri'l-ibâd Epislers of Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi -review, transcription and determination of their sources-	
Author: Rabia Nur ATİK	Supervisor: Doç. Dr. Mustafa Türkan
Date: 12.08.2022	Nu. of pages: viii (pre text) +129(mainbody)
Depertmant: Basic Islamic Sciences	Subfield: Islamic Law
<p>Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi is one of the scholars who lived in the last period of the Ottoman Empire. Seventy-five published works and two small treatises in manuscript have been identified of Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi. He has eleven works identified on worship. In this study, it is aimed to transcribe, analyze and determine the sources of the epislers named Câmîu's-Salavat ve Seyfû'l-jihâd fî nasri'l-ibâd, written by Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi about worship.</p> <p>The thesis consists of an introduction, three chapters, and a conclusion. The subject, purpose, method and sources of the study are emphasized in the introduction. In the first chapter, the life, scientific personality and works of Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi are briefly mentioned. The episler named Câmîu's-salavât was transcribed, its sources were determined, general information about the episler was explained and its content was examined in the second part. In the third chapter, as in the second chapter, the transcription and sources of Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi's episler named Seyfû'l-cihâd fî nasri'l-ibâd were determined, general information about the episler was given and its content was examined.</p>	
Keywords: Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi, Mufti of Edirne, Fiqh, Jihad, Prayer, Worship.	

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	vii
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ.....	viii

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KONUSU.....	2
II. ÇALIŞMANIN AMACI.....	3
III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ.....	3
IV. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KUREYŞİZÂDE MEHMED FEVZİ EFENDİ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ.

1.1. Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin Hayatı.....	8
1.2. Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin Eserleri.....	11

İKİNCİ BÖLÜM

KUREYŞİZÂDE MEHMED FEVZİ EFENDİ'NİN CÂMIU'S-SALAVÂT RİSÂLESİNİN TRANSKRİPSİYONU VE KAYNAKLARININ TESPİTİ

2.1. Câmiu's-salavât Risâlesi Hakkında Genel Bilgiler	17
2.2. Câmiu's-salavât Risâlesinin Transkripsiyonu ve Kaynaklarının Tespiti.....	18
2.3. Câmiu's-salavât Risâlesinin Kaynakları	38
2.3.1. Ayetler	39
2.3.2. Hadisler.....	40
2.3.3. Kitaplar	41
2.3.3.1. Şerh-i Sağîr ve Şerh-i Kebîr.....	41

2.3.3.2. Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Ḳur'ân.....	42
2.3.3.3. Tefsîrü'l-Hanefî.....	42
2.3.3.4. el-Meslekü'l-müteḳassıt bi'l-menseki'l-mütevassıt alâ Lübâbü'l-menâsik.....	43
2.4. Câmiu's-salavât Risâlesinin Muhtevası.....	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUREYŞİZÂDE MEHMED FEVZİ EFENDİ'NİN SEYFÜ'L-CİHÂD FÎ NASRİ'L-İBÂD RİSALESİNİN TRANSKRİPSİYONU VE KAYNAKLARININ TESPİTİ

3.1. Seyfü'l-cihâd fi nasri'l-ibâd Risâlesi Hakkında Genel Bilgiler.....	53
3.2. Seyfü'l-cihâd fi nasri'l-ibâd Risâlesinin Transkripsiyonu ve Kaynaklarının Tespiti.....	55
3.3. Seyfü'l-cihâd fi nasri'l-ibâd Risâlesinin Kaynakları.....	93
3.3.1. Ayetler.....	93
3.3.2. Hadisler.....	96
3.3.3. Kitaplar.....	98
3.3.3.1. Kasîde-i Ulyâ ve Garîsetü't-tûbâ.....	98
3.3.3.2. Ğurerü'l-aḥkâm ve Dürerü'l-hükkâm.....	99
3.3.3.3. Mülteka'l-ebḥur.....	101
3.3.3.4. Mecma'u'l-enhur.....	102
3.3.3.5. Fetâvâ-yı Ali Efendi.....	102
3.3.3.6. Rûhu'l-beyân fi tefsîri'l-Ḳur'ân.....	103
3.3.3.7. Fetâvâ Ḳâri'i'l-Hidâye.....	104
3.3.3.8. Diğerleri.....	104
3.4. Seyfü'l-cihâd fi nasri'l-ibâd Risâlesinin Muhtevası.....	106
SONUÇ	119
KAYNAKÇA	123

EKLER	127
Ek-1. Kureşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin Câmiu's-salavât Risâlesinin İlk Sayfası.....	127
Ek-2. Kureşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd Risâlesinin Giriş Bölümü.....	128
ÖZ GEÇMİŞ	129

KISALTMALAR

- b. : bin, ibn (Oğlu)
bkz. : bakınız
çev. : çeviren
Hz. : hazreti
no : numara
r.a : radiyallahu anh
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : tahkik eden
t.s : tarihsiz
t.y : tarih yok
vr : varaka
y.y : yayıncı yok

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

Sesli Harfler:

Med İşareti = ^

َ = a, e

ِ = ı, i

ُ = u, ü

Sessiz Harfler:

ء, ا = a, e, ’

ب = b, p

پ = p

ت = t

ج = c, ç

چ = ç

ح = h

خ = h, k

د = d, t

ذ = z

ر = r

ز = z

س = s

ش = ş

ص = s

ض = d, z

ط = t

ظ = z

ع = ‘

غ = ğ, k

ف = f

ق = g, k

ك = k

گ = g

ل = l

م = m

ن = n

و = v

ه = h

ي = y

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KONUSU

İslam dininin fetihler ve seferler sonucunda gidip yerleştiği coğrafyalarda çeşitli ilim meclisleri kurulmuş, Allah'ın kelamı okutulup yorumlanmaya çalışılmış ve bu çaba özellikle Anadolu topraklarında görülmüştür. Bu topraklarda kurulup, Allah'ın kelamını yaymak için mücadele eden Osmanlı Devleti de İslam tarihinin önemli bir dönemini oluşturmuş, İslâmî ilimlerin gelişimi ve devamlılığı açısından da yeri doldurulmaz bir öneme sahip olmuştur.

Osmanlı döneminde yaşayan ve İslâmî ilimler alanıyla ilgilenen birçok alim bulunmaktadır. Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi bu alanda çalışma yapan Osmanlı alimlerindedir. Osmanlı devletinin son döneminde yaşamış olan Fevzi Efendi, Denizli'nin Tavas ilçesinde doğmuştur. Uzun bir süre Edirne müftülüğü yaptığı için Edirne Müftüsü Fevzi Efendi diye de bilinmektedir. Yürüttüğü bu görev sayesinde birçok beldede yaşayarak kendini oldukça geliştirmiştir. Gittiği yerlerde halkla yakından ilgilenmiş, ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmıştır. Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi hem müftü hem şair hem de halkla iç içe yaşamış bir müderris profiline sahip bir şahıs olup fikhın yanı sıra Kelâm, Mantık, Akâid, Arapça, Dil Bilgisi, Edebiyat, Tefsire dair eserler telif etmiştir. Aynı zamanda Edirne'de yaşadığı dönemde medreseler inşa ettirmiş hem buralarda hem de camilerde Tefsir, Hadis, Fıkıh, Tasavvuf ve Edebiyata dair kitaplar okutmuştur.¹

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin ibadetlerle ilgili bilinen on bir eseri mevcuttur. Bunlar: *Rûhu's-salât*, *Câmiu's-salavât*, *Hakikatü'l-hürriyye*, *İyânü'l-mesâlik fi beyâni'l-menâsik*, *Seyfü'l-cihâd fi nasri'l-ibâd*, *Mevhibetü'l-vehhâb fi ta'bîrâti'l-elkâb ve münâcâti rabbi'l-erbâb*, *Hediyyetü's-sulehâ*, *İbtihâl*, *Vesîle-i Saâdet-Ta'bîrât-ı Hasene-i Esmâ-i İlâhiyye ve'n-nebeviyye*, *İsbâtü'l-muhassenât li-tilâveti mevlidi seyyidi's-sâdât*'dir. *Câmiu's-salavât* ve *Seyfü'l-cihâd fi nasri'l-ibâd* dışındaki eserleri daha çok dua, vaaz ve nasihat mahiyetindedir.

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin Kelâm, Mantık, Akâid, Arapça, Dil Bilgisi, edebiyat ve tefsire dair yazdığı eserler pek çok araştırmacının çalışma konusu olmuştur. Ancak fıkha dair yazdığı risâleler çok fazla incelenmemiştir. Biz de bu sebeple

¹ Mustafa İsmet Uzun, "Fevzi Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/12.

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin ibadetlerle ilgili *Câmiu's-salavât* ve *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd* risâlelerini tezimizin konusu olarak seçtik. İbadetlerle ilgili olan diğer risâlelerini ise dua ve vaaz niteliğinde olması nedeniyle ele almadık.

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin *Câmiu's-salavât* adlı risâlesi İslam dininin temel rükunlarından ve tevhidden sonra İslam'ın en önemli esası, bedenle yapılan ibadetlerin en faziletlisi ve en önemlisi olan namaz ve çeşitlerini ihtiva etmesi açısından önem arz etmektedir. *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd* risâlesi ise halkı, 93 harbi olarak da adlandırılan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na çağırarak için hazırlanan bir risâledir. Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi savaşa girmeye isteksiz kişileri gördüğü için bu eseri yazmaya karar vermiştir. Cihadın önemini vurgulayan bir risâle olduğu için araştırılmaya değer görülmüştür.

II. ÇALIŞMANIN AMACI

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin yayımlanmış yetmiş beş eseriyle yazma halinde iki küçük risâlesi tespit edilmiştir. Bizzat kendisi tarafından bastırılan *Fihristü'l-âsâr*'da² altmış beş eser ismi yer almaktadır. Fevzi Efendi'nin dini eserleri tefsir, kelam, ibadet, ahlak ve tasavvuf olmak üzere beş grupta toplanabilmektedir. İbadetlerle ilgili ise bilinen on bir eseri mevcuttur.³

Araştırmamızın amacı Osmanlı'nın son döneminde yaşayan ve yaptığı görevleri sebebiyle çoğu İslam beldesini görmüş, görev yaptığı yerlerde ise halkın düşünce ve yaşantılarına şahit olmuş Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin ibadetlerle ilgili olarak yazdığı *Câmiu's-Salavât* ve *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd* risâlelerinin transkripsiyon çalışmasını yapmak, risâleleri incelemek ve kaynak tespiti yapmaktır.

III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamız giriş, üç adet gelişme bölümü ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerinden kısaca bahsedilmiştir. Hayatı hakkındaki bilgiler sunulurken ise Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin risâlelerinden ve diğer kaynaklardan istifade edilmiştir.

² Mehmed Fevzi, *Fihristü'l-âsâr*, 1318, 1-8.

³ Uzun, "Fevzi Efendi", 12/507.

Çalışmanın ikinci bölümünde ilk olarak Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin *Câmiu's-salavât* adlı risâlesinin transkripsiyonu ve kaynaklarının tespiti yapılmış daha sonra risâle hakkında eserin dili, sayfası, telif amacı, basım tarihi ve yeri gibi genel bilgilere yer verilmiştir. Fevzi Efendi'nin risâlede zikrettiği eserler müellifleriyle birlikte açıklanmıştır. Transkripsiyon çalışması yapılırken, müellifin metin içinde numaralandırmadan yer verdiği başlıklar okuyuculara kolaylık olsun diye numaralandırılmıştır. Daha sonra risâlenin muhtevası ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu süreçte risâledeki konular hakkında klasik ve günümüz fıkıh kitaplarından da araştırılarak genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd* adlı risâlesinin transkripsiyonu ve kaynaklarının tespiti yapılmıştır. Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin risâlede zikrettiği eserler, yine müellifleriyle birlikte açıklanmıştır. Risâle hakkında eserin dili, sayfası, telif amacı, basım tarihi ve yeri gibi genel bilgilere yer verilmiştir. Risâlenin muhtevası ikinci bölümde olduğu gibi ayrıntılı olarak incelenip klasik ve günümüz fıkıh kitaplarından da araştırılarak değerlendirilmiştir. Transkripsiyon çalışması yapılırken, müellifin fasıllara ayırarak oluşturduğu başlıkların altına, okuyucuya kolaylık olsun diye köşeli parantez içinde muhtevayı içeren başlıklar koyulmuştur.

IV. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

Çalışmanın birinci bölümünde Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin hayatı, ilmi kişiliği ve eserlerinden kısaca bahsedilmiştir. Bu bölümde Nermin Baybara'nın yazdığı *Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin Hayatı ve Eserleri* adlı yüksek lisans tezi ve Ömer Fâruk Arslan'ın *Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin Tefsir Risâlelerinin Tahlili* adlı yüksek lisans tezi kaynaklara ulaşma ve eserler hakkında bilgi alma açısından bize yol gösterici olmuştur. Ayrıca Fevzi Efendi'nin kendi risâlelerinden, Ömer Yılmaz'ın *Osmanlı Döneminde Tavaslı Bir Kazasker Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi: Hayatı-Eserleri – Fikirleri* adlı kitaptan, Bursalı Mehmed Tâhir Efendi'nin *Osmanlı Müellifleri* adlı kitabından, Mahmut Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şâirleri* kitabından ve Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin *Fevzi Efendi* maddesinden yararlanılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde de Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin *Câmiu's-salavât* adlı risâlesinin transkripsiyonu ve kaynak tespiti yapılmış, muhtevası incelenmiş

ve Hanefi furu-ı fıkıh eserlerinden kaynakları tespit edilmiştir. Fevzi Efendi Hanefi mezhebine mensup olduğu için kaynak tespitinde müracaat ettiğimiz eserler Hanefi eserlerle sınırlandırılmıştır. Serahsî'nin *el-Mebsûṭ*'undan, Merginânî'nin *el-Hidâye*'sinden, Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ından, Mevsîlî'nin *el-İhtiyâr li-ta'lîlî'l-Muhtâr*'ından, Kâsânî'nin *Bedâ'î'u's-şanâ'î fî tertîbi's-şerâ'î*'sinden, müellifin zikrettiği kaynaklardan olan İbrâhîm el-Halebî'nin *Halebî kebîr ve Halebî sağîr*'inden, İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Ḳur'ân*'ından, Ali el-Kârî'nin *el-Meslekü'l-müteḳassıṭ bi'l-menseki'l-mütevassıṭ alâ Lübâbü'l-menâsik*'inden yararlanılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin *Seyfû'l-cihâd fî nasri'l-ibâd* adlı risâlesinin transkripsiyonu ve kaynak tespiti yapılarak muhtevası incelenmiştir. İkinci bölümde olduğu gibi Hanefi füru fıkıh eserlerinin cihadla ilgili "Kitâbü's-siyer" adlı bölümlerinden faydalanılmıştır. Bununla birlikte müellifin bizzat zikrettiği İbrâhîm Halebî'nin *Mülteḳa'l-ebḥur*'u ve *Mülteḳa* şerhi *Mecma'u'l-enhur*'un "Kitâbü's-siyer" bölümlerine, Molla Hüsrev'in *Dürerü'l-ḥükkâm ve Ğurerü'l-aḥkâm*'ının "Kitâbü'l-cihâd" adlı bölümlerine, İsmâil Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Ḳur'ân*'ına, Kâriülhidâye'nin *Fetâvâ Ḳâri'i'l-Hidâye*'sine, Safûrî'nin *Nüzhetü'l-mecâlis ve müntehabü'n-nefâis* ve Şeyhülislâm Çatalcalı Ali Efendi'nin *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'sine müracaat edilmiştir.

Araştırmamız her ne kadar ibadetlerle ilgili olsa da risâlelerde muhteva açısından hadisler çokça zikredildiği için Buhârî, Müslim ve Tirmîzî'nin *el-Câmi'u's-şahîḥ*'i, Nesâî ve İbn Mâce'nin *es-Sünen*'i ve Beyhâkî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sı gibi değişik hadis kaynaklarından da faydalanılmıştır.

Çalışmamızın konusu olan namaz ve cihad konularıyla ilgili yüksek lisans, doktora, makale gibi akademik çalışmalar için YÖK ve İSAM'ın veri tabanları kullanılmıştır. Müellifin kendi yazma eserlerine ve risâlesinde zikrettiği yazma eserlerine ulaşmak için Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi ve Millet Yazma Eser Kütüphanesi'ne başvurulmuştur. Risâleleri transkripsiyon işlemi yapılırken ise Türk dilinin en önemli sözlüklerinden olan Şemseddin Sâmî'nin *Kamûs-ı Türkî*'sinden, Mehmed Salâhi'nin *Kâmûs-ı Osmânî*'sinden, Doktor Hüseyin Remzî'nin

Lügat-i Remzî'sinden, Ferit Devellioğlu'nun Osmanlıca-Türçe Lügati'nden faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUREYŞİZÂDE MEHMED FEVZİ EFENDİ'NİN HAYATI VE İLMİ KİŞİLİĞİ

1.1. Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin Hayatı

Son devir Osmanlı alimlerinden olan Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi 1826 tarihinde Denizli'nin Tavas (eski adı Yarangüme)⁴ ilçesinde doğmuştur.⁵ Kendi risâlelerinde doğum tarihi hakkında bilgi verirken “Aydın eyaletine bağlı menteşe sancağı kazalarından Tavas'ın Yârengüme kasabasında doğdum.” ifadesini zikretmiştir.⁶ Mehmed Fevzi Efendi'nin h. 1242 (m. 1826) yılında doğup h. 1318 (m. 1900) yılında vefat ettiği dikkate alındığında onun II. Mahmûd (1808-1839), Abdülmecîd (1839-1861), Abdülaziz (1861-1876), V. Murâd (1876) ve II. Abdülhamîd (1876-1909) dönemlerinde yaşadığı anlaşılmaktadır.

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin gerçek adı Mehmed Ali'dir. Fevzi ismi ise genç yaşta çıktığı hac yolculuğu esnasında, İskenderiye'deyken ders aldığı “Trabzonlu ve İbrahim Paşa'nın oğlunun hocası” olarak tanıttığı bir zât tarafından kendisine verilmiştir.⁷ Aynı zamanda Fevzi ismini şiirlerinde mahlas olarak kullanmış olup Fevzi mahlaslı bir divanı da bulunmaktadır.⁸ Eserlerinde kullandığı “Kureyşîzâde” künyesi hakkında herhangi bir bilgi yoktur.⁹

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi, Edirne'de yaşadığı yaklaşık yirmi yıllık dönemde genellikle “Kureyşîzâde el-Hâc Mehmed Fevzi Efendi” adı ile anılırken Edirne'den sonra bulunduğu yerlerde telif ettiği eserlerinde “Sâbık Edirne Müftüsü el-Hâc Mehmed Fevzi Efendi” adıyla isimlendirilmiştir.¹⁰ Ailesi hakkında bilgiler kısıtlı olmakla beraber babası Ahmed Şâkir Efendi, annesi ise Fatma Hanım'dır.¹¹

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin eğitim hayatıyla ilgili bilgileri kendi risâlelerinde bulmak mümkündür.¹² İlk eğitimini Hâdimî Hacı Saîd Efendi'den, son

⁴ Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları* (Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017), 742.

⁵ Uzun, “Fevzi Efendi”, 12/506.

⁶ Mehmed Fevzi, *Mevhibetü'l-vehhâb* (İstanbul: Fevzi Efendi Matbaası, 1314), 2.

⁷ Mehmed Fevzi, *Temessükü'l-ezyâl min sâdâti'r-ricâl.*, 1257, 29.

⁸ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd* (İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1294), 38; Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, ed. Mustafa Çiçekler, çev. Yekta Saraç (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 259.

⁹ Neriman Baybara, *Kureyşî-zâde Mehmed Fevzi Efendi, Hayatı ve Eserleri* (Ankara Üniversitesi, 2007), 11.

¹⁰ Baybara, *Kureyşî-zâde Mehmed Fevzi Efendi, Hayatı ve Eserleri*, 11.

¹¹ Mehmed Fevzi, *Fihristü'l-âsâr*, 8.

¹² Mehmed Fevzi, *Mevhibetü'l-vehhâb*, 3.

eğitimini ise Manisa Müftüsü Evliyâzâde el-Hâc Ali Rıza Efendi'den almıştır.¹³ Bunların dışında Erzincanlı Mehmed Efendi, Mekkî Abdullah Efendi, Filibeli Ali Efendi'den de ders aldığı bilinmektedir.¹⁴

İlim tahsiline küçük yaşlarda başlayan Fevzi Efendi daha on dört yaşında iken 1256 yılı ramazanında İzmir'de Balıkpazarı Camii'nde tefsir okutmuş, 1257 ramazanında ise İskenderiyye'de Hasaneyn camiinde ders halkası oluşturmuştur.¹⁵ 1257 senesinde Hicaz'a gidip 1259'a kadar Mekke'de bulunmuş, Kabe'de Arapça tefsîr-i şerîf tahrir etmiş ve Ali el-Kârî'nin *Menâsikü'l Hac* adlı eserini Türkçe tedarik etmiştir. Yaklaşık iki sene süren ilim yolculuğundan sonra tekrar Manisa'ya dönerek çeşitli âlimlerden icâzet almıştır.¹⁶ Mekke'de kaldığı dönemde ise orada yaşayan Nakşî şeyhlerinden Halid Abdullah Efendi'den inâbe alıp Nakşibendi tarikatında seyr-ü sülûke başlamıştır.¹⁷ *Seyfü'l-cihâd* risâlesinde de kendisinden “Edirne müftüsü sâbık el-Hâc Mehmed Fevzî Hanefî Nakşibendî” şeklinde bahsetmiştir.¹⁸

Tahsilini tamamlayarak icâzet alan Fevzi Efendi Bursa üzerinden İstanbul'a gitmiş ve ardından da müderrislik¹⁹ görevi için Edirne'ye tayini çıkmıştır. Bir müddet sonra müftülük görevine getirilmiş, Eski Cami'de *Envârü't-tenzîl*, *Şifâ-i şerîf*, *Sahîh-i Buhârî*, *Mesnevî* ve *Kasîde-i Bürde* okutmuştur.²⁰ Fevzi Efendi'nin Edirne Müftüsü olarak meşhur olması ve kaynaklarda bu şekilde geçmesi, müftülüğün onun görev hayatında önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir. Kendisi de aynı şekilde risâlelerinin

¹³ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 259; Ömer Nasûhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)* (Bilmen Yayinevi, ts.), 2/762.

¹⁴ Bkz. Ömer Yılmaz, *Osmanlı Döneminde Tavashlı Bir Kazasker Kureyşizade Mehmed Fevzi Efendi: Hayatı- Eserleri- Fikirleri* (İzmir: Tavas Belediyesi, 2014), 27-28.

¹⁵ Mehmed Fevzi, *Temessükü'l-eyyâl min sâdâti'r-ricâl.*, 29-30; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)*, 2/762.

¹⁶ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)*, 2/762.

¹⁷ Mehmed Fevzi, *Fihristü'l-âsâr*, 8.

¹⁸ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 5.

¹⁹ Osmanlı Devleti'nde müderris: medrese ve camide talebeye ders okutan hoca yerinde kullanılan bir tabirdir. Müderris olmak için medrese ve camide okunması şart olan dersleri okumak gerekmektedir. Müderrisler ilk zamanlarda İstanbul'da medreseler sayısınca olduğu halde sonraları sayıları arttığı için Pay-ı taht müderrisleri mevaliye menşe' olmuş ve biri İstanbul, ikincisi Bursa ve Edirne müderrislikleri olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bundan dolayıdır ki son zamanlarda müderris demek yalnızca ders okutan demek değil, medreselerin müdürlüğü manasına da gelmektedir. Bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993), 2/598.

²⁰ Mehmed Fevzi, *Mevhibetü'l-vehhâb*, 3-4.

birçoğunda “Esbak Edirne Müftüsü” veya “Edirne Müftüsü Sâbık”²¹ unvanını kullanmıştır.

Fevzi Efendi'nin müftülük görevinden ayrılması konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Bazıları azledildiğini bazıları ise kendiliğinden istifâ ettiğini belirtmektedir. Bâdî Efendi'ye göre Fevzi Efendi Edirne'deki son yıllarında Kıbrıslı Mehmed Paşa'nın desteği ile h. 1278'de “me'zûn bi'l-iftâ” (fetva vermeye izinli) olmuş ve h. 1280 Zilkâde'sinde azledilmiştir.²² Son devir Osmanlı alimlerinden olan Ömer Nasûhi Bilmen'e göre ise müftülükten istifâ etmiş ve İstanbul'a gelmiştir.²³ Sonuç olarak Fevzi Efendi'nin Edirne'den ayrılma sebebinin istifâ mı yoksa azil mi olduğu konusunda bir kesinlik bulunmamaktadır.²⁴

Edirne'den ayrıldıktan sonra uzun bir müddet devam ettiği nâiplik²⁵ görevine başlamıştır. Antalya, Tırnova, Hersek, Ankara, Halep, Kudüs, Kayseri, Bitlis, Balıkesir, Edirne ve tekrar Tırnova'da nâiplik görevinde bulunmuştur.²⁶ Bu görevden başka Medine'de mevleviyet görevi de yapmıştır.²⁷ Hatta *Câmiu's-salavât* adlı risâlesini Medîne-i Münevvere mevleviyetinden dönüşünde yazdığını belirtmiştir.²⁸

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi yetmiş beş yıllık hayatının sonunda 28 Rebûlâhir 1318'de (25 Ağustos 1900) İstanbul Karagümrük'teki evinde vefat etmiş, Fatih Camii haziresine defnedilmiştir.²⁹ Bursalı Mehmed Tâhir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı kitabında kendisinden “Talâkât-ı lisâniyyesiyle meşhûr bir zâttır” şeklinde, İbnülemin Mahmud Kemal'in *Son Asır Türk Şairleri* kitabında ise “Vücudu zaîf, lihyesi mülevven ve hafif, talâkati lisâniye sahibi” olarak övgü ile bahsedilmiştir.³⁰

²¹ Mehmed Fevzi, *Seyfî'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 5.

²² Ahmed Bâdî Efendi, *Riyâz-ı Belde-i Edirne: 20. yüzyıla kadar Osmanlı Edirne'si*, ed. Niyazi Adıgüzel - Raşit Gündoğdu (Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2014), 2/1, 1307.

²³ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)*, 2/762.

²⁴ Yılmaz, *Osmanlı Döneminde Tavaslı Bir Kazasker Kureyşizade Mehmed Fevzi Efendi: Hayatı-Eserleri- Fikirleri*, 31.

²⁵ Naip: İslâm devletlerinde başlıca devlet ricâlinin kendilerine yardımcı olmak veya bulunmadıkları yerlerde ve zamanlarda işlerini yürütmek üzere tayin ettikleri görevlilere denir. Bkz. Casim Avcı, “Nâib”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/312.

²⁶ Yılmaz, *Osmanlı Döneminde Tavaslı Bir Kazasker Kureyşizade Mehmed Fevzi Efendi: Hayatı-Eserleri- Fikirleri*, 32.

²⁷ Mehmed Fevzi, *İyânü'l-mesâlik fî beyânü'l-menâsik* (İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1307), 2.

²⁸ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, ts., 2.

²⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 259; İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (İstanbul: MEB Yayınları, 1969), 418; Uzun, “Fevzi Efendi”, 12/506.

³⁰ Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 259.; İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, 418.

1.2. Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin Eserleri

Eğitimine küçük yaşlarda başlayan Fevzi Efendi birçok hocadan ders almış ve eğitimi için farklı yerlerde bulunmuştur. Edirne, Antalya, Filibe, Tırnova, İzmir, Ankara, Halep, Kudüs, Kayseri, Bitlis, Karesi (Balıkesir), Mekke-i Mükerrerem'e ve Medine-i Münevvere'de hizmet vermiştir. Bu sürede Fıkıh, Kelâm, Mantık, Akâid, Arapça, Dil Bilgisi, Edebiyat ve dua konulu pek çok eser telif etmiştir. Ömer Nasûhi Bilmen'in *Tabakâtü'l-Müfessirîn* adlı eserinde tefsir ve diğer ilimlere dâir altmıştan fazla eseri olduğu zikredilmektedir.³¹ Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin Fevzi Efendi maddesine göre ise yayımlanmış yetmiş beş eseriyle yazma halinde iki küçük risâlesi bulunmaktadır.³²

a) İbadetlerle İlgili Eserleri

1. *Rûhu's-salât* (İstanbul 1318): Bu risâlede namazda okunan bazı sûre ve duaların mânası verilmiştir.

2. *Câmiu's-salavât* (İstanbul 1308): Eserde farz, vâcip ve nâfile namazların mahiyeti, ne zaman ve nasıl kılınacağı anlatılmıştır.

3. *Hakikatü'l-hürriyye* (baskı yeri ve tarihi yok): İbadetleri ihmal edenlerin uyarıldığı nasihatnâme türünde bir risâledir.

4. *İyânü'l-mesâlik fi beyâni'l-menâsik* (İstanbul 1307, 2. baskı): Haccın menâsikine dair yazılmış bu eserde müellifin na'tları ile Hz. Peygamber'e takdim edilmek üzere kaleme alınmış manzum bir arzuhal bulunmaktadır. Bu risâle "Muhtasar Hac Rehberi" adıyla günümüz Türkçesine aktarılarak basılmıştır. Yazıldığı dönemde olduğu gibi günümüzde de hac rehber kitabı olarak önemini korumakta ve benzer kitaplara kaynaklık etmektedir.³³

5. *Seyfü'l-cihâd fi nasri'l-ibâd* (İstanbul 1294): 1293 (1877-78) Türk-Rus Harbi'nin ardından yazılan eserde cihâdın faziletleri üzerinde durulmaktadır.

6. *Müntetü'l-vehhâb fi ta'bîrâti'l-ekâb ve münâcâti rabbi'l-erbâb* (İstanbul 1314): Bilindiği kadarıyla bir dua kitabı olarak kaleme alınan ilk Türkçe eserdir. Müellif, vaazlarının başında ve sonunda okuduğu dualarla çeşitli toplantılarda yaptığı duaların

³¹ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)*, 2/763.

³² Uzun, "Fevzi Efendi", 12/507.

³³ Mehmet Özkan, "Edirne Müftüsü Mehmed Fevzi Efendi'nin (1826-1900) 'İyânü'l-Mesâil fi Beyâni'l-Menâsik Adlı Eseri Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Balkanlar ve İslâm -Balkanlı Âlimler, Mütefekkirler ve Eserleri-* III (2020), 619.

beğenilmesi üzerine bunları toplayarak yeni kaleme aldığı dualar ve tercümeleleriyle birlikte yayımlamıştır.

7. *Hediyetü's-sulehâ* (İstanbul, ts.): Dua mahiyetindeki âyet ve hadislerin tercümelerini ihtiva eden bir risâledir.

8. *İbtihâl* (baskı yeri yok, 1307): Günlük virdler şeklinde sıralanmış Arapça dualardan ibarettir. Eserin Türkçe mukaddimesinde müellif, mevcut evrâd-ı şerîfelerdeki duaların tamamen uhrevî maksatlara yönelik olduğunu belirtmektedir.

9. *Vesîle-i Saâdet- Ta'birât-ı Hasene-i Esmâ-i İlâhiyye ve'n-nebeviyye* (baskı yeri ve tarihi yok).

10. *Hazînetü'l-hutabâ* (İstanbul 1294): Yetmiş bir Arapça hutbeyi ihtiva eden kitaptır.

11. *İsbâtü'l-muhassenât li-tilâveti mevlidi seyyidi's-sâdât* (İstanbul 1314): Mevlid okutmanın faziletine dair olan yedi bölümlük eserdir.

b) Tefsir ilmiyle ilgili eserleri

1. *Tefrîcü'l-kalâk fî tefsîri sûreti'l-Felâk* (İstanbul 1285)

2. *Ḳudsiyyü'l-'irfân fî tefsîri sûreti'n-Necm mine'l-Ḳur'ân* (İstanbul 1304)

3. *Tesyîrü'l-fülk fî tefsîri sûreti'l-Mülk* (İstanbul 1307)

4. *Ḳudsiyyü'l-ferah fî tefsîri sûreti Elemneşrah* (İstanbul, ts.)

5. *Mesîrü'l-halâş fî tefsîri sûreti'l-İhlâs* (İstanbul 1309)

6. *el-Havâssü'n-nâfia fî tefsîri sûreti'l-Vâkıa* (Türkçe, İstanbul 1313)

7. *Nücümü'l-ihtidâ fî rücûmi'l-a'dâ* (İstanbul 1315): Bu risâleyi te'lif etmesine Mısır'da bir papaz tarafından Kur'ân-ı Kerim aleyhine kaleme alınan *el-Ecvibetü'l-Kur'âniyye ale'l-es'ileti'l-Mesîhiyye* adlı kitap sebep olmuştur.

8. *Ḳudsü'l-meşnevî* (baskı yeri ve tarihi yok): 343 beyitlik bu Arapça manzumenin her üç beyti bir sûreye işaret etmekte ve sayfa kenarlarında sûre adları gösterilmektedir.

9. *el-Ünsü'l-ma'nevî fî şerhi Ḳudsi'l-mesnevî*: Bir önceki eserin Arapça şerhidir.

c) Kelâmla İlgili Eserleri

1. *el-Cemâlü'd-deyyânî 'ale'l-Celâli'd-Devvânî* (İstanbul, ts.): Celâleddin ed-Devvânî'nin, Adudüddin el-Îcî'nin *el-'Akâ'idü'l-'Aḳudiyye*'sine yazdığı şerhin hâşiyesidir.

2. *Kenzü'l-ferâ'id fî şerhi'r-risâleti'l-'Aḳudiyye mine'l-'Akâ'id* (İstanbul 1305): Aynı eserin muhtasar bir şerhidir.

d) Ahlâkla İlgili Eserleri

1. *Hadâik-ı Hamîdiyye Nâm Ahlâk Risâlesi*: Sade bir Türkçe ile kaleme alınan bu yedi varaklık risâlenin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir.

2. *Tezkîr-i Diyânet ve Tenkîr-i Hıyânet* (Halep 1295): Eserde dine uygun yaşamanın lüzumu ve ona karşı çıkmamanın kötülüğü anlatılmaktadır.

3. *İhtârü'l-ahyâr*: Risâlenin ilk bölümünde tesettür meselesi, ikinci bölümünde açık saçık gezmenin fert ve cemiyet hayatında doğuracağı olumsuz sonuçlar üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde ise kadınlara, erkeklere ve idarecilere düşen görevler belirtilmektedir.

4. *Üssü'l-intizâm*: Eserde dinî duyguları zayıf kişilerle arkadaşlık yapmanın zararlarından söz edilmektedir.

5. *Tesliyetü'l-mahsûdîn*: Müellif bu eseri, kendisi gibi haset yüzünden çeşitli sıkıntılara uğrayanları teselli etmek ve hasedin zararlarını anlatmak üzere kaleme aldığını söylemektedir.

6. *en-Nesâyihu'l-Fevziyye fi'l-ed'iyeh ve'l-medâyihi's-seniyye*: II. Abdülhamid'in adalet ve liyakatinden söz edilen bu eserde onun aleyhinde bulunmanın doğru olmadığı anlatılmaktadır.

7. *Zübdetü'l-âsâr ve umdetü'l-efkâr*: İttihatçılar tarafından yürütülen, II. Abdülhamid'in halifeliğinin geçerli olmadığı yönündeki propagandaya karşı yazılmıştır.

e) Tasavvufla İlgili Eserleri

1. *Aynü'l-hakîka fi râbitati't-tarîka* (baskı yeri ve tarihi yok): Bu eserde, râbîta konusu âyet ve hadislerle tefsir kitaplarına dayanılarak açıklanmaktadır.

2. *Nihâyetü'l-iktidâr li'l-evliyâi'l-kibâr* (baskı yeri ve tarihi yok): Kerameti inkâr edenlere cevap olarak kaleme alınmış bir risâledir.

3. *Tahrîrü'l-murâd fi def'i't-ta'n ve'l-fesâd fi hakkı Muhyiddîn el-Arabî* (Balıkesir 1306).

4. *et-Tefrîd fi tercemeti't-Tecrîd* (İstanbul 1285): Ahmed el-Gazzâlî'nin et-Tecrîd fi tercemeti't-tevhîd adlı eserinin tercümesidir.

5. *Temessükü'l-zyâl min sâdâti'r-ricâl* (İstanbul, ts.): Bu risâlede tarikat kurucusu ünlü mutasavvıfların keramet ve menâkıbından kısaca bahsedilmektedir.

f) Edebî Eserleri:

1. *Kasîde-i Kudsiyye* (el-*Kaşîdetü'l-kudsiyye*, İstanbul 1307): Elli beyitten meydana gelen eserde, *Sahîh-i Buhârî*'den seçilen kırk hadisin her biri Arapça bir beyitle açıklanmıştır.
2. *el-Atıyyetü'l-kuddûsiyye ale'l-Kasîdeti'l-kudsiyye* (Arapça, y.y., t.y.): Bir önceki eserin şerhidir.
3. *Kasîde-i Medeniyye* (Arapça, İstanbul, 1307): Hz. Peygamber'i öven elli beş beyitlik bir kasidedir.
4. *el-Hasîdetü'n-nebeviyye fî şerhi'l-Kasîdeti'l-Medeniyye* (Arapça, İstanbul, 1307).
5. *Kasîde-i Ulyâ* (Arapça, y.y., t.y.): 167 beyitten müteşekkil bir manzumedir.
6. *Garîsetü't-tûbâ Şerhu'l-Kasîdeti'l-ulyâ* (Arapça, İstanbul, 1292).
7. *Miftâhu'n-necât* (İstanbul, 1284): Eserde Bûsîrî'nin *Kasîdetü'l-bürde*'sinin Türkçe, Arapça ve Farsça tahmîsi yapılmış ve Arapça aslının tercümesi verilmiştir.
8. *Fethu'l-verde Şerhu'l-Bürde* (Arapça, y.y., t.y.).
9. *Tuhfe-i Fevzî Nâm Lugat-ı Arabiyye-i Manzûme* (Türkçe, İstanbul, 1306): Her beyitte Arapça bir kelimenin Türkçe karşılığının verildiği bir sözlüktür.
10. *Kudsiyyü'l-minhâc fî icmâli bahsi'l-mi.,râc.* (Arapça, y.y., t.y.)
11. *Kudsiyyü'l-keîâm fî mevlidi'n-nebî 'aleyhi's-selâm*: Manzum bir mevlidir.
12. *Divan*: Müellifin basıldığını bildirdiği bu eser elde edilememiştir.
13. *Müntehabât-ı Dîvân-ı Fevzî* (baskı yeri ve tarihi yok): Şairin divanından seçtiği münâcât ve na'tlardan ibarettir.
14. *et-Tevessülâtü'l-Fevziyye fî'n-nuûti'n-nebeviyye* (baskı yeri yok, 1303): Eser, harf sırasına göre tertip edilen Arapça, Farsça ve Türkçe na'tlardan meydana gelmektedir.
15. *Hediyye-i Fevzî* (baskı yeri ve tarihi yok): İlâhi ve na'tlar mecmuâsıdır.
16. *Mecmûatü't-tercîât.*
17. *Tercî-i Bend* (baskı yeri ve tarihi yok).
18. *Kudsiyyetü'l-ahbâr fî mevlidi Ahmedi'l-muhtâr* (baskı yeri ve tarihi yok): "Fâilâtün fâilâtün fâilün" vezniyle yazılmış 174 beyitten ibarettir.
19. *İcmâlü'l-keîâm fî mevlidi'n-nebî aleyhi's-selâm* (İstanbul 1310): Seksen yedi beyittir.

20. *Kudsiyyü's-sirâc fî nazmi'l-mi'râc* (baskı yeri ve tarihi yok): “Fâilâtün fâilâtün fâilün” vezninde kaleme alınmış 183 beyitlik bir mi'râciyedir.

21. *Envârü'l-kevâkib fî leyleti'r-Regâib* (İstanbul 1316): “Fâilâtün fâilâtün fâilün” vezninde 112 beyitten meydana gelen bir eserdir.

22. *Kevâib-i Şi'r ü İnşâ* (İstanbul 1287): Eserin diğer inşâ kitaplarından farklı tarafı, Arapça ve Türkçe manzum örneklerin yanında her bahsin sonunda konuyla ilgili birer gazel ve şarkıya yer verilmiş olmasıdır.

g) Arapça ve Mantık ile İlgili Tercüme ve Şerhleri:

1. *Fethu'l-ğınâ fî Şerhi'l-Binâ* (İstanbul, 1307).

2. *Miftâhu'l-merâm fî ta'rîfi ahvâli'l-kelime ve'l-keâm* (İstanbul, 1306).

3. *Seyfü'l-ğullâb alâ Muğni't-tullâb* (İstanbul, 1284).

4. *Hulâsatü'l-mîzân* (İstanbul, 1307).

5. *Lem'u'l-fevâid fî ta'rîfati'l-ulûm ve'l-kavâ'id* (y.y., t.y.).

6. *Teşvîkü's-sıbyân* (Türkçe, İstanbul, 1284).

Bunların dışında Fevzi Efendi'nin *Mihekkü'z-zeheb fî tecribeti müddei'l-ilm ve'l-edeb*, *el-Feyzü'l-cârî fî ta'rîfi'l-Beyzâvî ve'l-Buhârî*, *Fihristü'l-âsâr* adlı eserleri bulunmaktadır. *Fihristü'l-âsâr* da dört bölümde topladığı altmış beş kitabının adlarını kısa tanıtımlarla birlikte vermekte, uzun bir terciibentten sonra kısaca ailesinden ve hocalarından bahsetmektedir.³⁴

Fevzi Efendi'nin basıldıklarını bildirdiği diğer eserleri de şunlardır: *Dürerü'l-bihâr*, *el-Yevâkît ve'l-cevâhir Tercümesi*, *Revâiyü'l-fevâiyih fî senâiyihî'l-medâiyih*, *Şerhu'l-Kasîdeti'l-kâfiye li-Hazreti Ali kerremallahu vecheh*, *Tebyîn-i Hakikat*, *Tanzîrü'l-Meşnevî*, *Tenvîrü'l-ma'nevî*, *Tanzîrü'l-Meşnevî*, *Teşvîkü's-sıbyân*, *Tezhîb fî şerhi evâ'ili't-Tehzîb*, *Sünûhât-ı Kudsiyye*.³⁵

³⁴ Uzun, “Fevzi Efendi”, 12/509.

³⁵ Uzun, “Fevzi Efendi”, 12/509.

İKİNCİ BÖLÜM

KUREYŞİZÂDE MEHMED FEVZİ EFENDİ'NİN CÂMIU'S- SALAVÂT RİSÂLESİNİN TRANSKRİPSİYONU VE KAYNAKLARININ TESPİTİ

2.1. Câmîu's-salavât Risâlesi Hakkında Genel Bilgiler

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi tarafından kaleme alınan namaz ve çeşitlerinin anlatıldığı bu risâlecik Osmanlı Türkçesi ile yazılmış olan on dokuz sayfadan oluşmaktadır. Fevzi Efendi bu risâleyi, Abdülhamit Han zamanında Medîne mevleviyetinden³⁶ dönüşünde, 1308 yılında Edirne naiplik görevi esnasında yazmıştır.

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi, Allah için kılınan namazların çeşitleri olduğunu; bazılarının farz, bazılarının vacip, bazılarının sünnet, bazılarının da müstehap olduğunu söylemiştir. Namazların farz olanlarının farzîyetlerine ve vakitlerinin tayinlerine, vâcib olanlarının vucûbiyetine ve edâsının keyfiyetlerine ve vakitlerine, sünnet-i müekke ve ğayr-i müekke olanların te'kîd sebeplerine, müstehab olanlarının müstehaplık sebeplerine ve eda edilme yollarına delalet eden rivayet ve delilleri kapsayan küçük bir risâle yazıp ismini *Câmîu's-salavât* koymuştur.

Müellif beş vakit namaz dışında cuma namazı, ramazan ve kurban bayramı namazı, tavaf namazı, cenaze namazı, teravîh namazı, kuşluk namazı, yağmur duası namazı, korku namazı, küsuf namazı, teheccüt namazı, hacet namazı, abdestin şükrü namazı, tahiyatü'l-mescid namazı, evvabin namazı, istihare namazı, seferden dönme namazı, tesbih namazı, regaib gecesi namazı, berât gecesi namazı, kadir gecesi namazı ve son olarak da kaza namazlarının kılınış şekillerini ayetler, hadisler ve fıkıh kitaplarından deliller göstererek farklı başlıklar halinde incelemiştir. Konular ele alınırken Hanefî mezhebi esas alınmıştır. Fıkhi hüküm içeren konularda muteber sayılan fıkıh kitaplarına başvurduğu görülmektedir. Bazı meselelerde ise Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e ait olan farklı görüşler ayrı ayrı zikredilmiştir. Müellif bazen de namaz çeşitlerinden bahsederken konuyu ayrıntılı ele almayıp "Kütüb-ü fikiyyede mestûrdur" şeklinde belirtmiştir.

Müellif risâlenin son sayfasında aslında bu risâlede zikr olunan namazların fıkıh kitaplarında malum ve meşhur ise de haddi olmayarak insanlara kolaylık olsun diye

³⁶ Osmanlı devletinde Mevleviyet: Osmanlı ilmiye teşkilâtında yüksek dereceli kadılıklar için kullanılan bir terimdir. Osmanlılar 'da payitaht olan Bursa, Edirne ve İstanbul gibi şehirlerle Balkanlar'da Anadolu'da ve Osmanlı idaresinde bulunan çeşitli Arap topraklarında yer alan gerek stratejik gerekse nüfus ve kültür bakımından önde gelen büyük şehirler yönetim ve halkın güvenliği açısından önem arz ettiğinden buraların adli idaresinin başına tecrübeli ulemâ gönderilir ve bu kadılıklar mevleviyet olarak anılırdı. Bkz.; Fahri Unan, "Mevleviyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/467.

yazdığını söylemektedir. Çeşitli fıkıh kitaplarından faydalanılarak yazılan bu risâlenin hedefi okuyanları namaz konusunda bilgilendirmektedir ve bir nevi konuyla ilgili bilgilerin toplandığı derleme niteliğindedir.

2.2. Câmiu's-salavât Risâlesinin Transkripsiyonu ve Kaynaklarının Tespiti

Câmi'u's-Salavât

Bismihî subhânehû ve nes'elü ihsânehû

İşbu risâle-i şerîfenin ismi Câmi'u's-salavât ve mü'ellifi dahî Edirne müftüsü esbak el-Hâc Mehmed Fevzî Efendi dir ki padişâh-ı 'âlicâh-ı diyânet-penâh es-sultânü'l-gâzî 'Abdülhamîd Hân ma'ârif-nisâr hafazahü'l-melikü's-settâr 'an-kâffeti'l-âlâm ve'l-ekdâr ve edâme saltanatehü's-seniyye ilâ yevmi'l-haşr ve'l-karâr efendimiz hazretlerinin zamân-ı hilâfetlerinde Medîne-i Münevvere mevleviyyetinden 'avdetinde bin üç yüz sekizinci sene Edirne vilâyeti merkez-i niyâbet-i şer'iyyesinde iken te'lîf eylemiştir. (Ce'alehallâhü te'âlâ nâfi'aten lehû ve li kâffeti'l-müslimîn âmîn.)

[1] Muntehabât-ı Dîvân-ı Fevzî

Edirne müftü-i esbak Kureyşîzâde el-Hâc Mehmed Fevzî Efendinin Dîvân-ı Fevzî nâm müretteb ve mükemmel dîvânından intihâb olunmuştur.

[2] Câmi'u's-Salavât

Bismillâhirrahmânirrahîm

Bi'l-hâssa ma'bûd-ı bi'l-hakk li'l-halk olan Allâh-ı zü'l-celâl hazretlerine hamd ederim ki her bir namâz onun için kılınır. Ve bi't-tahsîs rasûl-i ekremine salât ve selâm ederim ki her bir niyâz onun âb-ı rûyi hürmetine kabûl olunur. Ve hâssaten âl ve ashâb-ı kirâmını tardîye ederim ki tarîk-i rızâ-yı bî-enbâz³⁷ onların delâletleriyle bulunur. Ba'dezâ ma'lûm ola ki Allâh için kılınan namâzların envâ'ı vardır ki ba'zıları farz-ı 'ayn ve ba'zıları farz-ı kifâye ve ba'zıları vâcib ve ba'zıları sünnet-i müekkede ve ba'zıları sünnet-i ğayr-i müekkede ve ba'zıları müstehabdır. Ancak işbu salavât-ı mütenevvi'a-i mezkûranın ba'zılarının edâsı ba'zı havâdisin zamân-ı vukû'una muallak ve ol dahî nâdiri'l-hudûs olmakla keyfiyet-i edâsı beş vakit namâz gibi herkesin 'inde ma'lûme

³⁷ Ortaksız.

ve mazbûta olamıyor. Binâen ‘aleyh ba‘zen kâl ü kîller ve ihtilâflar ve hatâlar vukû‘ bulmaktan hâlî kalamıyor. İşte bu cihetden işbu ‘abd-i dâî ve ile‘l-hayri sâ‘î esbak Edirne müftîsi denmekle ma‘rûf el-Hâc Mehmed Fevzî (razekahüllâhü te‘âlâ bi‘l-fevzi fi‘d-dâreyni bi‘hürmeti men bihî ‘izzi) salâvât-ı mezkûranın farz olanlarının farziyetlerine ve ta‘yîn-i vakitlerine ve vâcib olanlarının vâcibiyyetlerine ve keyfiyet-i edâlarına ve vakitlerine ve sünnet-i [3] müekkede ve ğayr-i müekkede olanlarının te‘kîd ve ‘adem-i te‘kîdlerinin sebeblerine ve müstehab olanlarının sebep-i istihbâblarıyla vakitlerine ve tarik-i edâlarına delâlet eyleyen nukûl ve edillenin beyânlarını hâvî kütüb-ü fihhiyyeden bi‘l-ahz inşâallâhü te‘âlâ Türkçe bir küçük risâlecik yazmaya niyet ve‘l-hamdülillâhi te‘âlâ ol-vecihle işbu risâlecigi yazıp ismini Câmi‘u’s-Salavât tesmiye eyledim ve (inne rabbenâ rabbun kerîmun celîl iz hüve yü’ti‘l--ecra‘l-cezîl ‘ale‘l-ameli‘l-kalîl) dedim (elhamdülillâhi‘l-lezî hedânâ lihâzâ ve mâ künnâ li‘nehtediye levlâ en hedânallâh.)

1. es- salavâtü‘l-hamse ya‘nî beş vakit namâz

İmdî işbu beş vakit namâzın farz olduğuna (اقيموا الصلاة) kavli-i şerîfi delâlet eder. Zîra “ اقيموا ” lafz-ı şerîfi emirdir ve bu emr ise bu makâmda farz ma‘nâsına vücûba delâlet eyler. Ve ادا ma‘nâsındadır ki namâzı edâ ediniz demektir. Ve ol farz olan namâz yalnız bir vakte mahsûs olmayıp evkât-ı müte‘addide de farz olduğuna “ اِنَّ الصَّلٰوةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِيْنَ ” âyet-i kerimesi delâlet eder ki³⁸ “ كِتَابًا مَّوْقُوتًا ”³⁹ ma‘nâsı bervech-i tahkîk namâz mü‘minler üzerine vakitleri mu‘ayyen olarak farz oldu demektir. Ve ol namâzların vakitleri ‘alâ vechi‘t-ta‘yîn beş olduğuna “ فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ وَلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ”⁴⁰ âyet-i kerimesi delâlet eder çünkü bu mesâya dâhil olduğunuz zamân ma‘nâsına olan “ تُمْسُونَ ” kelimesi ahşâm ve yatsı, ve sabâha dâhil olduğunuz zamân ma‘nâsına olan “ تُصْبِحُونَ ” kelimesi sabâh, ve “ عَشِيًّا ” ikindi, ve vakt-i zuhra dâhil olduğunuz zamân ma‘nâsına olan “ تُظْهِرُونَ ” kelimesi öğlen namâzlarından ibâretdirler⁴¹ ki ma‘nâsı “ ahşâm ve yatsı ve sabâh ” Allâh-ı zü‘l-celâl hazretlerini namâz kılarak tesbîh ediniz ki yerlerde ve göklerde ancak hamd ona mahsûsdur. Ve kezâlik ikindi ve öğlen vakitlerinde dahî namâz kılarak ol ma‘bûd-i mutlakı tesbîh ediniz demektir. Artık işbu

³⁸ en-Nisâ 4/103

³⁹ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes‘ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ‘i‘u’s-şanâ‘i‘ fi tertibi’ş-şerâ‘i‘*, thk. Âdil Ahmed Abdü‘l-Mevcûd - Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru‘l-Kütübü‘l-İlmiyye, 2003), 1/455.

⁴⁰ er-Rum 30/17,18

⁴¹ Ebû Bekr Şemsü‘l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsûṭ* (Beyrut: Dâru‘l-Ma‘rife, 1989), 1/141; Kâsânî, *Bedâ‘i‘u’s-şanâ‘i‘ fi tertibi’ş-şerâ‘i‘*, 1/456.

evkât-i hamse-i mezkûra da farz olan namâzlar elhamdülillâhi te‘âlâ dâimen erbâb-ı namâz ve niyâz bulunan mü‘minîn ve mü‘minât taraflarında edâ olunmakta bulduklarından cümlelerin icmâlen ma‘lûmlarıdır ve mebâhis ve mesâil-i mufassalaları kütüb-ü fikiyyede bâ-husûs İbrâhîm Halebî hazretlerinin Şerh-i Sağîr ve Şerh-i Kebîr’inde mestûrdur.⁴²

2. Salâtü’l- cum‘a ya‘nî cum‘a namâzı

İşbu cum‘a namâzı kendisinde şartları kâmilen cem‘ olan her bir müslim üzerine bizim mezhebimizde farz-ı ‘ayndır.⁴³ Zîrâ Allâhü te‘âlâ hazretleri Kur‘ân-ı Kerîm’inde “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ”⁴⁴ buyurmuşdur ki ma‘nâ-yı şerîfi [4] “Ey mü‘min kullarım cum‘a gününde cum‘a namâzı için ezân okunduğu zamân câmi‘de zikrullâhın ya‘nî cum‘a namâzının edâsına sa‘y edip gidiniz ve eğerçi bey‘ u şîrânız var ise de onu ol vakti terk ediniz demektir. Şimdi “فَاسْعُوا” kelimesiyle “وَذَرُوا” kelimesi emirdir. Bu makâmda farz ma‘nâsınca vücûba delâlet ederler⁴⁵ ve bunu te‘yîd eder “رواح الجمعة واجب على كل محتلم”⁴⁶ misüllü çok hadîs-i şerîfler vardır. İşbu hadîs-i şerîfin ma‘nâsı cum‘a namâzını edâ için câmi‘a gitmek her bir ‘âkil ve bâliğ üzerine vâcibdir demektir. Ancak zâten cum‘a farz olmasının altı şartı vardır ki eğer işbu altı şart bir kimse de bulunur ise onun üzerine cum‘a farz olur ve eğer bulunmaz ise farz olmaz ve yine bu farz olan cum‘anın edâsı için altı şart vardır ki eğer işbu altı şart bulunur ise edâsı lâzım gelir ve eğer bulunmaz ise edâsı lâzım gelmez ve evvelki altı şarta şartu’l-vücûb⁴⁷ ve ikinci altı şarta şartu’l-edâ⁴⁸ ta‘bîr olunur. Ve şartu’l-vücûbun evvelkisi zükûrât ya‘nî erkeklikdir.⁴⁹ Bu takdirce ‘avrat üzerine cum‘a farz olmaz. Ve ikincisi mukim olmaktır.⁵⁰ Bu takdirce misâfir üzerine cum‘a farz olmaz. Ve üçüncüsü hür olmaktır.⁵¹ Bu takdirce azâdsız köle üzerine cum‘a farz olmaz. Ve dördüncüsü hasta

⁴² İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Halebî kebîr (Günyetü’l-mütemellî fi şerhi Münyeti’l-muşallî)* (Dersâdet: Arif Efendi Matbaası, 1325), 6-8.

⁴³ Kâsânî, *Bedâ’i u’ş-şanâ’i fi tertîbi’ş-şerâ’i*, 2/180.

⁴⁴ el-Cuma 62/9

⁴⁵ Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 2/21; Kâsânî, *Bedâ’i u’ş-şanâ’i fi tertîbi’ş-şerâ’i*, 2/180.

⁴⁶ Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Hasan Abdü’l-Mun’im Şelebî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001), “Cum’a”, 720.

⁴⁷ Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 2/22.

⁴⁸ Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 2/23.

⁴⁹ Kâsânî, *Bedâ’i u’ş-şanâ’i fi tertîbi’ş-şerâ’i*, 2/186.

⁵⁰ Kâsânî, *Bedâ’i u’ş-şanâ’i fi tertîbi’ş-şerâ’i*, 2/186.

⁵¹ Kâsânî, *Bedâ’i u’ş-şanâ’i fi tertîbi’ş-şerâ’i*, 2/186.

olmamaktır.⁵² Bu takdirce hasta olan kimse üzerine cum‘a farz olmaz.⁵³ Ve beşincisi gözleri görür olmaktır. Bu takdirce İmâm-ı A‘zam ‘inde mutlakâ a‘mâ üzerine farz olmaz. Ve eğer elinden tutup götüren bulunur ise imâmeyn ‘inde farz olur.⁵⁴ Ve altıncısı ayakları sağlam olmaktır. Bu takdirce bütün bütüne oturâk ve yâhûd ayakları kesilmiş kimse üzerine farz olmaz. Ve ammâ şartu‘l-edânın evvelkisi cum‘a namâzı edâ olunacak mahal şehir ve yâhûd şehrin tetimmâtından add olunan meydân ve musallâ ve yâhûd aslı şehir değilse de şehir hükmünde bulunan küçük kasaba olmaktır.⁵⁵ Bu takdirce her ne kadar cum‘a zâten farz ise de zikr olunan mahallerin ğayrisinde edâsı bizim mezhebimizde sahih olmaz.⁵⁶ Lâkin bu mebhasde daha akvâl ve tafsîlât var ise de kütüb-ü mufassaladadır. Bu muhtasar risâlecik kâffesini beyân edememekte ma‘zûrdur. Ve ikincisi cum‘a namâzında imâm olan zât pâdişâhı kendisi ve yâhûd taraf-ı şâhânesinden bâ-berât me‘zûn bulunan kimse olmaktır.⁵⁷ Bu takdîrce ol-vecihle bizzât sultân-ı zamân ve yâhûd onun tarafından ikâme-i cum‘aya me‘zûn bir zât imâm olmadıkça edâsı sahih olmaz.⁵⁸ Ve bu makâmda dahâ akvâl ve mebâhis-i sâire vardır. Ve üçüncüsü vakitdir⁵⁹ ve vakti dahî öğlen namâzının vaktidir. Bu takdîrce bu vakitten mukaddem ve yâhûd sonra edâsı sahih olmaz.⁶⁰ Ve dördüncüsü be-heme-hâl⁶¹ cemâ‘at huzûrunda [5] hutbe okunmaktır.⁶² Bu takdîrce cemâ‘at mahzarında hutbe okunmayarak edâsı sahih olmaz. Ve beşincisi ‘âkil ve bâliğ ve erkek kimselerden mürekkeb cemâ‘atdır.⁶³ Bu takdîrce bizim mezhebimizde İmâm-ı A‘zam ve İmâm-ı Muhammed’e göre en ekalli imâmdan başka ol-vecihle zükûr taifesinden hür ve ‘âkil ve bâliğ olmak şartıyla üç kimseden ibâret cemâ‘at mevcûde olmadıkça edâsı sahih olmaz.⁶⁴ Altıncısı izn-i âmdir⁶⁵ ya‘nî herkese cum‘a namâzı edâ etmeğe izin vermektedir. Bu takdîrce sultân-ı zamân sarâyının kapısını kapadıp kendisi hademe ve haşmiyle cum‘a namâzı edâ ve ğayrilerini men‘ eylese edâsı sahih olmaz. Ve lâkin herkese izin verir ise gerek kıslınlar ve gerek kılmasınlar edâ

⁵² Kâsânî, *Bedâ‘i‘ u‘ş-şanâ‘i‘ fi tertîbi ‘ş-şerâ‘i‘*, 2/186.

⁵³ Serahsî, *el-Mebsûţ*, 2/22.

⁵⁴ Serahsî, *el-Mebsûţ*, 2/22-23; Kâsânî, *Bedâ‘i‘ u‘ş-şanâ‘i‘ fi tertîbi ‘ş-şerâ‘i‘*, 2/187.

⁵⁵ Kâsânî, *Bedâ‘i‘ u‘ş-şanâ‘i‘ fi tertîbi ‘ş-şerâ‘i‘*, 2/188.

⁵⁶ Serahsî, *el-Mebsûţ*, 2/23.

⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsûţ*, 2/25.

⁵⁸ Kâsânî, *Bedâ‘i‘ u‘ş-şanâ‘i‘ fi tertîbi ‘ş-şerâ‘i‘*, 2/192.

⁵⁹ Kâsânî, *Bedâ‘i‘ u‘ş-şanâ‘i‘ fi tertîbi ‘ş-şerâ‘i‘*, 2/188.

⁶⁰ Kâsânî, *Bedâ‘i‘ u‘ş-şanâ‘i‘ fi tertîbi ‘ş-şerâ‘i‘*, 2/212.

⁶¹ Mutlaka, her halde.

⁶² Serahsî, *el-Mebsûţ*, 2/24.

⁶³ Kâsânî, *Bedâ‘i‘ u‘ş-şanâ‘i‘ fi tertîbi ‘ş-şerâ‘i‘*, 2/188.

⁶⁴ Serahsî, *el-Mebsûţ*, 2/24; Kâsânî, *Bedâ‘i‘ u‘ş-şanâ‘i‘ fi tertîbi ‘ş-şerâ‘i‘*, 2/210.

⁶⁵ Kâsânî, *Bedâ‘i‘ u‘ş-şanâ‘i‘ fi tertîbi ‘ş-şerâ‘i‘*, 2/25.

eylediği cum‘a sahih olur.⁶⁶ Ve lâkin her ne kadar kelâm bir mikdâr uzayacak ise de bu cum‘a günü hutbe okunduğu vakte müte‘allik bir bahiscik vardır ‘alâ tarîki’l-icmâl zikrini münâsib gördüm. Şöyle ki Mekke-i Mükerrreme’de huzûr-ı ka‘betullâhda ve Medîne-i Münevvere’de huzûr-ı rasûlullâhda cum‘a ve bayram günleri hatîb efendi hazretleri hutbe okudukda çihâr-i yâr-i güzîn⁶⁷ rıdvânullâhi te‘âlâ ‘aleyhim ecmaîn efendilerimiz hazerâtının mübârek ism-i şerîflerini yâd eder iken müezzin efendi dahî radiyallâhü ‘anh diyerek raf‘-i savtla nidâ eyler ve hattâ der-sa‘âdetin ve Bursa’nın ve Edirne’nin câmi‘-i kebîrlerinde dahî öyledir. İşte bu vecihle mü‘ezzinlerin tardiyyeleri⁶⁸ insâta ya‘nî hatîb hutbe okur iken cemâ‘atin sukût ederek hutbeyi lüzûm-ı istimâ‘larına münâfidir diyerek ba‘zı sûfiler tarafından i‘tirâz olunur. Hal bu ise ol sûfiler bunun hakikat ve ledünniyâtından ğâfildirler. Çünkü haylî yüz seneler akdem-i şeyhayn-ı muhteremeyn ya‘nî Hazret-i Ebû Bekir ve Hazret-i Ömer radiyallâhü ‘anhümâ efendilerimizin hakk-ı ‘âlîlerinde Râfîziler ‘adâvetlerini izhârda tuğyâna kalkmışlardır. Binâen ‘aleyh onlara rağmen ol-vecihle ol zamânın şeyhu’l-islâmı ve ‘ulemâ-i izâmı tardiye için fetvâ verdiler ve ol zamânın pâdişâhı tarafından dahî ol vecihle mü‘ezzinlere emr olundu. Ve’l-ân onun için tardiye olunmakta ve ‘ulemâ-i harameyn-ı muhteremeyn taraflarından men‘ ve i‘tirâz vukû‘bulmamaktadır. Hattâ tefsîr-i Rûhü’l-beyân sâhibi İsmâîl Hakkı kuddise sırruhü’n-nakî efendimiz hazretleri “innallâhe ye‘muru bi’l-‘adl ve’l-ihsân” âyet-i kerimesinin tefsîrinde şöyle buyururlar ki minber-i risâlet ve peş-i namâz mihrâb-ı nübüvvet ‘aleyhi efdali’t-tahiyyat efendimiz hazretleri kırâat buyurdukları hutbe-i şerîfelerin âhirlisinde Kâf sûresini okurlar idi. Ve ba‘dehû Ebû Bekir radiyallâhü te‘âlâ ‘anhü efendimiz hazretleri dahî ol vecihle okurlar idi. Ve ba‘dehû Ömer radiyallâhü te‘âlâ ‘anhü efendimiz hazretleri kâf sûresini okumayıp “mâ ahdarat” kavî-i şerifine kadar “ize’ş-şemsü küvvirat” sûresini okur idiler. Ve ba‘dehû [6] Osmân radiyallâhü te‘âlâ ‘anhü efendimiz hazretleri “ize’ş-şemsüyi” okumayıp sûre-i Nisâ’nın âhirindeki “yesteftûneke” âyetini tamâmen okur oldular. Ve ba‘dehû ‘Ali kerremallâhü vecheh efendimiz hazretleri “yesteftûnekeyi” okumayıp “yâ eyyühe’l-kâfirûn” ve “kul hüvallahü ehad” sûrelerini tilâvet eder oldu ki her birisinin buldukları zamânın hikmeti ol-vecihle

⁶⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/25.

⁶⁷ Seçkin dört dost; dört halife, demektir. Bunlar: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali’dir.

⁶⁸ Tardiyye: “Radiyallâhu anh” (Allah ondan razı olsun) anlamına gelen bir dua cümlesidir. Bkz. Yılmaz, *Osmanlı Döneminde Tavash Bir Kazasker Kureşizade Mehmed Fevzi Efendi: Hayatı- Eserleri- Fikirleri*, 68.

okumalarını iktizâ eyledi.⁶⁹ Yoksa her birisi sûre-i Kâf'ı okuyub Hazret-i Peygamber sallallâhü te'âlâ 'aleyhi ve sellem efendimize iktidâ eylemeleri lâzım gelir idi. Binâen 'aleyh gerek efendimizin ve gerek çihâr-i yâr-i güzîn efendilerimizin zamân-ı sa'âdetlerinde şeyhayn-ı muhteremeyn efendilerimize 'adâvet eyleyen Râfizîler ve 'adâvetleri meydânda olmadığından mü'ezzinler tarafından cebran tardiye-i ashâba lüzum yok idiyse de sonradan zuhûr eylediği cihetle tardiye tecvîz bulunmuştur ve ba'dehû hicret-i nebeviyyenin doksan dokuzuncu senesinde Ömer bin 'Abdü'l'azîz hilâfete geçtikde hutbenin âhirinde "innallâhe ye'muru bi'l-'adl" âyetini kırâ'at eyledi. Ve'l-ân ol-vecihle okunmaktadır ve hattâ bu fakîr Haleb vilâyeti merkez nâibi ve Kudüs-i şerîf nâibi bulunduğum zaman Halep'de Câmi'-i Zekeriyâ Kudüs-i şerîfde Mescid-i Aksâ'nın mü'ezzinleri efendilere ol-vecihle tardiye etdirdim ve mukaddemen geymedikleri cihetle Câmi'-i Zekeriyâ'da herhangi hatîb hutbe okur ise lâbis olsun diyerek bir yeşil çûha biniş vakıf edib Mescid-i Aksâ'nın üç hatibine dahî üç biniş giydirdim. İşte keyfiyyet-i meşrûha bu vecihle ma'lûmun oldukda sûfîlerin ağzına bakıpta mü'ezzin efendilere i'tirâz eylemek lâzım gelmez. Salât-ı cum'a mebhasinin tetimme-i lâzımasıdır. Şöylece ma'lûm ola ki hatîb minbere su'ûd etmezden mukaddem gerek hatîb ve gerek cemâ'at cum'anın sünneti niyetine her bir rek'atta hem fâtihâ ve hem bir sûre-i kasîra okuyarak evvelâ münferiden dört rek'at namâz kılarlar ve ba'de hutbe okunur ve ba'de cum'a namâzı kılınıb selâm verilir. Şimdi cum'a namâzından sonra üç kavil vardır. Şöyle ki eğer sahîhan vakt-i zuhrda en ibtidâ cum'a namâzı edâ olunmuş olduğu muhakkakan ve yakînen ma'lûm olur ise cum'a namâzı kâfidir. Sonra başka namâz lâzım değildir ve eğer muhakkakan ve yakînen ma'lûm olmaz ise cum'a namâzından sonra evvelâ zuhr-ı evvel niyetine her rek'atta Fâtihâ ve sûre okunarak dört rek'at namâz kılınıb selâm verildikten sonra ikisinde hem Fâtihâ ve hem sûre ve ikisinde yalnız Fâtihâ okunarak zuhr-ı ahîr niyetine dört rek'at dahâ kılınıb selâm verildikten sonra sünnetü'l-vakit niyetiyle iki rek'at dahâ kılınıb selâm verilir ve yâhûd zuhr-ı evvel kılınmayıb yalnız vaktine yetişdim ise de edâ edemediğim zuhr-ı ahîre niyet etdim diyerek dört rek'at namâz kılınır ve evvelki iki rek'atdan me'a'l-fâtiha birer sûre ve sonraki [7] iki rek'atında yalnız bir fâtiha kırâ'at olunur ve ba'dehû sünnet-i mutlaka ve

⁶⁹ İsmail Hakki Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Dersaadet, 1330), 5/73.

yâhûd sünnetü'l-vakt niyetiyle iki rek'at namâz kılınır ve ba'zıları işbu zuhr-ı ahîrin dört rek'atında dahî zamm-ı sûre olunur dediler.⁷⁰

3. Salâtü'l-ideyn ya'nî iki bayrâm namâzları

Cümlelerin ma'lûmları olduğu vecihle bayrâm namâzı iki olub birisi şehr-i ramazân-ı şerîf hurûc etmekle şehr-i şevvâli'l-mükerrem'in ibtidâ dâhil olduğu gün kılınan bayrâm namâzı ki buna 'îd-i fitr namâzı ta'bîr olunur ve birisi dahî zilhicce ayının onuncu gün kılınan bayrâm namâzı ki buna kurbân bayrâmı namâzı denilir. Bayrâm namâzları beş vakit namâz ve cum'a namâzları gibi farz-ı 'ayn olmayıp ancak vâcibdirler⁷¹ ve salât-ı 'îd-i fitrın vücûbuna “وَلْتَكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَدَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ”⁷² âyet-i kerîmesinde işâret vardır⁷³ ki ma'nâ-yı münîfi ben 'azîmü's-şân sıyâm-ı ramazânı sizin üzerlerinize farz kılındıktan sonra maraz veyâ sefer hâlinde ekl eylediğiniz gün mikdâr-ı orûc kazâ etmenizi emr eyledim. Eyyâm-ı şehrin 'adedini ikmâl edesiniz için ve keyfiyyet-i kazâyı sizlere ta'lîm eyledim. Sıyâm borcundan halâs olmanın tarîkine sizleri hidâyet eylemesi üzerine hamd eder olduğunuz halde Allâh-ı zü'celâli ta'zîm ve bu ni'met mukâbilinde şükr edesiniz için demektir. Ve salât-ı 'îd-i kurbânın vücûbuna “فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَأَنْحَرْ”⁷⁴ âyet-i kerîmesinde işâret vardır ki⁷⁵ ma'nâsı “yâ Muhammed rabbin te'âlâ için namâz kıl ve kurbân kes” demektir. Çünkü ba'zı müfessirîn “فَصَلِّ” nin ma'nâsı beş vakit namâzı edâ eyle demektir dediler ise de ba'zıları dahî kurbân bayrâmı namâzını kıl demektir dediler ve bu âyet-i kerîmeleri müeyyid hadîs-i şerîfler dahî vardır.⁷⁶ Ve cum'a namâzının vücûbunun ve edâsının şartları bi'temâmihâ bayrâm namâzında dahî şartdırlar. Ancak yalnız bayrâm namâzında hutbe vâcib değildir sünnettir ve hem de cum'a hutbesi gibi namâzdan evvel okunmayıp namâzdan sonra okunur.⁷⁷ Ve bayrâm günleri câmi'a gider iken tekbîr getirmen aslâ mekruh olmayıp kurbân bayrâmı günü cebran getirmek bi'l-ittifâk müstehabdır. Ve ramazân bayrâmı günü İmâm-ı A'zama göre hafiyeten ve imâmeyne göre cebran getirilir ve bir rivâyetde bu tekbîrler câmi'ye varınca ve bir

⁷⁰ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, thk. Âdil Ahmed Abdü'l Mevcûd - Ali Muhammed Muavvad (Riyâd: Âlemü'l-Kütüb, 2003), 3/16-18.

⁷¹ Abdullah b. Mahmûd Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, thk. Mahmûd Ebû Dakîka (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 1/85.

⁷² el-Bakara 2/185.

⁷³ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 1/85.

⁷⁴ el-Kevser 108/2.

⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 12/8.

⁷⁶ Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 12/8.

⁷⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 1(85).

rivâyetde namâza başlayınca getirilir⁷⁸ ve bayrâm namâzı nihâyeti zevâl vaktinden evvel kılınır ise kılınır ve illâ ertesi güne te'hîr olunur ve mutlakan vakt-i zevâlden sonra kılınmaz.⁷⁹ Hâsılı gün bir iki mızrak boyu yukarıya kalkmakla⁸⁰ kerâhet vakti çıktıktan sonra imâm mihrâba geçib cemâ'at dahî imâma iktidâ edip bayrâm namâzı niyetiyle cehran kırâ'at ederek dokuz tekbîr ile iki rek'at namâz kıldırır. Şöyle ki her bir namâzda [8] olduğu gibi ibtidâ Allâhü ekber diyib ellerini göbeği altına bağlar ve subhânekallâhümmeyi okur ve ba'dehû ellerini kulaklarına doğru kaldırıp Allâhü ekber der ve ellerini bağlamayarak salıverir ve üç kere subhânallâh diyecek kadar sukût eder ve yine tekrâr ellerini kaldırıp Allâhü ekber der ve ellerini salıverir ve üç kere subhânallâh diyecek kadar sukût eder ve tekrâr bir dahâ ellerini kaldırıp Allâhü ekber der ve ba'dehû ellerini salıvermeyib bağlar. Eûzü besmele ile fâtihâ-i şerîfe ve ba'dehû bir kısa sûreyi cehran okur ve ba'dehû Allâhü ekber deyib rükû'a varır ve ba'dehû semî'allâhü limen hamide dediğine müte'âkib secdeye yatar ve kalkar ve hemen oturub tahiyâtı ve salâvâtı okuyub selâm verir. Namâzı tamâm eder ve ba'dehû minbere çıkıp hutbeyi tekbîr ile bed' ederek okuyub ve yine mihrâba varıp oturub bir duâ eder ve şurası da ma'lûm olsun ki ramazân bayrâmı günü bayrâm namâzına gitmeden mümkün ise hurmâ ve değil ise tatlı bir şey ekl etmek ve kurbân bayrâmı günü bayrâm namâzı edâ olununcaya kadar bir şey ekl olunmayıp ancak namâzdan sonra ekl olunmak müstehabdır⁸¹ ve lâkin ekl olunsa olunmasa da mekrûh değildir.

4. Salâtü'l-udhiye ya'nî kurbân namâzı

Ma'lûm ola ki zebh kurbân eyleyen kimse kurbânını zebh edib veyâ ettirdikten sonra der-'akab Allâh rızâsı için iki rek'at namâz kılar ve bu namâz dahî müstehabdır. Zîrâ peygamberimiz sallallâhü teâlâ 'aleyhi ve sellem hazretleri hadîs-i şerîfnde şöyle buyurmuşlar ki "Ey benim ümmetlerim ve sahâbelerim kurbânı zebh eylediğiniz ânda hemen yedinizdeki bıçağı bırakıp iki rek'at namâz kılınız." Zîrâ bir kimse ol-vecihle ol iki rek'at namâzı kılmaz ve Allâhu te'âlâdan bir şey talep eylemez illâ kılssa bir şey talep eylese ol ânda cenâb-ı kâzi'l-hâcât matlûbunu ihsân buyurur ve ol kimse selâm verib

⁷⁸ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 1/86; Burhâneddin el-Mergînânî, *el-Hidâye*, thk. Naîm Eşref Nûr Muhammed (Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyye, 1417), 2/122.

⁷⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 1/86.

⁸⁰ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/123.

⁸¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/122; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 1/86.

namâzdan fâriğ olunca işbu duâ-yı şerîfi okumak dahî müstehabdır: “ اللهم ان صلّاتي و نسكي و محياي و مماتي لله رب العالمين لا شريك له و بذلك امرت و انا اول المسلمين ”

5. Salâtü't-tavâf ya'nî tavâf namâzı

Ma'lûm ola ki Ka'beyi her ne zaman bir kimse tavâf eyler ise tavâfin akîbinde Allâh rızâsı için iki rek'at namâz kılmak vâcibdir⁸² ammâ ol tavâf gerekse farz olsun hac ve [9] 'umrenin rûknü olan tavâf gibi ve gerekse vâcib olsun tavâf-ı sadr ve tavâf-ı nezr gibi ve gerekse sünnet olsun tavâf-ı kudûm gibi ve gerekse nâfile olsun tavâf-ı tatavvu' gibi bu takdîrce işbu namâzı terk eyleyen vâcibi terk eylemiş olur ve bu namâzın edâsında sünnet olan hemen tavâfin akîbinde kılınmaktadır ve lâkin te'hîr ile sâkit olmaz. Her halde muahhiran edâ eylemek lâzım gelir. Ve kezâlik işbu namâzın edâsında sünnet olan makâm-ı İbrâhîm'in arka tarafında kılınmaktadır ve bununla berâber huzûr-ı Kâbe-i mu'azzamada makâm-ı İbrâhîm'in ğayrîsi bir mahall-i mübâreke de edâ olursa dahî câizdir. Fakat sünnet terk olunmuş olur⁸³ ve evvelki rek'atında “kul yâ eyyühel kâfirûn” ve ikinci rek'atında “kul hüvallahü ehad” sûreleri okunmak müstehabdır ve tavâf eyleyen kimse tavâf namâzından selâm verib fâriğ olunca kendi nefsi ve ahabâları ve umûm-ı müslimîn için duâ eylemek dahî müstehabdır ve ez-cümle işbu duâ Menâsik-i Ali el-Kârî'nin hâmişinde mestûrdur.⁸⁴ “ اللهم ان هذا بلدك الحرام ومسجدك الحرام وبيتك الحرام وانا عبدك وابن عبدك و ابن امتك اتيتك بذنوب كثيرة وخطايا جمة واعمال سيئة وهذا مقام العائذ بك من النار اللهم عافنا واغفر لنا انك انت الغفور الرحيم اللهم انت تعلم سرى وعلانيتى فاقبل معذورتى وتعلم حاجتى فاعطنى سؤلى وتعلم ما فى نفسى فاعفرلى ذنوبى برحمتك يا ارحم الراحمين ”

6. Salâtü'l-cenâze ya'nî cenâze namâzı

Ma'lûm ola ki cenâze namâzı farz-ı 'ayn değildir. Ancak farz-ı kifâyedir.⁸⁵ Ya'nî beş vakit namâz farz olduğu gibi herkesin üzerine farz değildir. Çünkü farz-ı 'ayn olarak farz olan namâz ba'zı mü'minlerin edâ etmeleri sebebiyle sâirlerinin üzerlerinden sâkit olmaz. Lâkin cenâze namâzı gibi farz olan ba'zı mü'minlerin edâsı sebebiyle sâirlerinin üzerlerinden sâkit olur. Cenâze namâzında imâmet etmenin ibtidâ-i sultânın ve eğer ol hâzır değil ise kâzi-i şerî'atin ve eğer ol-dahî hâzır değil ise mahallesini imâmının ve eğer ol dahî hâzır değil ise meyyitin velîsi olan bir erkek ve 'âkil ve bâliğ kimsenin hakkıdır

⁸² Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 4/12.

⁸³ Serahsî, *el-Mebsûṭ*, 4/12.

⁸⁴ Ali el-Kârî, *el-Meslekü'l-müteḳassıṭ bi'l-menseki'l-mütevassıṭ alâ Lübâbü'l-menâsik*, 1328, 73-74.

⁸⁵ Mevsilî, *el-İḫtiyâr li-ta'lîli'l-Muḫtâr*, 1/93.

ve şayed velî imâmet etmeyibte ğayrisini vekîl eder ise vekîlin hakkıdır⁸⁶ ve bu makâmda dahâ mebâhis-i mufassala var ise de işbu risâle-i muhtasaracık muhtasarlığı sebebiyle cümlesini beyân edemeyib hemen en elzem olanları beyân etmekte ma'zûrdur ve şurası da ma'lûm ola ki işbu cenâze namâzı mücerred cenâzeyi Allâh-ı zü'l-celâl hazretlerinin huzûruna koyupda “yâ Rab bu kulcâzının günâhları vâir ise lütuf ve kereminle ‘afv ve mağfîret eyle” diyerek duâ edivermen ve yalvarıvermen için meşru’ olmuştur.⁸⁷ [10] Demek oldu ki bu vecihle ibâdet Allâh-ı zü'l-celâle ve olunan duâ ve niyâzın fâidesi meyyite râci’dir. Hâsılı meyyiti musallâ taşı üzerine korlar ve cemâ’at dahî saf saf dururlar ve meyyitin velisi ve yâhûd vekîli cemâ’atin önlerine geçerler ve niyet eyledim Allâh için namâza ve meyyit için duâya diyerek niyet eyleyib imâma iktidâ ederler ve imâm dahî tekbîri cehran alır ve el bağlayıb namâza şurû’ eder lâkin tekbîrden mâ’adâ olan okumaları cehran okumayıb hafiyeten okur. Ancak cemâ’at tekbîrde dahî cehr etmezler. Şöyle ki Allâhü ekber denilib el bağlandıkda “Subhâneke allâhümme ve bi hamdik ve tebâra kesmük ve teâ’â ceddük velâ ilâhe ğayruk” okunur ve ba’dehû el kaldırmayarak Allâhu ekber denilir ve bu tekbîre müte’âkib “Allâhümme sallî ‘alâ muhammed” âhirine kadar ve ba’dehû “Allâhümme bârik ‘alâ muhammed” âhirine kadar okunur ve ba’dehû yine Allâhü ekber denilir ve bu tekbîre müte’âkib “Allâhümmeğfir lihayyînâ ve meyyitînâ ve şâhidînâ ve ğâibînâ ve zekerinâ ve ünsânâ ve saġîrinâ ve kebîrinâ . Allâhümme men ahyeytehû minnâ fahyihî ‘ale’l-islâmi ve men teveffeytehû minnâ feteveffehû ‘ale’-îmânî ve hussa hâzelmeyyite bi’r-ravhi verrâhati ve’r-rahmeti ve’l-mağfîreti ve’r-rıdvân. Allâhümme in kâne muhsinen fezid fi ihsânihî ve in kâne müsîten fetecâvez ‘anhü ve lakkihi’l-emne ve’l-büşrâ ve’l-kerâmete ve’z-zülfâ bi rahmetike yâ erhame’r-râhimîn.” Ancak mezkûr meyyit erkek olur ise bu vecihle bilâ-fark okunur ve eğer nisâ tâifesinden ise “in kânet muhsineten fezid fi ihsânihâ ve in kânet müsîeten fetecâvez ‘an seyyiâtihâ ve lakkihe’l-emne” diyerek okunur⁸⁸ ve ba’zıları zamîrler meyyitin lafzına râci’ olup lafz-ı meyyit ise müzekker olmakla te’nise tahvil ise “in kâne” makâmında “in kânet muhsineten” makâmında “muhsineten” demeğe hâcet yoktur dediler ve eğer meyyit bâliğ olmadık çocuk ise “ve men teveffeytehû ‘ale’l-îmân” dedikden sonra “Allâhümme ‘alhu lenâ feretan vec’alhü lenâ ecran ve zühran vec’alhü lenâ şâfi’an ve müşfi’an” diyerek itmâm eder ve ba’zıları

⁸⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i’l-Muhtâr*, 1/94.

⁸⁷ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i’l-Muhtâr*, 1/95.

⁸⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/63-64; Halebî, *Halebî kebîr (Ġunyetü’l-mütemellî fi şerhi Münyeti’l-muşallî)*, 586.

dediler ki meyyit eğer erkek çocuk ise bu vecihle okunur ve eğer kız ise “ec‘alhü” makâmında ve “ec‘alhâ” ve “şâfian” ve “müşfian” makâmında “ şâfi‘aten” ve “müşfi‘aten” denilir⁸⁹ ve eğer meyyit anasından mecnûn olarak doğmuş ve bâliğ olduktan sonra mecnûn olmuş değil ise aynı sağır ve sağıra gibi okunur. Lâkin öyle değil ise kebîr hükmündedir⁹⁰ ve namâz ‘akîbinde selâm vermekde cemâ‘atle meyyite selâm vermeğe niyet eder ya‘nî “es-selâmu aleyküm ve rahmetullâh” da böyle niyet eder.

7. Salâtü’t-terâvîh ya‘nî terâvîh namâzı

Ma‘lûm ola ki terâvîh kelimesi tervîhanın cemî‘idir ki râhatlandırmak ma‘nâsındadır ve her bir dört rek‘ata bir tervîha denildi ki ardınca ihlâs-ı şerîfler ve yâhûd ihlâs makâmında [11] meselâ ilâhî gibi bir şey’ okunur iken istirâhat hâsıl olduğundan için ve bu sâlât-ı terâvîhin asıl kendisi sünnet-i müekkede olduğu misüllü cemâ‘atle kılınması dahî sünnet-i müekkededir.⁹¹ Zîrâ hulefâ-i raşîdîn rıdvânullâhî te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în efendilerimiz hazarâtı bilâ-terk cemâ‘atle edâ eylediler⁹² ve peygamberimiz sallallâhü te‘âlâ aleyhi ve sellem efendimiz hazretleri devâm edemediği için ‘özüünü beyân buyurdu ve hattâ hadîs-i şerîflerinde “ان الله فرض عليكم صيام رمضان و سنت القيامة”⁹³ diye buyurdu ki ma‘nâsı bervech-i tahkîk Allâhü te‘âlâ sizin üzerlerinize ramazân orucunu farz eyledi ve ben dahî kıyâmını ya‘nî terâvîh namâzını sünnet eyledim demektir ve eğer bir kimse salât-ı terâvîhi hânesinde edâ eylese eğerçi câiz olur ise de lâkin cemâ‘at sünnetini terk etmiş ve efdaliyet sevâbından mahrûm kalmış olur. Ve bu terâvîh namâzı asıl kendisi yirmi rek‘atdır⁹⁴ ve vakt-i yatsı namâzının edâsından sonradır ve her bir iki rek‘at âhirinde ve yâhûd her bir dört rek‘at âhirinde selâm verilse câiz olduğu gibi her bir iki rek‘atda tahiyâtta oturub lâkin selâm verilmeyerek yirmi rek‘at tamâmında bir kere selâm verilmek üzere kılınmış olsa yine câiz olur ise de lâkin her bir dört rek‘atda selâm vererek tervîhaya riâyet olunsa dahâ ahsen ve efdal olur.⁹⁵ Ve terâvîh namâzından sonra salât-ı vitir dahî bizim mezhebimizde cemâ‘atle edâ olunur.⁹⁶ Ve bu terâvîh namâzından her

⁸⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta‘lîlî’l-Muhtâr*, 1/95; Halebî, *Halebî kebîr (Ġunyetü’l-mütemelli fî şerhi Münyeti’l-muşallî)*, 587.

⁹⁰ Halebî, *Halebî kebîr (Ġunyetü’l-mütemelli fî şerhi Münyeti’l-muşallî)*, 587.

⁹¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta‘lîlî’l-Muhtâr*, 1/68.

⁹² Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta‘lîlî’l-Muhtâr*, 1/68.

⁹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût (Lübnan: Dârü’r-Risâletü’l-Âlemiyye, 2009), “İkâme”, 173.

⁹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/144.

⁹⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/50; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta‘lîlî’l-Muhtâr*, 1/69; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/145.

⁹⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/51; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta‘lîlî’l-Muhtâr*, 1/69.

yirmi rek‘atda bir cüz’-i Kurân-ı Kerîm okunarak otuz gecede otuz cüz’ün hatmiyle edâ olunmak ve Mekke-i Mükerrerme kerramahallâhu te‘âlâ ilâ yevmi’l-âhirada her dört rek‘atda eşvât-ı seb‘a üzerine bir kere ka‘betullâhı tavâf ile edâ olunmak mesûbât-ı bî-hisâb ve ücûr-i cezîle-i bî-adâde mazhariyyete sebep olmakla gâyet efdaldır.⁹⁷ Fetûbâ limen ‘amile kezâlik.

8. Salâtü’-d-duhâ ya’nî kuşluk namâzı

Bu kuşluk namâzı nevâfilden ma‘dûddur ya’nî farz veyâ vâcib veyâ sünnet olmayarak mücerred Allâh rızâsı-çün kılınân namâzlardan ma‘dûddur ki ona müstehab ta‘bîr olunur⁹⁸ ve bu salât-ı duhânın rek‘atleri ikiden on ikiye kadar olması hakkında hadîs-i şerîf-i nübüvviyeler vârid olmuştur.⁹⁹ Ez-cümle ashâb-ı güzînden Ebû Zer radiyallâhü te‘âlâ ‘anhü hazretlerinden şöyle mervîdir ki bir gün hazret-i peygamber sallallâhü te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem efendimiz müşârun ileyh hazret-i Ebû Zer “yâ rasûlullâh hayr ile nasîhat ve vasiyyet eyle” deyince hazret-i peygamber ‘aleyhi’s-selâm dahî kendisine “yâ Ebû Zer sen kuşluk namâzını iki rek‘at kılar isen gâfiller defterine yazılmazsın ve eğer dört rek‘at kılar isen ‘âbidler defterine kayd olunur [12] ya’nî ‘âbidînden sayılırsın ve eğer altı rek‘at kılar isen ol gün akşama kadar sana asla bir günâh isâbet etmez ve eğer sekiz rek‘at kılar isen kânîtin defterine yazılırsın ve eğer on rek‘at kılar isen cenâb-ı melik-i mennân senin için dâr-ı cinânda bir kasr binâ ettirir” diye buyurmuş¹⁰⁰ oldukları gibi diğerk bir hadîs-i şerîflerinde dahî “eğer bir kimse on iki rek‘at olarak kuşluk namâzı kılar ise hazret-i Allâh ol kimse için cennet-i a‘lâda altından bir kasr-ı ‘âlî binâ ettirir” diye buyurmuşlardır.¹⁰¹ Ve bu salât-ı duhânın vakt-i şemsin bir iki mızrâk boyu yukarıya kalkmasından zevâl vaktinin mâkabline kadardır ki vakt-i mezkûradan evvel veyâ sonra edâsı sahîh olmaz.¹⁰² Şurası ma‘lûm olsun ki İmâm-ı A‘zama göre gerek leylen ve gerek nehâran nâfile olarak kılınan namâzlarda dört rek‘at da bir selâm vermek efdaldır ve lâkin İmâm-ı Muhammed ile İmâm-ı Ebû Yûsuf leylen

⁹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/146.

⁹⁸ Halebî, *Halebî kebîr (Günyetü’l-mütemellî fî şerhi Münyeti’l-muşallî)*, 389.

⁹⁹ Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi’u’s-şahîh*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf (Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1996), “Ebvâbu’l-vitr”, 15; İbn Mâce, *es-Sünen*, “İkâmetü’s-salât ve’s-sünnetü fihâ”, 187.; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim, *el-Câmi’u’s-şahîh*, thk. Nazer Muhammed el-Fâriyâbî Ebû Kuteybe (Riyad: Dâr-ü Tayyibe, 2006), “Müsâfirûn”, 78.

¹⁰⁰ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir Ata (Beyrut-Lübnan: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 3/69.

¹⁰¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, “İkâmetü’s-salât ve’s-sünnetü fihâ”, 187.

¹⁰² Halebî, *Halebî kebîr (Günyetü’l-mütemellî fî şerhi Münyeti’l-muşallî)*, 390.

kılınan nâfile namâzlarda iki rek‘at da bir selâm vermek efdaldır dediler ve leylek kılınan nâfile namâzlarda sekiz rek‘attan ziyâde de bir selâm bi‘l-ittifâk mekrûhdur.¹⁰³ İbâdet ‘akılla olmadığından bunlara dikkat lâzımdır.

9. Salâtü’l-istiskâ’ ya’nî taleb-i saky hâsılı yağmur duâsı namâzı

İşbu salât-ı istiskâ’ da iki kavil vardır. Birisi İmâm-ı A‘zam ve birisi dahî İmâmeyn kavlidir. İmâm-ı A‘zam rahimehullâh buyurur ki bu salât-ı istiskâ’ yağmur yağsın diyerek cenâb-ı Allâha duâ ve niyâz ve günâhları ‘afv olunsun için tövbe ve istiğfârdan ‘ibâretdir.¹⁰⁴ Yoksa öyle cemâ‘atle namâz kılınmaz ve lâkin duâya çıkan cemâ‘at eğer isterler ise yalnız yalnız gizlice okuyarak iki rek‘at namâz kılıp ba‘dehû duâ etseler be’s yokdur ve ‘ammâ İmâmeyn ya’nî İmâm-ı Muhammed ve İmâm-ı Ebû Yûsuf rahimehullâha göre cemâ‘atle iki rek‘at namâz kılınır ve imâm cebran kırâat eder.¹⁰⁵ Şimdi ekseriya amel bununladır ve hattâ bu husûsta ol-vecihle imâmeyn kavli ile amel olundukda ğâlib-i ezmânda karîben eser-i icâbet zuhûra mücerrebdır. Şöyle ki hayli vakit yağmur yağmayıp yağmura şiddetle hâcet-i mess eyledikde pâdişâh ve pâdişâhın icrâ-yı şerî‘ati de vekîli ya’nî kâzi-i şerî‘at tellâllar nidâ ettirerek musallâyâ çıkmazdan üç gün mukaddem tenbîh ve i‘lân eder ve onun üzerine ahâli-i müslimîn üç gün sâim olurlar ve sadaka verirler ve üzerlerinde zulmle alınmış kul hakkı var ise mazlûmlara verip helâlleşirler ve günâhlarına sıdkla tövbe ve istiğfâr ederler. Ba‘dehû üçüncü gün pâdişâh ve yâ vekîli ve onların tenbîhi üzerine ahâlî mekteb çocuklarına âmin çağırarak ve koyunlarını ve keçilerini ve sağırlerini ayrıca kuzularını ve oğlaklarını ve buzâ‘larını [13] ayrıca duâ mahalline sürüb bağırarak ve kendileri pâk-ı âbdestler alıp ve eski esvâblarını lâbis olarak ve boyunlarını eğerek ve ağlayarak kemâl-i huzû‘ ve huşû‘ ve tezellül ve tevâzu‘ üzre ale’s-sabâh duâ mahalline cem‘ olurlar ve kerâhat vakti çıkıncaya kadar tövbe ve istiğfâr ve tilâvet ve istimâ‘-i Kur’ân ile kibleye karşı meşgûl olurlar ve eğer mümkün ise ol mahalle bir kürsî vad‘ olunub ve üzerine bir ‘âlim ve ‘âmil zât-ı şerîf çıkıp bayrâm günü olduğu gibi cemâ‘at-i hâzırîne âyetler ve hadîsler okuyub ma’nâ vererek va‘z ve nasihatler etmekle berâber tövbe ve istiğfâr telkîn eder ve kerâhat vakti çıktıktan sonra imâm kalkıp ve tekaddüm edip ve yalnız imâm arkasında lâbis olduğu cebe veyâ

¹⁰³ Mergînânî, *el-Hidâye*, 37-38; Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, *Muhtasar-ı Kudûrî*, thk. Kâmil Muhammed Avîza (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1997), 33.

¹⁰⁴ Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i’ fi tertîbi’s-şerâ’i’*, 2/258.

¹⁰⁵ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/132-133; Mevslî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-l-Muhtâr*, 2/72; Kâsânî, *Bedâ’i’u’s-şanâ’i’ fi tertîbi’s-şerâ’i’*, 2/258.

cübbe veyâ ‘abâyı ters çevirib ve giyib ve cemâ‘at-i hâzırîne imâmet edib cebran okuyarak iki rek‘at namâz kıldırır ve selâm verdikten sonra kalkıb minbersiz olarak bir kılıç veyâ bir ‘âsâyâ dayanarak bayağı bayrâm hutbesi gibi lâkin tekbîrsiz ‘ale‘l-usûl hutbe okur ve ba‘dehû kibleye ve yâhûd cemâ‘ate müteveccihen yağmur yağması için cenâb-ı hakka duâ eder ve cemâ‘at-i müslimîn sıdkla ve aşkla âmîn derler. İşte salât-ı istiskâ bundan ibâretdir ve şâyet ol-gün eser icâbet-i zuhûr etmez ise bu vecihle ol mahalle üç gün gelib salât-ı istiskâyı edâ ederler ve eğer yine yazmaz ise artık üç günden ziyâde çıkılmak meşrû‘değildir ve lâkin olunan duâ me’sûr olmak ahsendir ve binâen aleyh ‘işbu duâ-yı âtî hazret-i peygamber efendimizden mervî olduğundan ekseriyâ okunan budur: اللهم اسقنا غيثا مغيثا هنيئا مريئا مريعا غدقا مجلا سبحا علما طبقا اللهم اسقنا الغيث ولا تجعلنا من القانطين اللهم انزلنا من السماء و انبت لنا من البركات الارض اللهم انك كنت غفارا فارسا فارسل الاسماء علينا مدرار

10. Salâtü‘l-havf ya‘nî korku namâzı

Ma‘lûm ola ki işbu kütüb-ü fıkhiyyede salâtü‘l-havf ta‘bîr olunan namâz başka bir türlü namâz olmayıb ancak farz veyâ vâcib olan namâzın vakti gelib kılınacağı zamân eğer kılınmış olsa hafazanallâhi te‘âlâ düşmân gelib basmasından ve eğer kılınmamış olsa namâzın vakti geçmesinden havf olunduğu zamân ol namâz kılınmalı mı yâhûd kılınmamalı mı ve kılındığı halde ne vecihle kılınması lâzımdır, onun beyânından ibâretdir. Şöyle ki muhârebede ve yâhûd şâyet başka türlü dağı ve bağlardan düşmânlar ve yâhûd azgın arslân ve kaplân ve kurt [14] sürüleri hücum eyledikde imâm bulunan zât cemâ‘ati iki fırkaya taksîm edip bir fırkası düşmân karşısına giderler ve bir fırkası dahâ imâmâ iktidâ eyleyib namâza durarlar. Eğer ol namâz sabâh veyâ cum‘a veyâ bayrâm namâzları gibi iki rek‘atlı namâz ise imâmın ardında yalnız bir rek‘atı kılıb ikinci secdeden başlarını kaldırıncı ve eğer imâm olan zât misâfir olmayıb mukîm olur ise ve namâz dahî meselâ öğlen namâzı gibi dört rek‘atlı namâz ise iki rek‘at kılıb ve kâide-i ûlâda tahıyyâta oturub selâm vermeksizin kalkıb düşmân tarafına giderler ve hemen aslâ namâzâ girmeyib ibtidâdan düşmân karşısında bulunan fırka gelib ve imâma uyub Fâtihâ ve sûre kırâ‘at etmeksizin ol-vecihle bir veyâ iki rek‘at kılıb selâm vermeksizin yine düşmân karşısına giderler ve imâm yalnız selâm verib namâz tamâm olur ve mukaddimen imâm ile bir veyâ iki rek‘at kılıb gidenler gelip Fâtihâ ve sûre kırâ‘at etmeksizin namâzlarını bi‘l-itmâm selâm verib düşmân karşısına giderler ve ba‘dehû ol düşmân karşısında bulunanlar gelib Fâtihâ ve sûre kırâ‘at ederek namâzlarını bi‘l-itmâm selâm

verib onlar dahî gidib düşmân karşısında cümlesi birleşirler ve bu vecihle namâz muhârebede bulunan ‘asâkir-i islâm saflarında icrâ olunur¹⁰⁶ ve dîn ve şerî‘at ‘akilla olmadığından bu vecihle kitâbın kavliyle ‘amel etmeli ve namâz kılmak ne kadar ehemm ve elzem olduğunu bundan ‘ibret almalı.

11. Salâtü’l-küsûf ya‘nî gün tutulmak namâzı

Ma‘lûm ola ki işbu salâtü’l-küsûf ya‘nî gün tutulub ‘âlem karanlık içinde kaldığı zamân cum‘a namâzında imâm olan hafîb efendi ve yâhûd salâtü’l-küsûfu kıldırmağa taraf-ı pâdişâhdan me‘mûr bulunan bir zât imâm olub ezân okunmaksızın ve ikâmet olunmaksızın nâfile namâz gibi cemâ‘ate iki rek‘at namâz kıldırarak meşru‘dur.¹⁰⁷ Şöyle ki bizim mezhebimizde her rek‘at da bir kere rukû‘ ederek ve fâtihâ-i şerîfdan sonra sûre-i Bakara ve sûre-i En‘âm gibi uzun sûre koşarak iki rek‘at kıldırır¹⁰⁸ ve bu Fâtihâ ve sûreyi İmâm-ı A‘zama göre ihfâ ve İmâm Muhammed ve İmâm-ı Ebû Yusûf‘a göre cebr ile kırâat eyler¹⁰⁹ ve tahiyyâtı okuyub selâm verildikten sonra tâ gün müncekiye oluncaya kadar imâm duâ edib cemâ‘at âmîn derler¹¹⁰ ve eğer cum‘a imâmı veyâ taraf-ı pâdişâhdan bir me‘mûr gelmez ise cemâ‘at bu namâzı münferiden kılarlar ve eğer ay tutulub ve yâhûd şiddetli fırtınalar olub binâlar münhedim olmağa başlar ve yâhûd pek şiddetli kuraklıklar olur ve yâhûd şiddetli zelzeleler [15] olub ‘âlem havf ve ızdırâba düşerler ise herkes cemâ‘atsiz yalnız yalnız namâzlar kılıb cenâb-ı kâzî’l-hâcât ve mücübü’ d-da‘vâte duâlar ve tezarru‘ ve niyâzlar ederler.¹¹¹ Çünkü bizleri her dürlü belâlar ve korkulardan Allâh-ı zü’l-celâlden başka halâs edecek bir kimse yoktur. Bu takdirce onun bâb-ı lütfu ve keremine ve şefkat ve merhametine kaçıp varıp dehâlet ederiz ve bu dehâlet etmekte asıl tarîk namâz kılmaktır.

12. Salâtü’t-teheccüd ya‘nî teheccüd namâzı

Ma‘lûm ola ki işbu teheccüd namâzı bir rivâyetde peygamberimiz sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem efendimiz hazretlerinin hakk-ı ‘âlilerinde farz ve ümmeti hakkında müstehabdır ve bir rivâyette efendimizin hakk-ı ‘âlilerinde eğerçi ibtidâ farz olduysada

¹⁰⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta‘lîl-i-Muhtâr*, 2/89; Serahsî, *el-Mebsût*, 2/46-47.

¹⁰⁷ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/130.

¹⁰⁸ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/75.

¹⁰⁹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/131.

¹¹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/75.

¹¹¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta‘lîl-i-Muhtâr*, 2/70.

sonradan onun hakk-ı ‘âlîsinde dahî müstehablık derecesine tenzîl buyuruldu.¹¹² Hele mutlakâ ümmeti hakkında vâcib olmayıb müstehabdır. Şöyle ki bir mikdâr uyuyub ve ba‘dehû uykudan kalkıb ve abdest alıb kılmakla olur. Artık ‘aded-i rek‘atı iki olur ve dört olur ve sekiz olur ve ne kadar mikdâr olur ise ol-kadar olur. Fazîleti hakkında hazret-i peygamber efendimiz sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem şöyle buyurdular ki “Teheccüd namâzına müdâvemet ediniz. Zîrâ teheccüd sizlerden mukaddem gelip geçen enbiyâ ve evliyâ ve sâlihîn-i kâmilînün sünnetlerindedir ve sizi tanrınız te‘âlâ hazretlerine yakîn eder ve günahlarınıza kefâret olur ve mahv eder ve sizi günahlardan ba‘îd eder.¹¹³

13. Salavâtü’l-hâce ya‘nî hâcet namâzı

Ma‘lûm ola ki kütüb-ü fikhiyyede hâcet namâzı ta‘bîr olunan namâzın keyfiyeti işbu hadîs-i şerifte mezkûrdur. Şöyle ki hazret-i peygamber sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem efendimiz buyurdular ki bir kimsenin Allâhü te‘âlâ hazretlerine ‘arz edecek bir hâceti ya‘nî hazret-i Allâh’dan bir murâd ve matlûbu ve yâhûd benî âdemden bulunan bir kimseden murâdı olsa ol kimse kalkıp bir güzel abdest alsın ve ba‘dehû Allâh rızâsı için iki rek‘at namâz kılsın ve ba‘dehû cenâb-ı Allâh üzerine hamd ve senâlar eylesin ve ba‘dehû hazret-i peygamber sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem üzerine sâlât ve selâm götürsün ve ba‘dehû işbu duâyı okusun: “ لا اله الا الله الحليم الكريم سبحان الله رب العرش العظيم الحمد لله رب العالمين اسالك موجبات رحمتك وعزائم مغفرتك والغنيمة من كل بر والسلامة من كل اثم لا تدع لي ذنبا الا غفرته ولا هما الا فرجته ولا حاجة لك فيما رضي الا قضيتها يا ارحم الراحمين”¹¹⁴

14. [16] Salât-ı şükri’l-vuzû’ ya‘nî abdestin şükür nâmâzı

Ma‘lûm ola ki abdest aldığı zamân eğer kerâhat vakti değil ise iki rek‘at namâz kılmak müstehabdır.¹¹⁵ Çünkü hazret-i peygamber sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem efendimiz şöyle buyurdular ki müslümânlardan bir kimse yoktur ki abdest ala ve abdesti pek güzel şurût ve edâsıyla tekmîl eyleye ve ba‘dehû kalkıb kalbiyle ve yüzüyle kibleye teveccüh ve rızâ‘illâhî taleb eyleye illâ cennet-i a‘lâ ol kimseye vâcib ve mütehakkik ve hazırlanmış olur.¹¹⁶ Ammâ eğer ol vakt-i kerâhat vakti ise bu namâzı terk eyler.¹¹⁷

¹¹² Müslim, *el-Câmi ‘u ‘ş-şahîh*, “Müsâfirün”, 139.

¹¹³ Tirmizî, *el-Câmi ‘u ‘ş-şahîh*, “Da‘avât”, 101.

¹¹⁴ Tirmizî, *el-Câmi ‘u ‘ş-şahîh*, “Vitr”, 231.

¹¹⁵ Halebî, *Halebî kebîr (Günyetü’l-mütemellî fi şerhi Münyeti’l-muşalli)*, 430.

¹¹⁶ Müslim, *el-Câmi ‘u ‘ş-şahîh*, “Tahâre”, 17; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu‘fi el-Buhârî, *el-Câmi ‘u ‘ş-şahîh* (Beirut: Dâru İbn Kesîr, 2002), “Vüdû”, 24.

¹¹⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/157.

15. Salât-ı tahiyatü'l-mescid ya'nî tahiyatü'l-mescid namâzi

Ma'lûm ola ki bir kimse abdest alıb câmi'-i şerîfe girdikde der-'akab Allâh rızâsı için iki rek'at namâz kılmak müstehabdır ve ba'zıları dediler ki eğer farz namâzı yalnız kılmak ve yâhûd imâma iktidâ eylemek için câmi'ye girer ise tahiyatü'l-mescid iktizâ etmez ve kezâlik günde bir def'acık tahiyatü'l-mescid kılmak ve ba'dehû birkaç kere câmi'ye girse tekrâr tekrâr kılmak iktizâ etmez. Lâkin kılmamış olsa elbette dahâ sevâblı olduğundan kılma diyerek men' olunmaz.¹¹⁸

16. Salâtü'l-evvâbîn ya'nî evvâbîn namâzi

Ma'lûm ola ki işbu kütüb-ü fikhiyyede salâtü'l-evvâbîn ta'bîr olunan namâz akşam namâzından sonra 'alâ tarîki'l-istihbâb ya dört ve yâhûd altı rek'at kılınır ve şâyet dahâ ziyâde kılınır ise kılan kimse dahâ ziyâde sevâba nâil olacağı işbu hadîs-i şerîften istifâde olunur.¹¹⁹ Zîrâ hazret-i peygamber sallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem efendimiz buyurmuşlar ki "Bir kimse akşam namâzından sonra Allâh rızâsıçün yirmi rek'at namâz kılar ise Allâh-ı zü'l-celâl hazretleri ol kimse için cennet-i a'lâda bir ev binâ ediverir."¹²⁰

17. Salâtü'l-istihâre ya'nî istihâre namâzi

Ma'lûm ola ki bir kimse harâm ve mekruh olmayıb şer'an câiz olan meselâ bir yola gitmek ve yâhûd gitmemek veyâ bir iş işlemek ve yâhûd işlememek gibi bir şeyde tereddüt eyledikde istihâr etmelidir. Şöyle ki Allâh rızâsı-çün evvelâ iki rek'at namâz kılar ve selâm verdikten sonra şu istihâre duâsını okur: "بسم الله الرحمن الرحيم اللهم اني استخيرك بعلمك و استقدرك بقدرتك و اسالك من فضلك العظيم فانك تقدر ولا اقدر و تعلم ولا اعلم و انت علام الغيوب اللهم ان كنت تعلم ان هذا الامر خير لي في ديني و معاشي و عاقبت امري و عاجله و آجله فاقدره لي و يسره لي ثم بارك لي فيه و ان كنت تعلم ان هذا الامر شر لي في ديني و معاشي و عاقبت امري و عاجله و آجله فاصرفه عني و اصرفني عنه به [17] işte bu duâyı okudukdan sonra murâd eylediği iş her ne ise onu zikir eder.¹²¹ Meselâ yâ rabbi bu def'a İstanbul'a gitmek ve yâhûd filân hânemi satıb diğerini almak hakkımda hayırlı ise ve yâhûd hayırsız ise kalbime ilhâm eyle der ve

¹¹⁸ Halebî, *Halebî kebîr (Ġunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-muşallî)*, 430.

¹¹⁹ Halebî, *Halebî kebîr (Ġunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-muşallî)*, 430.

¹²⁰ Tirmizî, *el-Câmi'u's-şahîh*, "Salât", 205.

¹²¹ Tirmizî, *el-Câmi'u's-şahîh*, "Vitr", 232.

ba‘dehû kalbine her ne vecihle tulû‘ eder ise ve ne vecihle kalbi münşerih olur ise ol-vecihle ‘amel eder. İşte kütüb-ü fikhiyyede böyle mestûrdur.¹²²

18. Salâtü’s-sefer ya‘nî yola gitmek namâzı

Ma‘lûm ola ki bir kimse kendi beldesinden çıkıp diyâr-ı âhire sefer etmek murâd eyledikde hânesinde evvelâ Allâh rızâsıçün iki rek‘at namâz kılıbda ba‘dehû yola çıkmak müstehabdır. Zîrâ hazret-i peygamber sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem efendimiz şöyle buyurdular ki bir kimse sefer murâd ettiği zamân ehlinin yanlarında kıldığı iki rek‘at namâzdan dahâ efdal bir şey bırakmadı.¹²³ Ya‘nî hısıım ve akrabâsı ve evlâd ü ‘ıyâli yanlarında iki rek‘at namâz kılar da öyle yola çıkar ise gâyet hayırlı ve makbul bir şey etmiş olur ve şurası ma‘lûm olsun ki bir kimse hânesinde yola çıkacağı zamân hânenin içre ve duvârlarından bir mahalle “¹²⁴”¹²⁴ İَنَّ الَّذِي فَرَضَ عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لَرَادُّكَ إِلَىٰ مَعَادٍ” âyetini yazar ise yine tekrâr sâğ ve sâlim olarak hânesine ‘avdet edib gelmesi mücerrebdır diyerek kütüb-ü havâs¹²⁵ da muharrerdir.

19. Salâtü’l-kudûm ya‘nî seferden vatana ayak basmak namâzı

Ma‘lûm ola ki bir kimse gurbetden vatanına geldikde Allâh rızâsıçün iki rek‘at namâz kılmak müstehabdır.¹²⁶ Zîrâ hazret-i peygamber sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem efendimiz bir seferden ‘avdet buyurub vatanına gelmez idi illâ mutlakâ nehâran kuşluk vakti gelib doğruca mescide gidib iki rek‘at namâz kılıb ba‘dehû otururlar idi.¹²⁷

20. Salâtü’t-tesbîh ya‘nî tesbîh namâzı

Ma‘lûm ola ki İmâm Tirmîzî İbn-i Mübârek’in rivâyetinde şöyle tahrîc eyledi ki bir kimse Allâh rızâsıçün tesbîh namâzı kılmak murâd eyledikde Allâhü ekber diyib namâza girer ve ellerini bağlayıb subhânekeyi okur ve ba‘dehû on beş kere “Subhânallâhi ve’l-hamdülillâhi ve lâ ilâhe illallâh vallâhü ekber” der. Ba‘dehû eûzü besmele ile Fâtihâ-i şerîfeyi okur ve bir sûre koşar ve ba‘dehû on kere yine “Subhânallâhi ve’l-hamdülillâhi

¹²² Halebî, *Halebî kebîr (Ġunyetü’l-mütemellî fî şerhi Münyeti’l-muşallî)*, 431.

¹²³ Halebî, *Halebî kebîr (Ġunyetü’l-mütemellî fî şerhi Münyeti’l-muşallî)*, 431.

¹²⁴ el-Kasas 28/85.

¹²⁵ Havâssü’l-Kur’ân olarak tabir olunan bu ilim Kur’an’dan bazı kelime, âyet ve sûrelerin belli bir tertibe göre okunması veya yazılması halinde niyet ve maksada uygun sonuçlar veren tesir ve özelliklerinden bahseden bir disiplin ve bunun literatürüdür. Bkz. Muhammed Eroğlu, “Havâssü’l-Kur’ân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/522.

¹²⁶ Halebî, *Halebî kebîr (Ġunyetü’l-mütemellî fî şerhi Münyeti’l-muşallî)*, 431.

¹²⁷ Müslim, *el-Câmi’u’s-şahîh*, “Müsâfirün”, 74.

ve lâ ilâhe illallâh vallâhü ekber” ve ba‘dehû rükû‘a varır ve yine rükû‘da on kere “Subhânallâh” âhirine kadar okur ve ba‘dehû rükû‘dan [18] başını kaldırır ve yine on kere tamamen “Subhânallâh”ı okur ve ba‘dehû secdeye varıb secdede on kere okur ve ba‘dehû secdeden başını kaldırıp yine on kere okur ve ve ba‘dehû yine secdeye varıb secdede on kere okur ve ba‘dehû secdeden başını kaldırıp ikinci rek‘ate kıyâm eder ve yine ol vecihle tesbîhleri tamâmen evvelki rek‘at gibi okur her rek‘at de yetmiş beş kere okumuş olur. Lâkin evvelâ rükû‘da üç kere “Subhâne rabbiye‘l-azîm” ve secdede üç kere “Subhâne rabbiye‘l-a‘lâ” dedikten sonra ol tesbîhleri okur.¹²⁸

21. Salâtü leyleti‘r-reğâib ya‘nî leyle-i reğâib namâzı

Ma‘lûm ola ki receb-i şerîfin ilk cum‘a gecesı Allâh rızâsı-çün namâz kılmağa leyle-i reğâib namâzı denilir. İşbu namâza dâir olan hadîs-i şerîfler mevzu‘dur dediler¹²⁹ ise de asıl sahih olan Allâh rızâsı-çün namâz kılmak cemî‘ zamânda meşrû‘dur.

22. Salâtü leyleti‘l-berât ya‘nî berât gecesı namâzı

Ma‘lûm ola ki berât gecesı ya‘nî şa‘bân-ı şerîfin on beşinci gece Allâh rızâsıçün namâz kılmak husûsunda kelâm leyle-i reğâibde olan kelâm gibidir¹³⁰ ve leyle-i berâtta okunacak duâ budur: “ اللهم ان كنت كتبت اسمي شقيا في ديوان الاشقياء فامحه و اكتبني في ديوان السعداء ” وان كنت كتبت اسمي سعيدا في ديوان السعداء فاثبته فانك قلت في كتابك الكريم يحو الله ما يشاء ويثبت و عنده ام الكتاب ” ve ba‘zı rivâyetde hazret-i peygamber sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem efendimiz leyle-i berâtta namâz kılıb secdeye vardıkda şu duâyı kırâ‘at buyurmuşlardır. “ اللهم اني ” اعوذ بك من عقابك وسخطك ولا احصي ثناء عليك انت كما اثنيت علي نفسك فلك الحمد حتي ترضي

23. Salâtü leyleti‘l-kadr ya‘nî kadir gecesı namâzı

Ma‘lûm ola ki leyle-i kadirde Allâh rızâsıçün namâz kılmak müstehabdır. Zîrâ tefsir-i hanefîde şöyle yazar ki İbn-i ‘Abbâs radiyallâhü ‘anh hazret-i peygamber sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem efendimizden şöyle rivâyet eyledikde bir kimse kadir gecesı Allâh rızâsıçün iki rek‘at namâz kılıb her rek‘at de bir kere Fâtihâ-i şerîfe ve yedi kere İhlas-ı şerîf okusa ve tahiyyât ve teşehhütten sonra selâm verdiği anda yetmiş kere “Estağfirullâhi‘l-‘azîm ve etübü ileyh” dese ol kimse hazret-i Allâh kendisinin ve peder

¹²⁸ Tirmizî, *el-Câmi‘u’s-şâhîh*, “Vitr”, 19.

¹²⁹ Halebî, *Halebî kebîr (Ġunyetü‘l-mütemellî fi şerhi Münyeti‘l-muşallî)*, 433.

¹³⁰ Halebî, *Halebî kebîr (Ġunyetü‘l-mütemellî fi şerhi Münyeti‘l-muşallî)*, 433.

ve vâldesinin günâhlarını mağfiret etmeyince yerinden kalkmaz ve cenâb-ı Allâh cennet-i a'lâyâ bir takım melekler gönderir. Kim ol kimse için ağaçlar ğars edib ve köşkler binâ eyleyib ve ırmaklar akıtır ve hattâ ol kimse ol mekânını 'ayânen görmeyince dünyadan çıkmaz¹³¹ ve ma'lûm ola ki leyle-i [19] kadirde okuması sünnet olan duâ budur: “اللهم انك عفو تحب العفو فاعف عني”.¹³² Ma'lûm ola ki işbu reğâib ve berât ve kadir geceleri namâzları gibi nâfile kılınan namâzları yalnız kılmalıdır. Zîrâ nâfile namâzları cemâ'atle kılmak mekrûhdur diyerek kütüb-ü fikhiyede mezkûrdur.¹³³

24. Salâtü'l-kazâ' ya'nî kazâ namâzları

Ma'lûm ola ki bir kimse gerek bi-'özü ve gerek bilâ-'özü beş vakit namâzların veyâ salât-ı vitirden bir veyâ iki veyâ dahâ ziyâde namâzını vaktinde edâ etmemiş olsa ol namâz ol kimsenin 'uhdesinden kıyâmete kadar sâkıt olmayıb mutlakâ rek'atı rek'atına kazâsı elzemdir. Ya'nî sabâh namâzı veyâ misâfir iken kılınmayan dört rek'atlı namâzlar ikişer rek'at olarak kazâ olunur ve ancak misâfir değil iken kılınmayan dört rek'atlı namâzlar yine dördtür. Ve akşam namâzıyla salât-ı vitir üçer rek'at olarak kazâ olunmak elzemdir.¹³⁴ Ve şâyed bir kimse edâ ve kazâ etmeyerek vefât eder ise târîkü's-salât olarak vefât etmiş olur. Neüzü billâhi teâlâ bu takdirce bi'l-fi'l ve bizzat kazâ etmekden başka bir çâre olamaz ve şu kadarı var ki vefâtından sonra kefâret-i salât nâmıyla kütüb-ü fikhiyede ta'rîf olduğu cihetle fukarâyâ sadaka verilip cenâb-ı haktan kabûlünü niyâz eylemek ve afv ve mağfiret dilemek meşrû'dur¹³⁵ ve şurası da şu vecihle bilinmek ehem ve elzemdir ki bir kimse ramazân-ı şerîfin en âhir cum'asında cum'a namâzından sonra beş vakitlik namâz kılsa ol kimsenin yetmiş senelik kazâyâ kalmış namâzları afv olunub üzerinden sâkıt olur imiş diyerek ba'zen görülen ve işitilen rivâyetler hâşâ sahîh olmayıb mutlakâ kizb ve iftirâ olduğu tahkîk kılınmıştır. Ancak şu kadarı var ki kazâ niyetiyle ol-vecihle beş vakit namâz kılar ise yalnız beş vakit namâzları sâkıt olur yoksa yetmiş sene kazâyâ kalmış namâz şer'an sâkıt olmaz. Ammâ ikâb ve sevâb yed-i istiklâlinde bulunan hazret-i Allâh lütfuyla bi'l-muâmele 'afv eder ve yâhûd 'adliyle bi'l-muâmele azâb eder ise ona da kimse bir şey diyemez. Fe tilke mes'eletün uhrâ işbu “Câmiu's-salavât” nâm-

¹³¹ Ebû Saîd el-Hanefî, *el-Mecâlis: Tefsîrü'l-Hanefî* (İstanbul: İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Arabi 1871), Vr.71b.

¹³² Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, “Da'avât”, 84.

¹³³ Serahsî, *el-Mebsût*, 1/131.

¹³⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 1/63,65.

¹³⁵ İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 1/532-533.

1 risâlecik de zikr olunan namâzlar ve duâlar kütüb-ü fikhiyede mestur ve meşhur iseler de bu fakîr haddim olmayarak suhûlet olsun diyerek bu makâmda bir vechi meşrûh icmâllerini cem‘ ve tahrîr eyledim. Cenâb-ı Allâh habîb-i ekremi hürmetine zünûbunu mağfiret ve ‘uyûbunu mestûr ve kerûbunu dûr ender dûr ve hayrımı mevful ve murâdımı hazîne-i lütuf ve kereminden bi’l-ihsân adına gönlümü memnûn ve mesrûr buyursun. (Âmîn bi hürmeti kitâbihi’l-‘azîm ve habîbühü’l-kerîm sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem ve ‘alâ âlihî ve ashâbihî ecmaîn ve selâmun ‘ale’l-mürselîn ve’l-hamdü lillâhi rabbi’l-‘âlemîn.)

2.3. Câmîu’s-salavât Risâlesinin Kaynakları

Müellifin bu risâlede namaz çeşitlerini anlatırken konuyla ilgili ayet ve hadisler başta olmak üzere kendinden önce yazılan fıkıh ve tefsir kitaplarından yararlandığı görülmektedir. Bazen kaynaklara değinmekle birlikte çoğu zaman naklettiği hadislerin, rivayetlerin, mezheplere ait naklettiği ihtilafli görüşlerin kaynağını belirtmemiştir. Yararlandığı kaynakları bazen müellifiyle beraber bazen sadece müellifin ismini bazen künyesini bazen de sadece eserini zikretmiştir.

Risâlenin konusu namaz olması nedeniyle ele aldığı namazlarda okunan birçok dua nakletmiştir. Bu duaların bazılarını hadis-i şeriflerden, bazılarını risâleyi yazarken yararlandığı kitaplardan, bazılarını da kaynaklarını belirtmeden naklettiği tespit edilmiştir. Hanefî mezhebinin görüşlerinin esas alındığı bu eserde, çoğu zaman üzerinde ittifak edilen hükümler ele alınmakla birlikte bazı meselelerde Ebû Hanife, Ebû Yusuf ve İmam Muhammed’e ait olan farklı görüşler ayrı ayrı zikredilmiştir. Bunlara aşağıdaki örnekler verilebilir:

1. Cuma namazının vücûb şartlarından birisi gözleri görüyor olmaktır. Ebû Hanîfe’ye göre körün cuma namazını kılması farz değildir, İmâmeyn’e göre ise kendisini camiye götürecek birini bulabilirse körün de cuma namazı kılması farz olur.¹³⁶

2. Cuma namazında cemaatin İmâm-ı Âzam ve İmâm-ı Muhammed’e göre imamdan başka en az üç kişi, Ebû Yusuf’a göre imamdan başka iki kişi olması gerekir.¹³⁷

¹³⁶ Mehmed Fevzi, *Câmîu’s-salavât*, 3.

¹³⁷ Mehmed Fevzi, *Câmîu’s-salavât*, 5.

3. Kurban Bayramı günü camiye giderken tekbiri sesli getirmek müstehaptır. Ramazan Bayramı'nda ise İmâm-ı Âzam'a göre tekbir gizli, İmâmeyn'e göre açıktan getirilir.¹³⁸

4. Nâfile namazlar konusunda; Ebû Hanîfe'ye göre gece ve gündüz kılınan nâfile namazlarda dört rek'atta bir, Ebû Yusuf ile İmam Muhammed'e göre ise gece kılınan nâfile namazlarda iki rek'atta bir selam verilmelidir.¹³⁹

5. Yağmur duası namazı konusunda; Ebû Hanîfe'ye göre istiskâda dua asıldır, cemaatle namaz kılınmamakla birlikte ferdî olarak kılınan namazda beis görmemiştir. İmâmeyn'e göre ise önce sesli ve iki rek'at olarak namaz kılınıp hutbe okunur ve dua edilir.¹⁴⁰

6. Kûsûf namazı kılarken Fatıha ve surenin kıraati Ebû Hanîfe'ye göre gizli, İmâmeyn'e göre ise açıktan olmalıdır.¹⁴¹

2.3.1. Ayetler

Risâlede namaz çeşitlerinin vücûbiyetinden bahsedilirken ayetlere de yer verilmiştir. Örneğin:

1. Namazın farz olduğunu anlatırken “Namaz kılın” (el-Bakara 2/43) ayetini zikretmiştir.¹⁴²

2. Namazın bir vakte mahsus olmayıp belirli vakitlerde farz olduğuna delalet eden “Şüphesiz ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir.” (en-Nisa 4/103) ayetini aktarmıştır.¹⁴³

3. Namaz vakitlerinin beş olduğuna delalet eden “Bu sebeple akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin.” (er-Rûm 30/17-18) ayetine yer vermiştir.¹⁴⁴

¹³⁸ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 7.

¹³⁹ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 12.

¹⁴⁰ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 12.

¹⁴¹ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 14.

¹⁴² Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 3.

¹⁴³ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 3.

¹⁴⁴ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 3.

4. Cuma namazının farz olduğuna delalet eden “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah’ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın.” (el-Cuma 62/9) ayetini zikretmiştir.¹⁴⁵

2.3.2. Hadisler

Müellif, risâlenin konusu ibadetler olması itibariyle hadislerden çokça nakiller yapmıştır. Fakat bu hadisleri bir yer dışında nereden naklettiğini belirtmemiştir. Bazı hadisleri Osmanlı Türkçesi’yle bazılarını ise Arapça metniyle nakletmiştir. Bazen de konuyla ilgili hadisleri zikretmeyip “hadis-i şerifler vârid oldu” demekle yetinmiştir.¹⁴⁶ Naklettiği hadisleri araştırdığımızda Buhârî, Müslim ve Tirmîzî’nin *el-Câmiu’s-Sahîh*’i, Nesâî ve İbn Mâce’nin *es-Sünen*’i, Beyhâkî’nin *es-Sünenü’l-Kübrâ*’sı gibi değişik hadis kaynaklarından yararlandığı anlaşılmaktadır. Risâlede yer alan bazı hadisler şunlardır:

1. Cuma namazı başlığı altında farz olduğunu teyit eden “Cuma namazına gitmek her baliğ olan kimseye vacibdir.”¹⁴⁷ hadisini zikretmiştir.¹⁴⁸

2. Teravih namazı başlığı altında sünnet olduğunu beyan eden “Allah size Ramazan orucunu farz kıldı ben de kıyamını(teravihi) sünnet kıldım.”¹⁴⁹ hadisine yer vermiştir.¹⁵⁰

3. Kuşluk namazı başlığı altında bu namazla ilgili iki hadis zikretmiştir.¹⁵¹ Bunlar: “Kim kuşluk namazını iki rek’at kılsa, o kimse gâfillerden olmaz (yazılmaz). Kim dört rek’at kılsa, âbidlerden (ibadet edenlerden) yazılır. Kim altı rek’at kılsa o gün ona yeter. Kim sekiz rek’at kılsa, Allah onu çok kunut eden (kânitîn) kimselerden yazar. Kim on iki rek’at kılsa, Allah ona Cennet’te bir köşk bina eder.”¹⁵² ve “Kim kuşluk namazını on iki rek’at kılsa, Allah Teala Hazretleri cennette onun için altından bir köşk bina eder.”¹⁵³ hadisleridir.

4. Teheccüd namazı başlığı altında faziletiyle ilgili “Gece namazını ihmal etmeyiniz. Çünkü o sizden önceki salih kişilerin ısrarla devam ettirdikleri bir gelenektir.

¹⁴⁵ Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 3.

¹⁴⁶ Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 11.

¹⁴⁷ Nesâî, *es-Sünen*, “Cum’a”, 720.

¹⁴⁸ Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 4.

¹⁴⁹ İbn Mâce, *es-Sünen*, “İkâme”, 173.

¹⁵⁰ Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 11.

¹⁵¹ Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 11-12.

¹⁵² Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, 3/68.

¹⁵³ İbn Mâce, *es-Sünen*, “İkâmetü’s-salât ve’s-sünnetü fihâ”, 187.

Ayrıca o, Allah'a yakınlık sağlar, günahlardan sakındırır, kötülükleri yok eder.”¹⁵⁴ hadisini aktarmıştır.¹⁵⁵

5. Evvâbin namazı başlığı altında sevabının önemini belirtmek için “Her kim akşam namazından sonra Allah rızası için yirmi rek’at namaz kılar ise Allah o kimse için cennette bir köşk bina eder.”¹⁵⁶ hadisini zikretmiştir.¹⁵⁷

6. Kadir gecesi namazı başlığında, kadir gecesinde okunması gereken sünnet olan duayı “Allah’ım, sen affedicisin, affi seversin, beni affet.”¹⁵⁸ hadisi ile yer vermiştir.¹⁵⁹

2.3.3. Kitaplar

Müellifin risâlede ismini zikrettiği eserleri; İbrahim Halebi’nin *Şerh-i Sağîr ve Şerh-i Kebîr*’i, İsmâîl Hakkı Busevî’nin *Rûhü’l-Beyân*’ı, Ebû Saîd el-Hanefî’nin *Tefsiru’l Hanefî*’si, Ali el-Kârî’nin *Menâsik*’idir.

2.3.3.1. Şerh-i Sağîr ve Şerh-i Kebîr

Müellifi, Osmanlı âlimlerinden meşhur bir fakih olan İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî’dir. Halep’te doğup temel eğitimini orada gördükten sonra Kahire’ye gidip tefsir, hadis, fıkıh ve kıraat gibi ilimleri tahsil etmiştir. Daha sonra İstanbul’a giderek çeşitli camilerde imamlık yapmıştır. Fatih’teki bir dârülkurrâya müderris olarak tayin edilen Halebî, bu görevde iken vefat etmiştir. İbadet ve ilme kendini adanmış, özellikle fıkıh, tefsir, kıraat ve hadiste otorite kabul edilmiştir.¹⁶⁰

Bu iki eser risâlede beş vakit namaz başlığı altında “İbrâhîm Halebî hazretlerinin *Şerh-i Sağîr ve Şerh-i Kebîr*’inde mestûrdur.” şeklinde ismen zikredilmiştir.¹⁶¹ İbrâhîm el-Halebî’nin fıkha dair yazdığı, aynı zamanda risâlede isimlerinin zikredildiği meşhur eserleri şunlardır:

1. *Mülteka’l-ebhur*: Hanefî fıkının meşhur metinlerine dayanan bu kitap, Halebî’nin en tanınmış eseridir. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak

¹⁵⁴ Tirmizî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, “Da’avât”, 101.

¹⁵⁵ Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 15.

¹⁵⁶ Tirmizî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, “Salât”, 205.

¹⁵⁷ Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 16.

¹⁵⁸ Tirmizî, *el-Câmi’u’s-şâhîh*, “Da’avât”, 84.

¹⁵⁹ Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 18.

¹⁶⁰ Şükrü Selim Has, “İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/231.

¹⁶¹ Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 3.

okutulmuştur.¹⁶² Müellif bu eseri, *Câmiu's-salavât* adlı risâlesinde ismen zikretmemişse de *Seyfû'l-Cihâd* adlı risâlesinde nakiller yapmıştır.

2. *Gunyetü'l-mütemelli fî şerhi Münyeti'l-musallî*: Sedîdüddin Kâşgarî'nin *Münyeti'l-Muşallî* adlı eserine yazdığı şerhtir. Uzun süre medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. *Halebî Kebîr* diye tanınmaktadır.¹⁶³ Bu eseri ismen zikredip nakil yapmakla birlikte bunun sistematigiinden yararlandığı anlaşılmaktadır.

3. *Muhtasarü Gunyeti'l-Mütemelli: Halebî Sağîr* adıyla bilinmektedir.¹⁶⁴ Şârih İbrâhîm Halebî Sedîdüddin Kâşgarî'nin *Münyeti'l-Muşallî* adlı eserine yazdığı şerhi teferruatlı bularak okuyucuların daha rahat anlayabileceği *Halebî Sağîr*'i yazmıştır.¹⁶⁵

2.3.3.2. Rûhü'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân

Müellifin istifade ettiği bu eser İsmail Hakkı Bursevî'ye aittir. İsmail Hakkı Bursevî 1063 yılında Bulgaristan sınırları içinde bulunan Aydos'ta doğdu. Uzun süre Bursa'da yaşadığı için Bursevî nisbesiyle meşhur olmuştur.¹⁶⁶ 100'den fazla eser yazmış olan Bursevî'nin en önemli tefsir eseri *Rûhü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*'dır. Eserde mev'izaya ağırlık verilmiş, sonraki dönemlerde de mev'iza türü için önemli bir kaynak olmuştur.¹⁶⁷ Fevzi Efendi bu risâlede olmakla birlikte tefsir risâlelerinde de *Rûhü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*'dan yararlanmıştı.¹⁶⁸ Bu risâlede cuma namazı bahsinde, tardiye geleneğine karşı olan itirazların yersiz olduğunu delillendirmek için İsmail Hakkı'nın *Rûhü'l-Beyân* tefsirinden nakil yapmıştır.¹⁶⁹

2.3.3.3. Tefsîrü'l-Hanefî

Risâlede *Tefsîrü'l-Hanefî* olarak zikredilen eser Ebû Saîd el-Hanefî'ye aittir. Bu eser İstanbul Millet Kütüphanesi'nin Ali Emîri Koleksiyonu'nda "34 Ae Arabi 1871" numara ile kayıtlı olup yazma olarak mevcuttur. Fatihâ suresiyle birlikte Burûc ve Nâs sûreleri arasındaki toplamda otuz sûrenin tefsirini içermektedir.¹⁷⁰ Yazarın hem kendi

¹⁶² Has, "İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî", 15/232.

¹⁶³ Has, "İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî", 15/232.

¹⁶⁴ Has, "İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî", 15/232.

¹⁶⁵ İbrahîm b. Muhammed el Halebî, *Tam Kayıtlı Halebî-i Sağîr ve Tercemesi*, çev. Hasan Ege (İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, 1982), 1.

¹⁶⁶ Namı Ali, "İsmâil Hakkı Bursevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/102.

¹⁶⁷ Ali, "İsmâil Hakkı Bursevî", 23/104.

¹⁶⁸ Ömer Faruk Arslan, *Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin Tefsir Risalelerinin Tahlili* (Sakarya Üniversitesi, 2011), 27.

¹⁶⁹ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 5.

¹⁷⁰ Bkz. Hanefî, *el-Mecâlis: Tefsîrü'l-Hanefî* (Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Arabi 1871).

eserinde hem de diğer kaynaklarda hayatı ve yaşadığı dönemle ilgili bilgi bulunmamaktadır.

Müellif risâlede kadir gecesi namazı başlığı altında bu namazın müstehap olduğunu belirten “İbn-i ‘Abbâs radiyallâhü ‘anh hazret-i peygamber sallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem efendimizden şöyle rivâyet eyledikte bir kimse kadir gecesi Allâh rızâsı-çün iki rek‘at namaz kılıp her rek‘at de bir kere fâtihâ-i şerîfe ve yedi kere ihlas-ı şerîf okusa ve tahiyât ve teşehhütten sonra selâm verdiği anda yetmiş kere “Estağfirullâhi’l-‘azîm ve etûbü ileyh” dese ol kimse hazret-i Allâh kendisinin ve peder ve vâlidesinin günâhlarını mağfîret etmeyince yerinden kalkmaz ve cenâb-ı Allâh cennet-i a‘lâya bir takım melekler gönderir. Kim ol kimse için ağaçlar ğars edip ve köşkler binâ eyleyip ve ırmaklar akıtır ve hattâ ol kimse ol mekânını ‘ayânen görmeyince dünyadan çıkmaz” rivayetini *Tefsîrü’l-Hanefî*’den nakletmiştir.¹⁷¹

2.3.3.4. el-Meslekü’l-müteķassıt bi’l-menseki’l-mütevassıt alâ Lübâbü’l-menâsik

Fevzi Efendi’nin yararlandığı kaynaklardan biri olan bu eser Ali el-Kârî’ye aittir. Ali el-Kârî Herat’ta doğmuş, 1014 tarihinde Mekke’de vefat etmiştir.¹⁷² İlk tahsilini Herat’ta yaptıktan sonra Mekke’ye gidip oraya yerleşmiştir. Fıkıh ve hadis olmak üzere kıraat, tefsir, akâid ve kelâm, tasavvuf alanlarında önde gelen âlimlerden olmuştur. Kıraat ilmine olan vukufundan dolayı el-Kârî veya genel olarak Molla Ali el-Kârî diye anılmaktadır.¹⁷³ Müellifin Ali el-Kârî’ye ait *Menâsik* ismiyle zikrettiği bu eser Sindî’nin, *Lübâbü’l-menâsik* adlı eserinin şerhidir.¹⁷⁴ Fevzi Efendi bu eseri Türkçe olarak tedris etmiştir.¹⁷⁵ Müellif risâlede tavaf namazının kılınışından bahsettikten sonra Ali el-Kârî’nin Menâsik’inden tavaf duasını Arapça olarak nakletmiştir.¹⁷⁶ Ayrıca Fevzi Efendi’nin hacla ilgili olan *‘ÿânü’l-mesâlik fi beyâni’l-menâsik* adlı eserini kaleme

¹⁷¹ Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 18.

¹⁷² Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967), 336.

¹⁷³ Ahmet Özel, “Ali el-Kârî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/403.

¹⁷⁴ Özel, “Ali el-Kârî”, 2/404.

¹⁷⁵ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü’l-Müfessirîn)*, 2/762.

¹⁷⁶ Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 9.

alırken Ali el-Kârî'nin *el-Meslekü'l-Mütekassıt fi'l-Menseki'l-Mütevassıt* adlı eseri örnek aldığı bilinmektedir.¹⁷⁷

2.4. Câmiu's-salavât Risâlesinin Muhtevası

Müellif risâlenin girişinde eseri ne zaman, nerede, ne için ve nasıl yazdığından bahsettikten sonra risâleyi toplam yirmi dört başlıkta ele almıştır. İlk olarak bahsettiği namaz beş vakit namazdır. Beş vakit namazın farz olduğuna اقيموا الصلوات “Namazı ikâme ediniz” (el-Bakara 2/43) ayeti delalet etmektedir ve “اقيموا” lafzı emirdir. Farz olan namazın çeşitli vakitlerde farz olduğuna da إِنَّ الصَّلَاةَ كَانَتْ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ كِتَابًا مَوْقُوتًا “Şüphesiz ki namaz, müminler üzerine vakitleri belli olarak yazılmış bir ödevdir.” (en-Nisâ 4/103) ayeti delalet eder. Namaz vakitlerinin beş olduğuna ise فَسُبْحَانَ اللَّهِ حِينَ تُمْسُونَ وَحِينَ تُصْبِحُونَ وَآلَهُ الْحَمْدُ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَعَشِيًّا وَحِينَ تُظْهِرُونَ “Bu sebeple akşam vaktine eriştiğinizde ve sabah kalktığınızda Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde her türlü övgü O'na mahsustur. Gündüzün sonunda ve öğle vaktine eriştiğinizde de O'nu tesbih edin.” (er-Rum 30/17,18) ayeti delalet etmektedir. فَسُبْحَانَ اللَّهِ kelimesinden maksat akşam ve yatsı, تُصْبِحُونَ kelimesinden maksat sabah, وَعَشِيًّا kelimesinden maksat ikindi, تُظْهِرُونَ kelimesinden maksat öğle namazıdır.¹⁷⁸ Bu bahsin ayrıntılı bilgisinin fıkıh kitaplarında özellikle de İbrâhîm Halebî hazretlerinin *Şerh-i Sağîr ve Şerh-i Kebîr*'inde mestur olduğunu söylemiştir.¹⁷⁹

İkinci olarak ele aldığı namaz cuma namazıdır. Cuma namazının farz oluşuna ayetten ve hadisten delil getirdikten sonra bir kimseye vacip olmasının şartlarını ve sıhhat şartlarını tek tek ele almıştır. Cuma namazının farz-ı ayn oluşu “Ey iman edenler! Cuma günü namaz için çağrı yapıldığında Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın.” (el-Cuma 62/9) ayetiyle sabittir ve vücûba delâlet etmektedir. Bununla ilgili birçok hadîs-i şerîfler vardır. Cuma namazı ile yükümlü olmak için altı tane şart gerekmektedir ki bunlara “şartu'l-vücûb” yani vacip olmasının şartları denmektedir. Bunlar; erkek olmak, mukim olmak, hür olmak, hasta olmamak, gözü görmek, ayakları sağlam olmaktır.¹⁸⁰ Müellif burada gözleri görür olmak ile ilgili mezhep içi ayrımdan bahsetmiştir; Ebû Hanîfe'ye göre körün cuma namazını kılması farz değildir, İmâmeyn'e göre ise kendisini camiye

¹⁷⁷ Özkan, “Edirne Müftüsü Mehmed Fevzi Efendi'nin (1826-1900) ‘İyânü'l-Mesâil fi Beyâni'l-Menâsik Adlı Eseri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 599.

¹⁷⁸ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 3.

¹⁷⁹ İbrahim b. Muhammed el Halebî, *Tam Kayıtlı Halebî-i Sağîr ve Tercemesi*, 4.

¹⁸⁰ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 4.

götürecek birini bulabilirse körün de cuma namazı kılması farz olmaktadır.¹⁸¹ Cuma namazının geçerli olabilmesi için ise altı tane daha şart gerekmektedir ki bunlara cumanın edasının şartları denir. Bunlar; namaz kılınacak yerin şehir olması, devlet başkanının görevlendirdiği bir imamın bulunması, vakit, cemaat, hutbe ve devlet başkanının izninin bulunmasıdır.¹⁸²

Müellifin, cumanın edasının şartları ile ilgili risâlede kısaca bahsettiği fakat konu hakkında meselelerin ayrıntılarının fıkıh kitaplarında bulunduğunu söylediği konulara değinmekte fayda vardır. Birincisi; cuma namazının şehir hükmünde bir yerde olması şartını getiren Hanefiler, şehri; “hadlerin tatbik edildiği ve bunun için bir yöneticinin bulunduğu yer”, “insanların geçimlerinde ihtiyaç duydukları şeyleri buldukları yer”¹⁸³, “her sanatkarın orada sanatıyla yaşayıp geçinebildiği yer”¹⁸⁴, “en büyük camisi halkını sığdıramadığı yer”¹⁸⁵, “devlet reisinin şehir olarak kararlaştırdığı yer”¹⁸⁶, şeklinde tanımlamışlardır. Kaynaklarda geçen bu şehir ifadesi günümüzde, büyük veya küçük yerleşim birimi olarak anlaşılmakta olup bu bakımdan farzı eda edecek sayıda cemaatin yerleşik bulunduğu köy, belde gibi tüm birimlerde cuma namazının kılınabileceği yerler şeklinde anlaşılmaktadır.¹⁸⁷

Fıkıh kitaplarında tartışılan bir diğer mesele de cumayı kıldırarak kişinin devlet başkanı ya da devlet başkanının görevlendirdiği bir imam ve devlet izninin bulunmasıdır. Çoğunluğun görüşüne göre izin almak müstehap olmakla birlikte¹⁸⁸ Hanefilere göre cuma namazını ya bizzat devlet reisi ya da devlet başkanının izin verdiği kimse kıldırabilmektedir.¹⁸⁹ Ancak Hanefilerin bu şartı koymasındaki amacın, toplumun düzen ve huzur içinde namaz kılmasını sağlamak ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁰ Cuma namazının edasının şartları ile ilgili ihtilafa düşülen müellifin de risâlesinde bu ihtilaftan bahsettiği bir diğer konu cemaattir. İmâm-ı Âzam ve İmâm-ı Muhammed’e göre cemaatin

¹⁸¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîlî’l-Muhtâr*, 1/82.

¹⁸² Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 4.

¹⁸³ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîlî’l-Muhtâr*, 1/82.

¹⁸⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, 2/24.

¹⁸⁵ Merginânî, *el-Hidâye*, 2/109.

¹⁸⁶ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîlî’l-Muhtâr*, 1/82.

¹⁸⁷ H. Yunus Apaydın, “Namaz”, *İlmihal (İman ve İbadetler)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008), 1/296.

¹⁸⁸ Hamdi Döndüren, “Cuma Namazı ve Kılınma Şartları”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/2 (1987), 148.

¹⁸⁹ Merginânî, *el-Hidâye*, 2/110.

¹⁹⁰ Döndüren, “Cuma Namazı ve Kılınma Şartları”, 150.

imamdan başka en az üç kişi, Ebû Yusuf'a göre imamdan başka iki kişi olması gerekmektedir.¹⁹¹

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi, -konu her ne kadar uzayacaksa bile- Osmanlılar zamanında cuma ve bayram hutbelerinde müezzinler tarafından sesli okunan tardiyye geleneğine dikkat çekmiştir. Tardiyye, “Radiyallâhu anh” (Allah ondan razı olsun) anlamına gelen bir dua cümlesidir. Büyük camilerde müezzinler tarafından bunun bir okunuş şekli ve muhtevası olduğu söylenmektedir.¹⁹² Mekke ve Medine’de cuma ve bayram günleri hatîb hutbe okuduktan sonra halifelerin ismini yâd ederken müezzin efendi daha yüksek sesle “radiyallâhü anh” der. İstanbul, Bursa, Edirne Ulu Câmiilerinde tardiye yapılmış ve kendisi, Halep ve Kudüs nâibi iken Zekeriyâ Câmiinde ve Mescid-i Aksâ’da tardiye yaptırdığını söylemiştir. Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi camilerde sesli olarak tardiye yapılmasına, bazı Sûfilerin itiraz ettiğine değinerek bunların işin hakikatinden gâfil olduklarını ve Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in hilafetlerine karşı gelen Râfîzîler’in bu yadırgamada etkisi olduğunu belirtmektedir.¹⁹³

Cuma namazının kılınışından kısaca bahsettikten sonra cuma namazıyla ilgili üç görüşü zikredip konuyu tamamlamıştır. Bu görüşlerden birincisi; öğle vaktinde Cuma namazının ilk kılındığı kesin olarak bilinirse cuma namazının yeterli olmasıdır. İkinci görüş ise cuma namazının, ilk olarak kimin tarafından kılındığı kesin olarak bilinmediği durumlarda önce zuhr-i evvel niyetine dört rek’at namaz kılınması ve zuhr-i âhîr niyetine dört rek’at daha kılıp selâm verdikten sonra vaktin sünneti niyetiyle iki rek’at daha kılınması gerekliliği hakkındadır. Üçüncü görüş, zuhr-i evvel kılınmayıp yalnız vaktine yetişildiyse kılınmadığı zuhr-i ahîr niyetiyle dört rek’at namaz kılınması ve sonra vaktin sünneti niyetiyle iki rek’at daha namaz kılınması gerekliliği üzerinedir.¹⁹⁴

Risâlede ayrıntılı bahsedilmeyen fakat fıkıh kitaplarında ihtilaf vâki olan zuhr-i ahîr namazının iyi temellendirilmesi gerekmektedir. Zuhr-i ahîr “son öğle namazı” demek olup bu namaza, “Vaktine yetiştiğim halde henüz eda etmediğim yahut henüz üzerimden

¹⁹¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-Muhtâr*, 1/83.

¹⁹² Yılmaz, *Osmanlı Döneminde Tavaslı Bir Kazasker Kureyşizade Mehmed Fevzi Efendi: Hayatı-Eserleri- Fikirleri*, 68.

¹⁹³ Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 5.

¹⁹⁴ Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 6-7.

düşmeyen son öğle namazını kılmaya” şeklinde niyet edilmektedir.¹⁹⁵ Bir belde farklı yerlerde cuma namazının kılınmasını caiz görmeyenlere göre sahih olan cuma, ilk kılanlarıdır. Diğer yerlerde kılanların namazı caiz olmadığı için o günkü öğle namazının kılınması gerekmektedir. Caiz olma ihtimali de olsa ihtilaftan kurtulmak için cumanın kabul olmadığı düşüncesiyle cumanın son sünnetinden sonra “son öğle namazı” niyetiyle zuhr-i âhir, arkasından da vaktin sünneti niyetiyle iki rek’at öğlenin son sünneti kılınmaktadır.¹⁹⁶ Zuhr-i âhir namazının ihtiyat sebebiyle kılınmasını savunanlar olduğu gibi bu namazı caiz görmeyenler de vardır. Fakat ihtiyat sebebiyle kılınmasının caiz olmadığını savunanların delilleri daha tutarlı görülmektedir. Bunlara göre şüpheyle yapılan ibadet geçerli değildir ve böyle bir namaz kılmak halkın gözünde aynı vakitte biri cuma diğeri öğle olmak üzere iki namazın farz kılındığı zannı uyandırmaktadır. Bazı âlimler de Hz. Peygamber, sahabe ve tabiîn döneminde böyle bir namaz bulunmadığı için zuhr-i âhiri bidat kabul etmiştir.¹⁹⁷

Müellif, ayrı bir başlıkta ele aldığı Ramazan ve Kurban Bayramı namazlarının vücûbiyetine ve buna delalet eden ayetleri zikrettikten sonra bayram namazının vücûbunun ve edâsının şartlarından bahsetmiştir.¹⁹⁸ Şartları, cuma namazının şartlarıyla aynı olmakla birlikte bayram namazında hutbe vacip değil sünnet olarak görülmektedir ve namazdan önce değil sonra okunmaktadır.¹⁹⁹ Kurban Bayramı günü camiye giderken tekbiri sesli getirmek müstehaptır. Ramazan Bayramı’nda ise İmâm-ı Âzam’a göre tekbir gizli, İmâmeyn’e göre de Kurban Bayramı namazı nazar-ı itibara alınarak Ramazan Bayramı’nda da sesli getirilmektedir.²⁰⁰ Müellif bayram namazının vaktinden ve namazın kılınışından ayrıntılı bir şekilde bahsettikten sonra konuyu tamamlamıştır.

Müellif, bayram namazlarından sonra kısaca kurban namazından bahsetmiştir. Kurban kesildikten sonra Allah rızâsı için iki rek’at namaz kılınacağını ve bu namazın müstehap olduğunu söylemiştir.²⁰¹ Fakat aslında kurban namazı diye bir namaz yoktur. Bu namazın dinî bir gereklilik olduğu inancı veya kanaati yanlıştır. Ancak kişi, nafile

¹⁹⁵ Hayreddin Karaman, “Cuma”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/88.

¹⁹⁶ İsmail Köksal, “Zuhr-i Âhir Meselesi”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* III/2 (2001), 135.

¹⁹⁷ Karaman, “Cuma”, 8/88.

¹⁹⁸ Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 7.

¹⁹⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i-Muhtâr*, 1/85.

²⁰⁰ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i-Muhtâr*, 1/86.

²⁰¹ Mehmed Fevzi, *Câmiu’s-salavât*, 8.

namaz kılınması mekruh olmayan bir vakitte nâfile namaz kılabilir durumdadır. Kurban kesen kişi de böyle bir ibadeti yapma imkânına kavuştuğu için Allah'ın verdiği nimete şükür olarak iki rek'at nâfile namaz kılabilir. ²⁰² Nitekim müellifin de kurban namazından maksadı, Allah'a olan şükürün ifade edilmesi olduğu düşünülmektedir.

Müellifin bahsettiği diğer namaz, tavaf yaptıktan sonra iki rek'at kılınan tavaf namazıdır. Bu namazı kılmanın hükmünün vacip olduğundan, nerede kılınacağından, namazın rek'atlarında neler okunacağından ve sonunda dua etmenin müstehap olduğundan bahsettikten sonra Ali el-Kâri'nin *Menâsik*'inden tavaf duasını nakletmiştir. ²⁰³

Müellifin risâlede ayrıntılı olarak ele aldığı namazlardan biri cenâze namazıdır. Cenâze namazının farz-ı kifâye olduğunu, daha sonra farz-ı ayn ve farz-ı kifayenin ne anlamlara geldiğini anlatmıştır. Cenâze namazını sırasıyla, kimin kıldırması gerektiğinden bahsedip akabinde, cenâze namazının asıl amacının ölen kişiye dua etmek olduğunu söylemiştir. Cenâze namazının kılınışını ayrıntılı bir şekilde anlatmış ve cenâze duasını erkek, kadın, çocuk, gayr-i âkil çocuk ve mecnun için nasıl okunduğunu, lafız farklarını nakletmiş ve konuyu tamamlamıştır. ²⁰⁴ Daha sonra kısaca terâvîh namazına değinmiştir. Terâvîh namazının hükmünü belirttikten sonra sünnet-i müekkelede oluşunu hadîs-i şeriften delillendirmiş, rek'at sayısını ve ne zaman kılınacağını anlatmıştır. ²⁰⁵

Peygamberimizin belirli vakitlerde kıldığı, aynı zamanda müellifin bahsettiği nâfile namazlardan birisi de kuşluk namazıdır. Müellif rek'at sayısı ile ilgili rivayetlere, namazının vaktine değindikten sonra nâfile namazlarla ilgili bir ihtilâfa değinip konuyu tamamlamıştır. ²⁰⁶

Kuşluk namazının kaç rek'at olduğu konusunda da farklı görüşler bulunmakla birlikte en azının iki rek'at olduğu konusunda ittifak vardır. ²⁰⁷ En çok ise on iki rek'attır.

²⁰² *Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019), 342.

²⁰³ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 9.

²⁰⁴ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 9-10.

²⁰⁵ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 11.

²⁰⁶ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 11-12.

²⁰⁷ Şener Mehmet, "Kuşluk Namazı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/476.

Bunun delili ise Hanefî fıkıh kitaplarında geçen²⁰⁸ aynı zamanda müellifin risâlesinde zikredilen Ebû Zer'in rivâyet ettiği “Duhâ namazını iki rek‘at kıalarsan gafillerden yazılmazsın. Dört rek‘at kıalarsan âbidlerden yazılırsın. Altı rek‘at kıalarsan bu namaz o gün sana yeter. Sekiz rek‘at kıalarsan Allah, seni günahı terk edip kendisine boyun eğen kullarından yazar. On iki rek‘at kıalarsan Allah sana cennette bir köşk bina eder.” hadisidir.²⁰⁹ Bununla beraber bazı Hanefî âlimleri en faziletlisinin dört²¹⁰ veya fiille sabit olması bakımından sekiz rek‘at kılmak olduğunu söylemişlerdir.²¹¹ Risâlede nâfile namazlarla ilgili değinilen bir diğer mesele de nâfile namazlarda kaç rek‘atta bir selam verileceği meselesidir. Ebû Hanîfe'ye göre gece ve gündüz kılınan nâfile namazlarda dört rek‘atta bir, Ebû Yusuf ile Muhammed'e göre ise gece kılınan nâfile namazlarda iki rek‘atta bir selam verilmelidir.²¹²

Müellifin bu risâlenin devamında ayrıntılı bir şekilde bahsettiği diğer namazlar istiskâ ve korku namazıdır. İstiskâ konusundaki ihtilaftan, yağmur duasına nasıl çıkılacağından, yağmur duasının nasıl okunduğundan, korku namazının kılınışından bahsetmiştir.²¹³ Bu konudaki ihtilaf şu şekildedir; Ebû Hanîfe'ye göre istiskâda dua asıldır, cemaatle namaz kılınmamakla birlikte ferdî olarak kılınan namazda beis görmemiştir. İmâmeyn'e göre ise önce sesli ve iki rek‘at olarak namaz kılınıp hutbe okunmakta ve dua edilmektedir.²¹⁴

Müellif, ayrı bir başlık altında ele aldığı belirli bir sebebe bağlı kılınan namazlardan olan kûsûf namazının tanımını yapmış, kılınışından ve kılararken kıraatin nasıl olması gerektiği ile ilgili ihtilaftan bahsedip konuyu tamamlamıştır.²¹⁵ Ebû Hanîfe'ye göre burada kıraat gizli, İmâmeyn'e göre ise açıktan olmalıdır.²¹⁶ Risâlede sadece kûsûf namazından bahsedilmiştir fakat bir de fıkıh kitaplarında ayrı olarak bahsedilen husûf

²⁰⁸ Zeynüddîn İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik*, thk. Zekeriyâ Amîrât (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2/90; Ebû'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî, *Merâki'l-felâh şerhu Nûrû'l-îzâh*, thk. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Muhammed b. Avîde (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 152.

²⁰⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/68.

²¹⁰ Serahsî, *el-Mebsûf*, 1/159; Şürünbülâlî, *Merâki'l-felâh şerhu Nûrû'l-îzâh*, 152; Ahmed b. Muhammed b. İsmâil ed-Dûkâfî et-Tahtâvî, *Hâşiye 'alâ Merâki'l-felâh* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 395.

²¹¹ Tahtâvî, *Hâşiye 'alâ Merâki'l-felâh*, 396; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/466.

²¹² Serahsî, *el-Mebsûf*, 1/158-159.

²¹³ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 13-14.

²¹⁴ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 2/72.

²¹⁵ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 14.

²¹⁶ Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/131.

namazı vardır. Kûsûf namazı güneş tutulduğu zaman kılınan namaz olup husûf namazı ise ay tutulduğu zaman kılınan namazdır. Husûf namazı da kûsûf namazı gibi kılınmaktadır.²¹⁷

Müellifin, kûsûf namazından itibaren ayrı başlıklarda fakat özet şeklinde bahsettiği namazlar; teheccüt namazı, hacet namazı, abdestin şükrü namazı, tahiyatü'l-mescid namazı, evvabin namazı, istihare namazı, sefer ve seferden dönme namazı, tesbih namazı, regâib gecesi namazı, berât gecesi namazı, kadir gecesi namazıdır. Bu namazların mâhiyetini, hükümlerini, hadislerden delillerini, varsa dualarını nakletmekle yetinmiştir.

Risâlede son başlık olarak ele alınan namaz, kazâ namazıdır. Özürsüz veya özürlü olarak kılınmayan namazların kazâsının yapılması gerektiğini ve ne şekilde kazâ edilmesi gerektiğini anlatmıştır. Kazâ etmeyerek vefat eden kimselerin arkasından “keffâret-i salât” adıyla fıkıh kitaplarında var olan sadakanın verilmesi gerektiğini söylemiştir.²¹⁸ Fıkıh kitaplarında “keffâret-i salât” ya da “ıskât-ı salât” olarak geçen bu konunun önemli olduğu görülmektedir. İbadetlerde ıskât; kişinin üzerindeki namaz, oruç gibi dinî borçların düşürülmesi için vasiyette bulunmaktır. İskât-ı salât ise ölenin kazaya kalmış veya kaza edilmemiş beş vakit farz namazlarıyla vitir namazlarının affedilmesi umuduyla yapılan bir tasadduk işlemidir.²¹⁹ Fakat kazaya bırakılmış namazların fidye verilmek suretiyle ödenmesi hakkında ne kitap ve sünnetten bir delil ne icma ne de kıyas vardır.²²⁰

Bu konunun fıkıh literatüründe konu edilmesinin hicri ikinci yüzyılın sonlarına rastladığı tahmin edilmektedir.²²¹ Sadece İmam Muhammed’in “*Ziyâdât*” adlı eserinde “namaz fidyesi de inşallah bu borcun ödenmesi için kifayet eder” dediği rivayet edilmektedir.²²² Burada İmam Muhammed’in sözündeki “inşallah” ifadesi kesin hükme varılmamış olduğu ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Ayrıca ıskât-ı salât’ın dayanağı kabul edilen bu sözlerin, İmam Muhammed tarafından söylenip söylenmediği kesinlik kazanmamıştır.²²³ “*Ziyâdât*” adlı eserin nüshalarını inceleyen Lütfi Şentürk, oruç hakkındaki ifadeyi okuduğu halde namazın ıskatı ile ilgili cümleyi bulamadığını ama bu

²¹⁷ İbrahim b. Muhammed el Halebî, *Tam Kayıtlı Halebî-i Sağır ve Tercemesi*, 247.

²¹⁸ Mehmed Fevzi, *Câmiu's-salavât*, 19.

²¹⁹ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 212-213.

²²⁰ Lütfi Şentürk, “İskat-ı Salat”, *Diyanet İlmî Dergi* XV/5-6 (1976), 334.

²²¹ Şentürk, “İskat-ı Salat”, 141.

²²² İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 2/533.

²²³ Şule Saraç, *Edâ Edilmeyen Namazların Telafisi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2010), [VIII], 103 y./85.

kaydın bulunmamasının söz konusu ifadenin yokluğunu gerektirmediğini, içtihat mertebesine yükselmiş bu kadar âlimin isnatlarının yok sayılamayacağını belirtmektedir.²²⁴ Sonuç olarak ıskât-ı salâtın hükmünün kitap, sünnet, icmâ ve kıyâs delillerine dayandırılmasa da İslam alimlerinden bazıları durumu müsait olan zenginlerin fidye-i salâtı vasiyet etmelerini veya varislerinin teberru suretiyle bunu vermelerini güzel görmüşlerdir.²²⁵

²²⁴ Şentürk, “İskat-ı Salat”, 335,338.

²²⁵ Şentürk, “İskat-ı Salat”, 338.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KUREYŞİZÂDE MEHMED FEVZİ EFENDİ'NİN SEYFÜ'L-CİHÂD
FÎ NASRİ'L-İBÂD RİSALESİNİN TRANSKRİPSİYONU VE
KAYNAKLARININ TESPİTİ

3.1. Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd Risâlesi Hakkında Genel Bilgiler

Risâle hakkında bilgi vermeden önce cihadın mahiyetinden ve fıkıh kitaplarındaki cihad bölümlerinden bahsetmekte fayda vardır. Arapça'da “güç ve gayret sarf etmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkanları kullanmak” manasındaki cehd kökünden türeyen cihad, İslami literatürde “dini emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslam'ı tebliğ nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” anlamlarına gelmektedir. Cihad, hayatın en temel amacı olarak Allah'a kulluk etmek, Allah ve Resülü'nün koyduğu ölçülerin fert ve toplum hayatına uygulanmasına çalışmak, İslam'ı diğer insanlara tebliğ etmek, İslam ülkesini ve Müslümanları her türlü tehlike ve saldırılara karşı savunmak ve bu konuda gerektiğinde savaşmak kadar kapsamlı bir anlam yelpazesine sahiptir. Bu kapsam genişliğine rağmen İslam hukukçuları daha çok “Müslüman olmayanlarla savaş” anlamındaki cihada ağırlık vermişlerdir.²²⁶

Fıkıh kitaplarında cihad ahkamı; kitâbü'l-cihâd, kitâbü's-siyer ve fâzlu'l-cihâd gibi alt başlıklar altında ele alınmıştır. Kitâbü's-siyer şeklinde adlandırılmasının nedeni Hz. Peygamberin yolunu ve onunla ashabının takip ettikleri yolları ve bu alanda nakledilen sözleri içine aldığıdır.²²⁷ Cihadın çeşitleri, hükmü, fazileti, aşamaları, taktikleri, yasakları, sonuçları (ganimet ve taksimi, şehitlik ve gazilik, zimmîler ve müste'menlere dair hükümler) bu başlıklar altında ele alınan meselelerdendir.²²⁸ Yine bu başlıklar altında gayrimüslimlerle ilişkiler ve dolayısıyla cihad, ganimet ve eman meseleleri, meşru siyasi otoriteye isyan ve İslam dininden çıkmak gibi hususlar da incelendiğinden bu kısım çağdaş literatürde daha çok “devletler hukuku”, “savaş hukuku” ve “uluslararası ilişkiler” bağlamında değerlendirilmiştir.²²⁹

Hicri II. asrın ortalarından itibaren cihad literatürünün ilk nüveleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Gerek hadis eserlerinde gerek fıkıh kitaplarında konu ele alınmış ve eserler verilmeye başlanmıştır. Nitekim bunların ilki Abdullah b. Mübârek'in cihadın faziletini anlatan *Kitâbü'l-cihâd* başlıklı hadis derlemesidir. Aynı dönemlerde yaşamış İmam

²²⁶ Ahmet Özel, “Cihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/527-528.

²²⁷ Mevsîlî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 4/117.

²²⁸ Mehmet Çoban, *İslâm Hukukunda Cihad Literatürü ve Bedreddin İbn Cemâ'nın Cihadla İlgili Eserlerinin Değerlendirilmesi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2020), 102.

²²⁹ Özgür Kavak, “Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları”, *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği*, (2016), 225.

Muhammed'in *es-Siyerü's-sağîr* ve *es-Siyerü'l-kebîr* kitapları cihad ahkâmını detaylı bir şekilde fikhî açıdan konu edinen kitaplardandır. Ondan sonraki süreçte zengin bir cihad literatürü oluşmuştur.²³⁰

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi tarafından kaleme alınan *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd* adlı bu risâle de cihad literatürünün bir parçası olmuştur. Eser adından da anlaşıldığı üzere cihadla ilgili olup Osmanlı Türkçesiyle yazılmıştır. Otuz dokuz sayfadan oluşan bu risâle 1294 (1877) yılında Rebiyyü'l-evvelin sonunda, İstanbul'da Yahya Efendi Matbaası'nda basılmıştır. Yazdığı bu eseri dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamit Han'a ithaf ettiğini söyleyen Fevzi Efendi, eserin hemen başında bu risâleyi yazdığında Halep vilâyeti merkez niyâbetine ta'yîn buyurulduğunu, bunun öncesinde Edirne vilayetinde müftülük, Ankara'da nâib ve temyiz reisi olduğunu belirtmiştir.²³¹ Eserin adı ser-levhada "Seyfü'l cihâd" olarak görülse de asıl adı "Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd" şeklindedir.

Risâlenin müellifi Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi bu risâleyi halk arasında daha çok "93 Harbi" olarak bilinen 1293 (1877-1888) Türk-Rus Savaşının meydana geldiği sırada yazmıştır. Müellif, bu savaşa girmeye gönülsüz olan kişileri gördüğü için onları savaşa teşvik etmek amacıyla bu risâleyi yazmıştır. Diğer risâlelerinde genellikle yaptığı gibi bu risâlesinde de İslâmî ilim geleneği olan hamdele ve salve ile başlamış, bunu manzum ve mensur şekilde yazmıştır. Risâlenin bazı yerlerinde ve her bölümün başında birer beyit veya birkaç beyitlik mesnevî tarzında şiirler bulunmaktadır.

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin bu risâlesi bir mukaddime, yedi fasıl ve manzum bir hâtimeden oluşmaktadır. Mukaddimede cihadın öneminden, "a'dâ-yı bedhâh" diye zikredilenlerin kim olup olmadığından ve konuyla ilgili fıkıh kitaplarında geçen dört meseleden bahsetmiştir. Birinci fasılda, kısaca cihadın lügatte ve ıstılahtaki tanımlarına yer vermiştir. İkinci fasılda, cihadın farz olduğunu ayet ve hadislerden delil getirerek tek tek açıklamıştır. Üçüncü fasılda, cihadın bedenlen farz olmasının derecesi ve malen farz olmasının derecesinden bahsetmiştir. Hangi yönden farz-ı kifâye hangi yönden farz-ı ayn olduğunu açıklamış ve her ikisi için örnekler vermiştir. Dördüncü fasılda, cihadı mâlen ve bedenlen edâ etmenin ecriyle ilgili ayet ve hadislere yer vermiş ve ayrıntılı

²³⁰ Çoban, *İslâm Hukukunda Cihad Literatürü ve Bedreddin İbn Cemâa'nın Cihadla İlgili Eserlerinin Değerlendirilmesi*, 103.

²³¹ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 1.

bir şekilde açıklamıştır. Beşinci fasılda, peygamberimizin bizzat kendisinin gazaya çıkıp çıkmadığı, ashabının savaş konusunda istekli olup olmadığı şeklinde yöneltilen soruların cevabından bahsetmiştir. Altıncı fasılda, savaşmaya cesaret edemeyen kişileri teskin edecek ayet ve hadislerden bahsetmiştir. Yedinci fasılda ise cihad gerektiği zaman lazım olan bazı manevi şeylerden bahsetmiştir. Son olarak, risâleyi kırk beyitlik bir hatime ve birkaç beyitlik bir tarih ile bitirmiştir.

Müellif diğer risâlelerinde olduğu gibi bu risâlede de hayatı hakkında kısa bilgilere yer vermiştir. İstanbul’da üç-dört bin cemaatin hazır bulunduğu Bursa Ulu Câmii, Ankara Hacı Bayram Câmii ve Fâtih Câmii’nde Kasîde-i Ulyâ şerhini okuttuğunu aynı zamanda bu kitabı da kaleme aldığını belirtmiştir. Müellifin, eserin sonunda yer verdiği “Bak işte hitâm-i te’lîfe şu düştü cevherî târîh, yetiştî nusret-i Hakk’ın bilâ-rayb ehl-i İslâm’a” beytine göre ikinci mısranın noktalı harfleri hesap edildiğinde eserin yazılış tarihi 1294 (1877) tarihi düşürülmektedir.²³²

Müellif fikhî konuları ele alırken Hanefî mezhebini ve Hanefî mezhebine ait fıkıh kitaplarını esas almıştır. Bazen “Kütübü fikhiyyede mestûrdur” şeklinde bazen de direk eserin ismini zikrederek nakiller yapmıştır. Risâlesini yazarken tefsir, şiir ve fıkıh kitaplarından yararlanması ve çeşitli meselelere değinmesi onun bilgi birikiminin zengin olduğunu göstermektedir.

3.2. Seyfü’l-cihâd fî nasri’l-ibâd Risâlesinin Transkripsiyonu ve Kaynaklarının Tespiti

Seyfü’l-Cihâd

Bismillâhirrahmânirrahîm

Hamd u senâ-yı cemîl ve tesbîh u tehlîl-i cezîl. Ol hüdâ-yı ğayûr ve kavîyyu celîl hazretlerine muhtasdır ki muhâfaza-i dîn-i mübîn ve nîgeh-bâni-i²³³ ‘ibâdü bilâd-i müslimîn ve def’-i yed-i tetâvül tuġât-i zalimîn için fi’ş-şitâi ve’s-sayf. Berâ-yı cihâd ve gazâ sellî seyf eylemenin vücûbunu te’kîd buyurdu.

²³² Yılmaz, *Osmanlı Döneminde Tavaslı Bir Kazasker Kureyşizade Mehmed Fevzi Efendi: Hayatı-Eserleri- Fikirleri*, 85.

²³³ Bakan ve muhafaza eden. Bkz. Hüseyin Remzi, *Lügat-i Remzî* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018), 2/894.

Kıt'a li muharririhî

Çünkü fermân eyledi cenk ve gazâ ile hüdâ
Merd ğayretdâr isen vâr mâl ve cânın kıl fedâ
Sanma kim bî-nasr ve imdâd terk eder mevlâsını
Bir mehîb arslan görür her gölgeği çeşm-i adâ

Salât ve selâm bî-'idâd ol habîb-i edîb-i rabbi'l-'ibâd ve rasûl-i a'zam cihâd-ı i'tiyâd
hazretlerinin ilâ yevmi't-tenâd ravda-i pâk 'itrînâkına nâzile olsun ki tevsî'-i dâire-i
hayru'l-edyân ve feth ve tefsîh-i kilâ' ve büldân için fî ekseri'l-'aşıyyi ve's-sabâh selli
suyûf ve ramâh ederek dîn-i mübîn ve şer'-i metîni te'yîd buyurdu.

[3] Kıt'a li muharririhî

Her gazâyı eyledikde zât-ı peygamber edâ
Bank-ı sâpaşla²³⁴ ferîştahlar ederlerdi nidâ
Selli seyf ve ramy-i sehm ettikde ol şâh-ı rusûl
Cân a'dâdır akab olurdu cisminden cüdâ

Ve dahî rıdvân-ı yezdân ve hoşnûdî-i mennân ol âl ve ashâb -ı zevî şân hazrerâtının
cân-ı cennet 'âşiyânlarına olsun ki her birisi mismâr-ı nîze-i cihâd ile kasr-ı 'âli-i islâmı
i'mâr ve teşyîd buyurdu.

Kıt'a li muharririhî

Çünkü olmuşlardı ashâb-ı sâlik-i râh-ı hüdâ
Dâim istishâb-ı seyf eylerdiler hem-çü ridâ
Eyleyib de nusret dîn-i mübîn-i iltizâm
Cenk ederlerdi hemîşe bî 'aşâ ve bî ğadâ

Ve kezâlik rahmet-i rahîm ve rahmân ve mağfîret-i halîm ve deyyân kâffe-i guzât
ve şühedâ-yı sâire-i ehl-i îmân hazretlerinin ervâh-ı felâh-ı feyezânlarına olsun ki her bir

²³⁴ Maşâllâh nidâlarıyla.

neferi semt-i sâha-i harem-i dîn-i pâktan taife-i ağyâr-ı bed-kardârı²³⁵ tard ve teb'îd buyurdu.

Kıt'a li muharririhi

Cem' olub câ-yı cihâda 'askerân bâ y u gedâ²³⁶

Allah Allah na'resiyle oldu meydân pür-sadâ

Fî sebîlillâh gazâ edib guzât-ı müslimîn

Şüphesiz buldu şehîdin cânı cennetden ğidâ

Ba'de zâ her yâr ve ağyârın ma'lûm ve meşhûdları bulunduğu vecihle devlet-i ebed-müddet Osmâniye eyyedehallâhü te'âlâ bite'yîdâtihi's-subhâniye mine'l-kadîm kemâl-i nısfet ve adâlet üzere teb'a-i perver ve merâcim-küster ber devlet-i âliye-i keremvar olub her ân ve zamân kalem-rev²³⁷ hükûmet- i seniyesinde bulunan sunûf-i teb'a-i vezîr destânının gönülleri şâdân ve yüzleri handân ve hâl ve vakitleri bir asâyîş ve [4] emân ve bağ ve bostânları mânend-i cinân ve sâir-i emlâk ve 'akâr ve büldânları ma'mûre ve âbâdan olmasını sahîh ve samîmî olarak ârzû ve hâşîş ve öyle olmasının esbâb-ı mûcibesini bi't-teşebbüs icrâsı yolunda sa'y ve kûşîş²³⁸ ve ezher cihet def'-i devâ'-i feryâd ve nâliş²³⁹ buyurmaktan fâriğ ve hâlî kalmadığı müsellemler üli'l-ârâdır. Ve ma'a-hâzâ nâdirun ammâ işbu dil-hâh-ı²⁴⁰ 'âlî dâiresinde devrâna me'mur bulunanlardan ba'zılarının bi-hasebi'l cehâle evi'l-kesâle betâlet ve fütûr ve yâhûd bi-hasebi'd-denâe hilâf-ı me'mûriyeti hareketle hıyânet ve kusûr eylemesi müdde'â-yı mezkûraya mâdde-i nakz olamayacağı ve öyle olanların nezd-i ma'delet vefd-i mülûkânede menfûr ve mes'ûl tutulub te'dîb veya tebdîl veyâ teb'îd buyurulmakda idiği nazar-gâh-ı²⁴¹ 'âlemde rûşen ve hüveydâdır. İşte iş bu merkezde iken

Beit li muharririhi

²³⁵ Fitnelikte bulunan. Bkz. Şemsettin Sâmî, *Kâmus-i Türki* (Dersaadet, 1317), 283.

²³⁶ Zengin ve fakir.

²³⁷ Bir hükümdar veya hükümetin idaresi altında bulunan yer. Bkz. Mehmed Salâhi, *Kâmûs-ı Osmâni* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 2/220.

²³⁸ Çalışma, çabalama

²³⁹ İnlemek.

²⁴⁰ Gönül isteği.

²⁴¹ Nazar edilen yer.

Var a zâlim ibret al ashâb-ı filden ki hemîn

Mürg-i ahkar seng-i asğarla ona recm eyledi

Demeğe müstehak olan bir ‘adüvv-i ezlam ve bedhâh-ı bi-ğayri hakk kendisi bir dâşte-i²⁴² serr-i ‘adâvet ettiğinden başka devlet-i pür-merhamet-i ‘aliyyenin sâye-i ‘inâyet-i vâyesinde hırâmân-ı gülşen-i²⁴³ âsâyiş ü emân olmakda bulunan teb‘a-i kadîmesinden ba‘zı sebük-mağzânî²⁴⁴ bi’l-iğvâ iğrâ-yı serkeşî ve şekâvet-i pürle ızrâr ve hasârede müdâvim olduğu tasdik-gerde-i ‘ukalâdır. Binâberîn işbu ateşin söndürülmesi ve bu hal-i fesâdın semt-i salâha döndürülmesi ya‘nî var hayde git yerinde uslu otur ‘ayıpdır böyle şey denilerek ol ‘adüvvünün giru mahalline gönderilmesi için bi’l-îcâb ‘asâkir-i nusret-i müessir-i islâmiyenin silâh-ı bidest olması husûsuna irâde-i kerâmet-âde-i cenâb-ı zillü’l-lâhı te‘alluk eder ise burada birisi “اولى الامر منكم” ve birisi “قاتلوا” ya‘nî şu iki kavî-i kerim-i ilâhî iktizâsınca iki vâcip cem‘ olmakla hemen semi‘nâ ve eta‘nâ denilerek cem‘ olunub dirilmek ve yine lede’l-iktizâ teçhiz-i guzât için para taleb olunur ise der-ân cem‘ edilib verilmek elzem olduğu gibi ‘ulemâ ve hukemâ-yı islâmiyye câniblerinden dahî takrîran ev tahrîran ev bihimâ itâat-i sultân ve mukâvemet-i ehl-i ‘udvân tarafına herkesi teşvik ve terğîb ve [5] hilâfında bulunanları tahvîf ve terhîb vâdîsinde pend²⁴⁵ ü nasîhat kılınması ehemdir ve o sebebden meslek-i silk-i ‘ulemâ bulunanların a‘lâ ve ednâsı hâl ü ma‘lûmâtları miktarınca kelimât-ı nushiyeyi koyan ve râh-ı terğîbât ve tahzîzâtta pûyân olmaları husûsunda makdûh değillerdir. Feliecli zâlik işbu ‘abd-i fakîr kem bidâ‘a hıfzu’l-hafiz sâye-i ‘ani’l-ziyâ‘a ya‘nî Edirne müftîsi sâbık “el-Hâc Mehmed Fevzî Hanefî Nakşibendî” o hengâmda ya‘nî ol ‘adüvv-i bedhâhın dūd-i siyâh-ı âteş-i fitne ve ‘adâveti tazlîm-i âfâk etmeğe henüz başladığı zaman min ğayri haddin merkez niyâbeti ve dîvân-ı temyîz riyâseti hizmetleriyle me‘mûran Ankara vilâyetinde bulunduğum vecihle orada defîn-i hâk-ı ‘ıtrnâk olan kutb-ı ‘âlem ve mürşid-i a‘zam ‘âlîhimem “el-Hâc Bayram-ı Velî” kuddise sırruhû’l-‘âlî hazretlerinin câmi‘-i feyizlen me‘a şerîfînde ve ba‘dehû bi’l-infisâl der-saâdete ‘avdet-i ‘âcizânemde iltimâs-ı ‘ulemâ ile lâ ‘akall üç dört bin cemâat-i müslimîn hâzırîn oldukları halde Bursa’da vâki‘ câmi‘-i kebîrde vuku‘bulduğu misillü şimdi de burada bulunduğumdan câmi‘-i meyâmin-

²⁴² Eski, köhne.

²⁴³ Gül bahçesi.

²⁴⁴ Hafif beyinli, akılsız.

²⁴⁵ Nasihat.

i mecâmî‘ hazret- i Fâtihde ‘an-karîb zuhûr-ı nusrât ve futûhât-ı samedâniye niyâzında Kaside-i Ulyâ şerhi Ğarîse-i Tûbâ nâm-ı kitâb-ı mübâreĝi bi’t-tedrîs hitâmında dergâh-ı hazret-i kâzî’l-hâcâta ol kadar talebe-i ‘ulûm el kaldırıp amîn yâ mucîbe’s-sâilîn der oldukları halde dua etmekden ya’nî şu vecihle îfâ-yı hizmet-i vâcibe-i takrîriyeden hâlî kalmakda isem de ‘âcizâne bir cüz nice hizmet-i lâzime-i tahrîriyede dahi bulundum diyerek mücerred cihâd ve gazânın vücûb ve ücûr ve mesûbâtını ‘alâ tarîki’l-icmâl-i beyân ve ed’iye-i hayriye-i muzafferiyet-i pâdişâh-ı ‘âlî-câh-ı cihân vâdîsinde iş bu bir mukaddime ve yedi fasl ve bir hâtîme-i manzûmeyi hâviye ve hâl-i hâzıra münâsebe risâle-i muhtasarayı tertîb ve terkîm “Seyfû’l-cihâd fî nasri’l-‘ibâd” namıyla tevsîm edib her yâr-ı cebîn-i pâk-ı niyâzını secdegâh-ı cenâb-ı kâdiü’l-hâcâta nihâde ve dest-i tâbnâk-ı²⁴⁶ inâyetini kıblegâh-ı da’vete küşâde ederek emn ü âsâyîş-i kâffe-i teb’a ve zîr-i destânını eltâf-ı mennâniyeden cûyende²⁴⁷ ve lisân-ı sıdkla “Allâhümme’nsurnâ ve’ftah lenâ” duasını gûyende²⁴⁸ olan pâdişâh-ı hayrhâh-ı cihân ve şehinşâh-ı²⁴⁹ şecâat-nişân ve [6] sâye-i irâhe vâye-i yezdân “es-Sultân ‘Abdülhamît Hân” eşrafü’l-mennân şems-i hilâfete bâziĝa-i ilâ yevmi’l-mîzân bi-hürmet-i âyâtî’l-Kur’ân ve bi-hürmet-i habîbu’r-rahmân efendimiz hazretlerinin ‘asr-ı muzafferiyet-i hasr-ı zillü’l-lâhîlerinde ihvân-ı vatanımıza “Ey ‘aziz dersen bu hizmet pekçe âz himmet eyle sen daha ‘â’lâca yaz” diyerek ‘alâ târîki’l-hediye ‘arz ve takdîm eyledim. Fe minallâhi’l-meliki’l-mennân te’sîru’n-nush ve’l-keâm ve teysîru küllü murâd ve merâm, innehû zü’l-lutf ve’l-cûd ve’l-ikrâm.

Mesnevî li muharririhî

Ey cemî‘-i mâsivânın hâlini ‘allâm olan

Vey müdemmir sâz-ı cünd-i zümre-i zallâm olan

*

Ey ‘asâ-yı pâk-ı mûsâ-yı kelîmi mâr eden

Vey ‘adüvvünün cây-gâhını²⁵⁰ âb içinde nâr eden

²⁴⁶ Parlak.

²⁴⁷ Arayıcı, teccüs edici olan.

²⁴⁸ Söyleyen, kâil, mütekellim.

²⁴⁹ Padişahlar padişahı.

²⁵⁰ Yer, makam.

*

Bir ‘adüvv peydâ olub ister ki ifsâd eyleye

Zulmle sûy-i ‘ibâda sevk-i ecnâd eyleye

*

Yâ ilâhî sen ğayûrsun istemezsin zâlimi

Çün buyurdun mülküm içre ‘adl olunsun dâimâ

*

Hikmetinle dâimâ erbâb-ı kibr ü hûd pesent²⁵¹

Muktezâ-yı ‘adl-i pâkin görme de züll ü gezend²⁵²

*

Şimdi biz de derke-i pâkına geldik ey hüdâ

Üstümüzden def’ olunsun tâki eşrâr ve ‘adâ

*

Âsumâne feth olundu ğâziyânın elleri

Sıdkla tertil-i da‘vât eylemekde dilleri

*

Fazl ü ihsânınla makbûl kıl duâmızı yâ ilâhî

Nûr-i nusretle ola tâ münkeşif dûd-i siyâh²⁵³

*

Zill-i memdûdun olan “Abdülhamîd” hân-ı hemân

Nasr ve te’yîd kıla eyle sen hemîşe kâmrân

²⁵¹ Kendini beğenen kimse.

²⁵² Zarar, ziyan.

²⁵³ Siyah duman.

*

‘Askerîni mensûr ve mülkün eyleyib hem üstüvâr²⁵⁴

Kalb-i pâkın sad-fütûhla eyle şâd ü pür mesâr

*

[7] Ceyşine imdâd edib cümle ser ü şân-ı semâ

Düşman-ı bedhâhı makhûr ola yâ Rabb dâimâ

*

Mukaddime

[A‘dâ yani düşman kimdir?]

Lisân-ı şerî‘at-i islâmiyede kendileriyle cihâd ve gazâ lâzımdır denilen a‘dâ-yı bedhâhdan²⁵⁵ murâd kimler olup olmadığı bervech-i ihtisâr ve ta‘yîn ve ihtâr beyânındadır. İmdî ol a‘dâ-yı bedhâhdan murâd dâimâ dîn ü millet ve vatan u memleketimize olan ‘adâvet-i merkûzasını izhâr ve îmâ ve teb‘a-i devlet-i ‘aliyeyi ya katl ve yâhûd ifsâd ve iğvâ ve mallarını nehb ve yağma eylemek niyet-i bâtıla ve harekât-ı ‘âtılasında bulunan harbî bedrûş²⁵⁶ fitne endişesidir. Yoksa a‘dây-ı merkûmeden murâd hısn-ı hasîn tâbiiyet-i devlet-i ‘aliyede bulunan kesân mutâvaat-künân²⁵⁷ değillerdir. Çünkü rabbi‘l-‘âlemîn olan cenâb-ı rahmânın ve kıbel-i subhâniyesinden firistâde²⁵⁸ buyurulan hazret-i peygamber-i zîşânın emr ve tenbîh-i ‘âlîlerine²⁵⁹ binâen kütüb-ü fikihiye-i şerîfede²⁶⁰ ezcümle Dürer’de “فَلْهُمْ مَا لَنَا وَعَلَيْهِمْ مَا عَلَيْنَا”²⁶¹ ve Kâriu‘l-hidâye’de

²⁵⁴ Sağlam, dayanıklı.

²⁵⁵ Herkesin kötülüğünü isteyen düşman.

²⁵⁶ Kötü yol, yöntem

²⁵⁷ Boyun eğen.

²⁵⁸ Gönderilmiş.

²⁵⁹ Müellifin burada kastettiği hadis “Zimmeti altındaki insanların haklarını korumaya en lâyük olan benim” olmalıdır. Bkz. Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Naşbü’r-râye li-tahrîci eḥâdişi’l-Hidâye*, thk. Muhammed Avvâme (Cidde: Dâru’l-Kıble li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, ts.), 4/336.

²⁶⁰ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîli’l-Muhtâr*, 4/119; Mergînânî, *el-Hidâye*, 4/221.

²⁶¹ Cümlenin siyakına ve sibakını göz önünde bulundurduğumuzda şu anlama gelmektedir: “Kâfirleri muhasara ettiğimiz zaman onları İslâm'a davet ederiz. Eğer İslâm'ı kabul etmezlerse, onları cizyeye davet ederiz. Eğer cizyeyi kabul ederlerse bizim için olan can ve malların korunma hakla onlar için de olur. Onların canlarına ve mallarına da taarruz edilmez, korunurlar.” Bkz. Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm* (Mîr Muhammed Kütüphanesi, 1308), 1/283.

“اهل ذمة فى المعاملات كالمسلمين”²⁶² diyerek mestûr ve musarrah bulunduğuna göre tâbi‘iyet-i devlet-i ‘aliyede bulunub cânib-i seniyyü’l-cevanib devlet-i müşârun ileyhâden matlûb-ı ‘âlî buyurulan şey’-i muayyeni edâ etmekde bulunan nüfûs-ü mütâbeat-i me’nûs hangi dîn ve mezhepten bulunursa bulunsun ahkâm-ı ‘ibâdâtiyenin mâadâsında olan ahkâm ve muâmelât efrâd-ı müslime haklarında ne vecihle icrâ olunması şer‘an lâzım ise bilâ-fark onların ya’nî teba‘i ğayr-i müslimenin cân ü mâl ü ırzlarının muhâfazası hakkında olvecihle icrâda i‘tinâ kılınması lâzımdır. Şöyle ki (Mesele) meselâ bir Müslümanı mûcibi kısâs olan katl ile katl eyleyen kâtilin müslümân olsun ve gerekse Hristiyân olsun katli lâzım olduğu gibi teba‘i devlet-i ‘aliyeden bir şahs-ı ğayr-i müslimi katl eyleyen kâtil müslümân olsun Hristiyân olsun katl olunmak lâzımdır. Zîrâ kütüb-ü fihhiyyede²⁶³ ez-cümle Mültekâ’da “فَيَقْتُلُ الْحُرَّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدَ بِالْعَبْدِ وَالْمُسْلِمَ بِالْمُسْلِمِ” diyerek musarrahtır.²⁶⁴ Ve kezâlik (Mesele) Bir Müslümânın mahall-i muhrezden kat‘-i yed olunacak miktar mâlını sirkat eyleyen sârikin ‘ale’l-usûl [8] yed-i kat‘ olunduğu misillü teba‘i ğayr-i müslimenin malını sirkat edenin yedi bervech-i meşrûh kesilir. Zîrâ Mültekâ şerhinde “انما اعطوا الجزية” diyerek mesturdur.²⁶⁵ Ve kezâlik (Mesele) Meselâ Osmân nâmında bir Müslüman kendi hânesinde sonradan bir pencere küşâd eylese ve ol pencereden komşusu olan diğerk Müslüman ‘Ali’nin mekarr-i nisvân olan mahalle görünüb havâlesi olsa ve ‘Ali da‘vâ eylese hâkimü’ş-şer‘i havâleni def‘ ed diyerek Osman’ın üzerine hükm ettiği gibi mekarr-i nisvân olan mahalli görünmekle da‘vâ eden komşusu teba‘-i devlet-i ‘aliyenin Rûm milletinden meselâ Dimitri veyâ Ermenî’den Serkiz veyâhûd Yahûdi’den Salamon veyâ Bulgârdan Yohanço olsa hâkim sen Müslüman olduğun cihetle fâmilyan namahremden kaçmak ‘âdet değildir demeyib hemen havâlesi olan Osman’ın üzerine hâvâleyi def‘ eyle diye hükm eder. Zîrâ buna müfide olan fetvâ kütüb-ü fetâvâda ez-cümle ‘Ali Efendi fetâvâsında Kitâbü’l-Hîtân’ında²⁶⁶ mesturdur²⁶⁷ ve hattâ teba‘-i mutâva‘-i

²⁶² “Ehl-i Zimme muâmelatta Müslümanlar gibidir.” demektir. Bkz. Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî, *Fetâvâ Kâri’i’l-Hidâye (el-Fetâva’s-Sirâciyye)* (İstanbul: Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 34 Fa 1588/3), Vr.12b.

²⁶³ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta’lîl-i’l-Muhtâr*, 5/27; Mergînânî, *el-Hidâye*, 8/13.

²⁶⁴ “Hür hür ile, köle köle ile, Müslüman ise zimmî karşılığında öldürülür.” Bkz. İbrâhim b. Muhammed Halebî, *Mülteka’l-ebhur*, thk. Vehbi Süleyman Gaveci Elbânî (Dimaşk: Dârü’l-Beyrutî, 2005), 644.

²⁶⁵ “Onlar cizyeyi malları bizim malımız gibi olması için verirler.” Bkz. Şeyhizâde, *Mecma’u’l-enhur fi şerhi Mülteka’l-ebhur*, thk. Halil Umrân el-Mansur (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1998), 4/314.

²⁶⁶ Hîtân, hâit kelimesinin çoğuludur ve duvarlar anlamına gelmektedir. Bahsedilen mesele ilgili olan fetvaların yazılı olduğu bölüm “Kitâbü’l-Hîtân” diye adlandırılmıştır.

²⁶⁷ Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ* (Milli Kütüphane- Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6753), 388.

ğayr-i müslimenin “اتركوهم وما يدينون” hadîs-i şerifine²⁶⁸ imtisâlen şu dereceye kadar mu‘âmeleleri tevsi‘ kılınır ki. (Mesele) meselâ teba‘-i ğayr-i müslîmeden Nikola yâhût Garabet yâhût Avram yâhût Delço nâm-ı kimesne meselâ Hasan ağa nam-ı kimesnenin bi’l-farz ve’t-takdîr içmek veyâhût satmak niyetiyle nice zahmet ve külfet ile tehyie ve i’dâd etmiş olduğu bin kurûş kıymet muhammenesinde bulunan bir fiçı şarabını ‘an-kasdin dökürse ve binâen ‘aleyh muhâsama edib li-ecli’t-terâfu‘ mahkeme-i şer‘iyeye gelseler ve müddeâ-yı mezkûra ikrâra ve isbâta huzûr-ı kâzîde tebeyyün eylese yine hâkimü’ş-şer‘i’ş-şerîf müdde‘î Hasan ağanın şarap parası olan bin kuruşu kendisine edâ ve teslim et diyerek müddeâ ‘aleyh olan Nikola ve diğerleri üzerine hükm edemez ve şayed etse bile sened-i şer‘iyeye müstened olmamakla şer‘an hükmi nâfiz olmaz. Niçin şarap Müslüman hakkında mâl-ı mukavvem olmadığından için ve ammâ da’vâ-yı mezkûrada müddeâ bilakis Nikvel’e veyâ diğerleri müddeînin ya’nî Nikvel’in şarap parası olan bin kuruşu tamâmen yedine edâ ve teslim eyle diyerek müdde‘â ‘aleyh Hasan ağanın üzerine hükm eder ve sened-i [9] şer‘iyeye müstened olduğundan şer‘an hükmü nâfiz olur. Niçin ‘inde’l-mezkûrîn şarâb mal-ı mukavvem olduğundan için zîrâ kütüb-ü fikhiyede²⁶⁹ ezcümle Mültekâ’da ve şerhinde “ولا يضمن ايضاً خمر المسلم او خنزيره بالاتلاف” “وضمن المتلف القيمة فيهما لو كانا لدمى” diyerek²⁷⁰ musarrahdır.

Beyt li muharririhî

Fehm edib ahkâm-ı şer‘iyeyi onunla kıl ‘amel

El-hazır gitme muhâlif etme kavgâ ve cedel

Fasl-ı evvel

[Cihâd nedir?]

Cihâdın ta‘rifi beyânındadır. İmdî kütüb-ü fikhiyenin hülâsa-i beyânına göre cihâd lügatde vus‘un yettiği kadar kavı ve fi‘lini bir cihete bezl eylemek ve ıstılâh-ı şer‘atde

²⁶⁸ Fıkıh kitaplarının gasp bölümünde geçen bu hadis “Onları kendi itikadları üzerine bırakınız.” manasına gelmektedir. Bkz. Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta‘lîl-i-Muhtâr*, 3/65; Mergînânî, *el-Hidâye*, 6/518.

²⁶⁹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta‘lîl-i-Muhtâr*, 3/65.

²⁷⁰ “Müslümanın gasp edilen şarabı ve domuzu ödenmez. Zimmînin şarabı ve domuzu ise Müslümanınkinin aksine olup bunları telef eden öder.” Bkz. Halebî, *Mülteka’l-ebhur*, 560; Şeyhîzâde, *Mecma’u’l-enhur fi şerhi Mülteka’l-ebhur*, 3/94.

takviye-i dîn ü millet ve muhâfaza-i mülk ü memleket için cenk ü cidâl ve harb ü kitâl etmek ma'nâlarıdır.

Beyt li muharririhî

Şol zaman ki ehl-i bağyin arta zulüm ü şiddeti

Sen hemen sûy-i cihâda sâl suyûf-ı hiddeti

Fasl-ı sâni

[Cihâdın farziyetinin delilleri]

Şevketlü pâdişâh-ı 'âlem hazretlerinin şeref-i tâbiyyetine nâiliyyetine rağbet etmeyibde mukaddimede zikr olunduğu vecihle mülk ü millet-i pesendîde²⁷¹ ve devlet ü saltanat-ı güzîdesi 'aleyhine husûmet ve 'adâvetini izhâr ve îmâ ederek herbâr-ı darb-ı pençe-i hâsâra-i ictisâr-ı rûşende bulunan harbî-i meş'ûmu girdâr ile mutlakan cihâd ve gazâ farz olduğuna delâlet eyleyen nazm-ı celîl-i ilâhî ve hadîs-i şerîfe-i nebeviyenin beyânındadır. İmdî fukahâ-yı kirâm 'aleyhim rahmetü'l-meliki'l-'allâm hazretlerinin kütüb-ü tefâsîrden bi'l-ahz ba'zı kütüb-ü fikhiyelerinde²⁷² ve ezcümle Molla Hüsrev hazretlerinin Gurer şerhi Dürer'inde kitâbü'l-cihâdında²⁷³²⁷⁴ beyân buyurdıkları şöyledir ki ol fahri'l-enâm ve evvelü men rafe'a râyâtî'l-islâm Muhammed 'aleyhi's-selâm hazretlerine cenâb-ı mevlâ-yı hakîm ibtidâ; sûre-i Hicr de “فَاصْفَحَ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ”²⁷⁵ âyet-i kerîmesi ile yâ muhammed a'dâ-yı bedhâhın ezâ ve cefâlarına şimdilik li-hikmetin sabır ve tahammül eyleyib 'acele etme ve intikâm tarafına gitme diyerek [10] emr ü fermân buyurdu. Ba'dehû sûre-i Nahl'de “أَدْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ”²⁷⁶ âyet-i celîlesiyle “Yâ Muhammed insanları râh-ı şeytandan mûsil-i cenân olan tarîk-i rahmâna 'akâid-i hâkka-yı müfide olan hüccet-i kâtı'aları delâil-i iknâiyeleri ve hikâyât-ı nâfiaları serd ve beyân ederek da'vet ve eğer med'uvvînden hakkı kabûl etmemek üzere mu'âne ve mebâhise edenler bulunur ise ahsen olan tarîkat ya'nî kemâl-i rıfk u lînet ve mucâmelet ile münâzara ve mübâhase edib şüphelerin bi'l-izâle beyân-ı hakîkât buyur.” deyu emr ve tenbîh-i ilâhî buyurdu ve ba'dehû sûre-i Hac'da “أَذِّنْ لِلَّذِينَ

²⁷¹ Beğenilmiş, seçilmiş.

²⁷² Mergînânî, *el-Hidâye*, 4/217.

²⁷³ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/282.

²⁷⁴ Molla Hüsrev, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/282.

²⁷⁵ el-Hicr 15/85.

²⁷⁶ en-Nahl 16/125.

﴿يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ﴾²⁷⁷ fermân-ı celîl-i ile eğerçi şimdiye kadar Müslümanlar a'dâ-yı bedhâh ile cihâd etmekden men' olunurlar idiye de bundan sonra a'dâ tarafından kendileriyle mukâteleye bed' olunan mü'minler için zulm olundukları sebepten gazâ ve cihâda taraf-ı ma'neviyyemden izin ve ruhsat verildi ve bervech-i tahkîk cenâb-ı Allâh 'azîmü's-şân mü'min kullarına nusret etmeğe ziyadesiyle kâdirdir diyerek düşmân tasallut ve bed'-i muhârebe ettiği sûrette cihâd ve gazâyâ ruhsat verildi ve ba'dehû sûre-i Tevbe'de ﴿فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا﴾²⁷⁸ kavlı-i kerîmiyle kendisinde cihâd ve gazâ harâm kılınan eşhur-i hurum ya'nî şevval ve zilkâde ve zilhicce ve muharrem ayları çıktıkdan sonra harem-ı şerîfin dâhilinde ve yâ hâricinde hâsılı her nerede a'dâ-yı bedhâhı bulur iseniz katl ve i'dâm ediniz diyerek taraf-ı islâmeden bed-i muhârebe olunmak kapısını küşâd buyurdu ve ba'dehû sûre-i Enfâl'de ﴿وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ﴾²⁷⁹ nass-ı celîlî ile ey mü'minler benim zât ve sıfat-ı kadime-i subhâniyemde vuku'-ı şerîk-i i'tikâd-ı pürle nebiyy-i zîşânımı bi'l-inkâr-ı resm-i 'udvân ve zulm ü tuğyân ortadan bi'l-küllîye kalkıncaya kadar a'dâ-yı bedhâh ile her zaman ve mekânda cihâd ve gazâ ediniz diyerek 'ale'l-itlâk fermân-ı samedânî buyuruldu. İşte a'dâ-yı bedhâh taraflarından muhârebeye bed' olunsun olunmasın ve her hangi mekân ve zamanda olursa olsun cihâd ve gazâ dâimâ farz olduğuna delâlet eyleyen ezcümle bu âyet-i kerimedir. Şimdî biz ise hasebi'z-zamân bâ-irhâ-yı inân bin yaşasın bizi sokmayan [11] yılan demek yolunda bulunur isen de bir mâr-ı asfer²⁸⁰ her şâm u seher²⁸¹ dimâğ-ı mazlûmânemizi pür zehr ü nîş ve teb'a ve devletimizi dil-rîş²⁸² etmeğe devâmdan geri durmuyor biz de artık ne yapalım âyet-i kerîme-i mezkûranın daha ilerisinde gelib ﴿وَإِنْ تَوَلَّوْا فَاَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَوْلِيكُمْ نِعْمَ﴾²⁸³ ya'nî cenâb-ı Allâh sizin mevlânız ya'nî nâsırınızdır ve ol Allâh-ı zü'l-celâl ne güzel mevlâ oldu. İmdî ona dayanıb düşmânların 'adavetlerinden havf ve mübâlât etmeyiniz ve ol Allâh ne güzel yardımcı oldu ki yardım ve müvâlât ettiği kulunu zâyî'eylemez ve yardım ettiği kimseye 'aslâ bir şey gâlip olamaz, ma'nâsında olan va'd ve tebşîr-i subhâniyeye bi'l-ittikâl tevekkül ederek bi'havlihî ve guvvetihî teâlâ vüs'amız yettiğinin nihâyetine kadar bervech-i ittifâk bezl-i nüfus ve emvâl edeceğimiz bî-eşkâldir ve yine Mecmeu'l-enhur'un kitâbü's-sîredeki beyânına göre farziyyet-i mutlaka-i cihâda

²⁷⁷ el-Hac 22/39.

²⁷⁸ et-Tevbe 9/5.

²⁷⁹ el-Enfal 8/39.

²⁸⁰ Sarı yılan.

²⁸¹ Sabah akşam.

²⁸² Gönlü yaralı.

²⁸³ el-Enfâl 8/40.

dâl olan hadîs-i şerîf ez-cümle sultân-ı a‘zam kişver-i risâlet-i ‘aleyh efdalü’t-tahiyyat efendimiz hazretlerinin cihâd ve gaza tâb-rûz-i kıyâmet bâkî ve cârîdir ma‘nasına “الجهاد ماض الى يوم القيمة”²⁸⁴ buyurdıkları haber-i münîfeleridir.²⁸⁵

Beit limuharririhî

Çünkü âyetle hadîs hükmetti ki farzdır cihâd

Vâr gazâ et kim olundu bâb-ı heşt-i cennet-i²⁸⁶ küşâd

Fasl-ı sâlis

[Cihâdın farziyetinin dereceleri]

Cihâdın bedenen farz olmasının derecesiyle mâlen farz olmasının derecesi beyânındadır. Eimme-i kirâm-ı dîn-i mübîn ‘aleyhim rahmetü’l-meliki’l-mu‘în efendilerimiz buyurdular ki iş bu farziyyet-i cihâd hakkında şeref vurûd eden âyet-i kerîme ve ehâdîs-i şerîfeden me’hûze olan farziyyet hadd-i zâtında derece-i ûlâ da farz li-ğayrihidir ve farz-ı kifâyedir. Zîrâ Mültekâ şerhi Mecma‘u’l-enhur’un kitâbü’s-siyerinde²⁸⁷ “لانه ما فرض لعينه اذ هو افساد في نفسه وانما فرض لاعلاء كلمة الله تعالى و اعزاز دينه و دفع الشر عن العباد وجه كونه فرض كفاية انه لم يشرع لعينه لانه قتل و افساد” ve kezâlik Dürer’in kitâbü’l-cihâdında²⁸⁸ [12] tasrîh diyerek²⁸⁸ “في نفسه بل شرع لاعلاء كلمة الله تعالى و اعزاز دينه و دفع الفساد عن العباد” kılındığına binâen bu cihâd ve gazâ hadd-i zâtında katl-i nüfus ve sefk-i dimâ ve tahrîb-i büldân-ı ümrân gibi acı ve zararlı hâletden ibâret olmakla li-‘aynihi olub ancak dîn-i mübîn-i bi’l-i‘zâz kelimetullâhı i‘lâ ve mazlûm ve mağlûb olan ‘ibâdullâhın üzerlerinden zâlimlerin zulm ve fesâdlarını def‘ ve imhâ eylemek eclinden farz oldu. Mâdem ki cihâtdan gâyet ve matlûb budur farziyyeti li-ğayrihidir ve farz-ı kifâyedir ki ba‘zı mücâhidîn gazâ ve cihâd ederek kelimetullâhı i‘lân ve dînini i‘zâz ve düşmanın şerrinden ibâdullâhı tahlis-i birle matlûbı tahsîl eyleser bâkîlerden edâ-yı cihâd sâkıt olacağı der-

²⁸⁴ “Cihad kıyamete kadar bâkidir.”

²⁸⁵ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta‘lîl-i-Muhtâr*, 4/117; Şeyhîzâde, *Mecma‘u’l-enhur fi şerhi Mültekâ’l-ebhur*, 2/407.

²⁸⁶ Cennetin sekiz kapısı.

²⁸⁷ “Kendisinde ifsad yani kötülük bulundurması yönünden aynihî farz olmayıp Allah’ı ve dini yüceltme, kullardan şerleri defetme yönünden farzdır.” Bkz. Şeyhîzâde, *Mecma‘u’l-enhur fi şerhi Mültekâ’l-ebhur*, 2/407-408.

²⁸⁸ “Cihadın farz-ı kifâye olmasının vechi şudur: Cihad farz-ı ayn olarak meşru olmamıştır. Çünkü cihâd aslında öldürme ve ifsâddır. Bilakis “i‘lâyı kelimetullâh” yâni Allah Teâlâ’nın adını yüceltme ve O’nun dinini kuvvetlendirmek, kullardan fesâdı defetmek için meşru olmuştur.” Bkz. Molla Hüsrev, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/282.

kârdır. Meselâ cenâze namazı kılmak ve cenâzeyi defnetmek ve selâm almak gibi. Çünkü bunlardan her birisi efrâdın edâsıyla hâsıl olduğu halde ğayrîlerinden sâkıt olur ve lâkin cihâd-ı mefrûz-ı mezkûr ol ba‘zıları taraflarından dahi ‘aslen edâ olunmayışta bütün bütün metrûk kalır ise ol zamân cihâd ile mükellefin olan kâffe-i müslimîn farzı terk ettikleri için âsim ve günâhkâr olurlar ve bu mükellefin olanlar da sabî çocuk ve hâtûn kişi ve ‘abd-ı memlûk ve a‘mâ ve ayakları tutmayan ve elleri kesilmiş olan ve Mültekâ şerhi Mecmeu’l-Enhur’un kitâbü’s-siyerinde “وكذا لا يجب على مديون بغير اذن غريمه ولا على عالم”²⁸⁹ diyerek²⁸⁹ musarrah bulunduğu nazaran bir kavle göre üzerinde kul borcu bulunan ve memleketinde kendisinden dahâ ziyâde ‘âlim ve vefkiyye bulunamayan kimesnelerin mâadâları olan cemî‘ ricâl-i müslimîndir. Fakat farziyyet-i cihâd derece-i ûlâ da her ne kadar vech-i meşrûh üzre ise de el-‘iyâzü billâhi teâlâ a‘dâ-yı bedhah bilâd-ı islâmiyyeden bir belde üzerine hücûm eder ise ol zaman a‘dâ-yı mütehâcimeye akreb olan ricâl-i müslimînin kendilerinden başka nisâ ve köle ve medyûnlarından ve hattâ ‘ilm-i fıkıhda meselâ nâ-yab olmakla müstesnâ tutulan efendi-i müşârun ileyhin üzerilerine bile cihâd farz-ı ‘ayn olub zevce zevcinin ve ‘abd mevlâsının ve medyûn ğarîminin ruhsatına bakmayarak hemen hurûc ile’l-cihâda müsâra‘at ederler ve eğer bunlar a‘dâ-yı mütehâcimeyi def’ ve tenkile kifâyet etmez ve şâyet etselerde cihâtdan tekâsül ve batâlet ederler ise o halde onların ardında olan belde ahâlisine [13] ve eğer bunlarda kâfi olmaz ise daha geride bulunan ahâli-i müslime üzerlerine sümme fe-sümme ‘ale’t-tedrîc cihâd ve gazâ farz-ı ‘ayn ya‘nî beş vakit namâz gibi edâsı elzem olur. Hâsıl-ı kelâm cihâd derece-i farziyyetinden aslen ve kat‘an aşağıya düşmeyip ileride bulunanlara farz-ı ‘ayn ve dahâ geride olanlara farz-ı kifâye olur. Hattâ Bahr’dan bi’n-nakl Mecmeu’l-Enhur’da şöyle iftâ eder ki bi’l-farz meşrîk ahâlisi zenânından bir hâtûnu düşman esîra kılsa mezbûre hâtûnu esaretinden tahlîs eylemek mağrib ahâlisi üzerine hemen ol ânda farz olup terk-i, bâisi zünûb-u ‘azîme olur. Ve ammâ cihâdın mâlen vâcib olmasının ya‘nî techîz-i guzât için irâde-i ülü’l-emr ile akçe talep olduğu zaman verilmek lâzım olmasının esahh akvâle göre derecesi imdî Dürer-i Gürer’in Kitâbü’l-cihâdında “وكره ”²⁹⁰ diyerek²⁹⁰ beyân olduğuna

²⁸⁹ “Alacaklısından izinsiz olan borçluya ve bulunduğu şehirde kendisinden daha fakih bir kimse bulunmayan alime cihad vacip değildir.” Bkz. Şeyhîzâde, *Mecma‘u’l-Enhur fi şerhi Mülteka‘l-ebhur*, 2/408.

²⁹⁰ “Cu’l beytûlmâlde bir şey yani fey varken mekruhtur. Fakat beytûlmâlde bir şey bulunmadığı zaman mekruh olmaz.” Bkz. Molla Hüsrev, *Dürerü’l-ħükkâm*, 1/283.

binâen pâdişâh-ı ‘âlicâh efendimiz hazretlerinin hazîne-i beytü’l-mâl-i²⁹¹ celîlelerinde gazâ ve cihâd hâzırın masârif-i lâzimesine kâfi ve vâfi para var ise ahâlîden masârif-i cihâdiyye diyerek mâl talep olunması mekrûhtur. Bu takdîrce ahâlî üzerlerine edâsı da vâcib değildir. Ve eğer hazîne-i celîle-i mezkûra da şu zamanımızdaki gibi masârifimiz mezbûraya kifâyet edecek mâl mevcut olmaz ise ol sûrette ahâlîden mal-ı masârif-i mezkûra talep ve ahzi mekruh olmayıb belki memdûh ve elzemdir. İşte bu cihetden hazret-i Mevlânâ “أتجنان خواش طريق انبيا ست” buyurmuştur.²⁹² Zirâ ahzi yine de pâre bulunmadığı ve düşman dahî hücum eylediği hâlde ahâlîden miktâr-ı kifâye ca’l olunmasa esliha ve levâzim-i sâire ile techîz-i guzât olunamayacağı ve farz olân cihâd tekavvüm edemeyeceği âşikârdır. Fe-binâen ‘alâ-zâlik bilâ-ezâ ve cefâ matlûb-ı mezkûrun edâ ve îfâsı ahâlî üzerlerine vâcib-i ahkamdır. Ahâlî-i mezbûranın iş bu edâsı hem bervecih-i meşrûh ekser müfessirîn “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ ”²⁹³ âyet-i kerimesinde olân ülü’l-emri kendisiyle tefsîr buyurdukları sultânü’l-müslimîn hazretlerine itâat ve hem kendi üzerlerine farz olan cihâdın mâ-bihî’t-tekavvümi [14] tarafına mübâderet olduğu be-dîdârdır.

Beyt limuharririhî

Dîn ü millet mâl ü cânından eazzdır ‘âkılâ

Mâl ü cânın bezl edib dîninden et def’-i belâ

Fasl-ı râbi’

[Cihâdı edâ etmenin ecri ile ilgili ayet ve hadisler]

Lede’l-iktizâ derecesine göre cihâd-ı mefrûz-ı mezkûru mâlen ve bedenen edâ etmenin ‘inda’l-lâhi teâlâ müheyyâ buyurulan ecr-i cezîl ve sevâb-ı cemîline delâlet eyleyen âyet-i kerîmeler ile hadîs-i şerîfleri beyânındadır. İmdî bu bâbda gerek işâret ve gerek sarâhat fezâil-i cihâdı beyân eyleyen âyetler ve hadîsler çok ise de ‘abd-ü dâî birkaçını iş bu mahalle derc ve tahrîr edeyim. Ezcümle âyât-ı beyyinât-ı mezkûradan birisi

²⁹¹ Devlete ait her türlü mal varlığının ve gelirlerin toplandığı, harcamaların yapıldığı, haklara ve borçlara ehil bağımsız kuruma denir. Bkz. Mehmet Erkal, “Beytülmâl”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/90.

²⁹² Okunuşu “Ân-cenân hâşiş tarik-i Enbiyâ est” şeklindedir. “Çünkü o çeşit istek, peygamberlerin yoludur.” anlamına gelmektedir. Bkz. Mevlânâ, *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*, çev. Veled Çelebi İzbudak (Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995), 6/338.

²⁹³ en-Nisâ 4/59.

sûre-i Bakara da “وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ”²⁹⁴ âyet-i kerîmesidir ki Bedir gazâsında on dört kişi şehîd olduklarında “مات فلان ومات فلان” ya’nî falân öldü ve falân dahî öldü ve dünyâ nimeti kendilerinden münkâtı‘ oldu diyerek elsine-i nâsâ da söylenmeye başladığı cihetle âyet-i kerime-i mezkûra kabl-i ilâhîden inzâl buyuruldu ve ma’nâ-yı şerîfi de Allah zü’l-celâl hazretlerinin yolunda katl olunan zevât-ı kirâm haklarında onlar meyyitlerdir deyû ta’bîr etmeyiniz ki belki onlar diridirler ve lâkin siz ‘ayânen onların hakikat hâllerini bilmezsiniz ve âyât-ı beyyinât-ı mezkûradan birisi dahî sûre-i Âl-i İmrân’da “الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ”²⁹⁵ âyet-i kerimesidir ki Ebû Sufyân müslümân olmazdan mukaddem Mekke-i Mükerreme’den Medîne-i Münevvere’ye gelib ve huzur-u pâk-ı hazret-i rasûlullâha varib “Yâ Muhammed sene-i âtiye de Bedr-i asğarda muhârebeye hâzır ol deyib ‘avdet eyledi. Tâki bir sene tamâm olub ez-kadîm kendisinde sene de bir kere bir ay bey’u şîrâ panayır kurulmak âdet-i ‘arapdan bulunan bedr-i asğar-ı mezkûr da panayır kuruldu. Ve ol meb’ûs bi’s-seyf olan sultân-ı a’zam-ı enbiyâ ‘aleyhi efdalü’t-tehâyâ efendimiz hazretleri li-ecli’l-cihâd [15] ve’l-gazâ müheyyâ bulunmak üzere ashâb-ı pür vefâlarına fermân-ı ‘âlî-şân buyurdular ve Ebû Sufyân ise min-‘indillâhi teâlâ kalbine bir havf düşerek lertzân ü hirâsân olmakla harbe mütecâsir olamayacağını hissettiğinden emân-ı medîne-i münevvereye gidib leşker-i Muhammediyyeyi ihâfe ediniz diyerek ba’zı kesâna ricâ eylediği cihetle birkaç kimesne gelib bâ-emr-i ‘âlî-şân-ı hazret-i peygambere gazâ içün saded-i tehyie de bulunan zevâta sizinle muhârebe-i şedîde ve mukâtele-i dehîşe etmek üzere Ebû Sufyân ile pek çok ‘asâkir bedr-i asğarda toplanmışlar ve vechen min’el-vücûh sizin onlar ile muhârebe edemeyeceğiniz emr-i âşikârdır. Bu takdirce sizler onlardan korkub yerinizde râhat durunuz dediler ve eğerçi hâdisü’l-hâl onlara bu sözün bir miktâr sû-i te’sîri olmuş ise de hazret-i şâh-ı risâlet ‘aleyhi efdalü’t-tahiyyat efendimiz “Vâllahi hîç bir kimse dahî gitmese yine ben giderim” buyurması üzerine haylî şecân-ı fersân ma’iyyet-i ‘aliyye-i zât-ı peygamberîde cânib-i bedr-i asğara teveccüh eylediler. Ancak Ebû Sufyân kemâl-i havf ve hirâsinden nâşî ne efendimizin ve ne de ‘askerînin gözlerine bile görünmeye cesâret edememekle ‘asker-i peygamberi panayır-ı mezkûrda bir miktâr dâd ü sitâd²⁹⁶ eyleyib muzafferin min ‘indihî teâlâ yine maiyyet-i hazret-i sultânü’l-enbiyâda Medîne-i Münevvere’ye ‘avdet ve muvâsalat buyurdular. İşte vak’a-i mezkûrayı

²⁹⁴ el-Bakara 2/154.

²⁹⁵ Âli İmrân 3/173.

²⁹⁶ Alışveriş.

i'lânen âyet-i kerîme-i mezkûra inzâl buyurulmuştur ve ma'nâ-yı münîfi de şol ashâb-ı peygamber ki ba'zı kesân kendilerine sizinle li-ecli'l-mukâtele haylî çok kimseler toplanmışlar. Bu takdirce sizler onlardan havf ve hazr ediniz dediler ise de bu söz imân yönünden onları ziyâde kıldı. Ya'nî daha îmanlarının katlamasını ve cihâd ve gazâyâ hâşişlerinin artmasına mûcib oldu. Binâen 'alâ-zâlik bize cenâb-ı Allâh kâfidir ve biz cümle işimizi ol cenâb-ı Allâh'a ismarladık ve ol Allâh-ı zü'l-celâl ne güzel iş havâle olunacak bir zât-ı 'azîz ve kadîrdir demektir ve âyet-i mezkûradan birisi dahî sûretü's-Sâffât'ta ²⁹⁷ "وَالصَّافَّاتِ صَفًّا فَالزَّاجِرَاتِ زَجْرًا فَالتَّالِيَاتِ ذِكْرًا" âyet-i kerîmesidir ki ma'nâ-yı şerîfi ba'zı müfessirînin tefsirine göre ben Allâh-ı 'azîmü's-şân [16] emr-i şerîfine imtisâlen cihâd ve gazâyâ gidibde düşmân karşısında saf saf durub cihâd ve gazâ ve esnâ-yı kitâlde düşmanı korkutmak ve ürkütmek için arslanlar gibi sadâlar ve nidâlar ile zecr-i a'dâ ve zikru'l-lâhî ve yâ sûre-i Feth gibi tilâvet-i kelâm-ı kibriyâ eyleyen gazâ ve mücâhid kullarıma yemin etmekle şereflerini izhâr ederim demektir ve ol âyetlerden birisi dahî sûre-i Sâfda ²⁹⁸ "إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَانَهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُورٌ" âyet-i kerîmesidir ki ma'nâ-yı münîfi bervech-i tahkîk Allâh azîmü's-şân düşmân karşısına çıkıp da kireç ile döktürülmüş binâlar gibi yerlerinde sâbit olarak saf saf durdukları halde Allâh yolunda muhârebe ve mukâtele eyleyen mü'min kullarına muhabbet eyleyib kendilerinden râzî hoşnûd olur demektir ve birisi dahî kezâlik sûre-i Sâfda ²⁹⁹ "تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ تُنَجِّيْكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ" âyet-i kerîmesidir ki ma'nâ-yı şerîfi; "Ey benim zât-ı 'ulyâ ve sâffât-ı uzmâmda şerîk ve enbâzdan münezzeh bulunduğuma îman eden kullarım ben 'azîmü's-şân sizleri iki cihânda 'azâb-ı elîmden halâs eyleyen bir ticârete delâlet edeyim mi, işte ol ticâret-i münciyye sizin Allâh'a imân ve rasûlünü tasdik ve Allah yolunda hem malınız ve hem canınız ile gazâ ve cihâd etmenizdir. Eğer sizler hayr ve şerrinizi bulub fark ve temyîz eder kimseler iseniz beyân buyurduğum îman ve tasdik ve cihâd sizin hakkınızda gâyet hayır odur." demektir ve birisi dahî sûre-i 'âdiyâtta gâzî ve mücâhidlerin kendilerinden başka hengâm-ı gazâda râkip oldukları hayvanları bile 'indallâhî zü'l-kadr ve's-şeref bulunduğuna delâlet eyleyen ³⁰⁰ "فَالْمُورِيَاتِ قَدْحًا فَالْمُغِيرَاتِ صُبْحًا فَأَنْزَرَ بِهِنَّ نَفْعًا فَوْسَطًا بِهِنَّ جَمْعًا" âyet-i kerîmesidir ki ma'nâ-yı latîfi "Ben 'azîmü's-şân vakt-i cihâd da

²⁹⁷ es-Sâffât 37/1-3.

²⁹⁸ es-Saff 61/4.

²⁹⁹ es-Saff 61/10-11.

³⁰⁰ el-Âdiyât 100/1-5.

üzerlerine gâzîler binib de düşmân üzerlerine hücum ettikleri zaman koşar iken ağızlarından hurûc eyleyen nefesleri ve karınlarının altı sadâ veren ve yine sür'atle koşdukları cihetle ayaklarında bulunan nalları çakmak çakar gibi âteş çıkaran ve yine erken sabah vaktinde bağteten düşmân [17] üzerine baskın eyleyen ve bervech-i meşrûh sür'atle koştuğundan yerden toz kaldıran ve ol-vecihle vakt-i sabâhda düşmânı basıp da 'asker-i a'dânın ortasına giren âtlara kalem edib kadr ve şereflerini beyân ederim." demektir ve ammâ fezâil-i cihâda delâlet eyleyen ehâdis-i sahîha-i nebeviyyeden birisi mesâbîh-i şerîfde mestûr olduğu cihetle "Yâ rasûlallâh hangi 'amel efdaldır" diyerek suâl eyleyen sâile cevâb 'âlî olduğu halde hazret-i şâh-ı iklîm-i risâletin "ایمان لا شك فيه وجهاد" diyerek buyurdıkları hadîs-i şerîfidir ki³⁰¹ ma'nâ-yı münîfi 'amellerin en efdal ve en eşrefi bir imândır ki onda aslâ şek olmaya ve bir cihâddır ki onda kat'an hıyânet olmaya ya'nî efdal a'mâl evvelâ aslâ şek ve şübhe etmeyerek cenâb-ı Allâh-ı zü'l-celâlin varlığını ve birliğini kalb ile inanıp ve lisân ile ikrâr etmen ve sâniyen aslâ hıyânet etmeyerek Allâh için ve Allâh'ın kullarından zulüm ve hasâr ve fesâdı def için a'dâ-yı bedhâh ile gazâ ve cihâd eylemendir." demektir ve birisi dahî kezâlik mesâbîh-i şerîfde "مَنْ جَهَّزَ غَارِيًّا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَقَدْ غَرَّأَ، وَمَنْ خَلَّفَ غَارِيًّا فِي أَهْلِهِ بِخَيْرٍ فَقَدْ غَرَّأَ" hadîs-i şerîfleri³⁰² ya'nî şu iki hadîs-i şerîflerden ki ma'nâ-yı latîfleri "Benim ümmetimden bir zât-ı hamîyyet-sıfât fisebîlillâh gazâ eden bir gâzîyi techîz eylese ya'nî ât ve silâh ve levâzım-ı sâire-i cihâdiyyesini tasviye ediyorsa bervech-i tahkîk gazâ etmiş olur ya'nî o kadar sevâba nâil olur ve kezâlik bir kimse bir gâzînin ehl ü 'ıyâlinde halfî olsa ya'nî Allâh rızâsı ve dîn-i gayreti için gâzînin ehl ü 'ıyâlinin umûr-ı mühimme-i lâzımalarını görüverib kimseye muhtâc etmese sevâb-ı cezîl-i gazâyâ muzaffer olmuş olur. Ya'nî ona dahî aynı gazâ etmiş gibi sevâb ve derecât ihsân buyurulmuş olur." demektir ve birisi dahî kezâlik mesâbîh-i şerîfde³⁰³ "للشهيد عند الله ستُّ خصالٍ : يُعْفَرُ لَهُ فِي أَوَّلِ دَفْعَةٍ، وَيَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ، وَيُجَارُ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ، " وَيَأْمَنُ مِنَ الْفَزَعِ الْأَكْبَرِ، وَيُوضَعُ عَلَى رَأْسِهِ تَاجُ الْوَقَارِ، وَالْيَاقُوْتَةُ مِنْهَا خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، وَيُرْوَجُ اثْنَتَيْنِ وَسَبْعِينَ زَوْجَةً مِنَ الْحُورِ الْعِينِ، وَيُشَفَّعُ فِي سَبْعِينَ مِنْ أَقْرَابِهِ" ma'nâ-yı mübâreği "Şehîd için 'indallâhi altı haslet ve kerâmet vardır. (Evvelkisi) şehîdden zuhûr eyleyen kânın ibtidâ-yı damlasında ol [18] şehîdin sağır ve kebîr cem' günahları 'afv ve mağfiret olunur. (ve ikincisi) rûh-i bedeninden hurûc eder ile etmez arasında cennet-i a'lâda kendisi için tehyie ve i'dâd

³⁰¹ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Süneni'n-Nesâ'î bi-Şerhi'l-Hâfiz Celâlüddîn es-Süyûtî ve Hâşiyetü'l-İmâm es-Sindî*, thk. Mektebetü Tahkîki't-Türasi'l-İslâmî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1420), 5/62.

³⁰² Müslim, *el-Câmi'u's-Şahîh*, "İmâre", 135.

³⁰³ İbn Mâce, *es-Sünen*, "Cihâd", 16.

buyurulmuş olan mekânını görür. (ve üçüncüsü) kabir ‘azâbından emîn kılınır. (ve dördüncüsü) fez’-i ekber ya’nî en büyük korkudan ki şârih-i İbn-i Mâlik hazretlerinin beyânına göre ba’zı ‘ulemâ ‘azâb-ı nâr-ı cehenneme giriftâr olmak dediler ve ba’zı âhirî dahî cehennem üzerine ‘arz ve havâle olunmak vakti ve diğeri dahî ehl-i nâra duhûl cehennem ile hemân emr buyurulduğu zaman ve ba’zısı dahî mevt bir koyun sûretinde ehl-i mahşerin gözleri önünde zebh olunub ehl-i cennet cennetde muhallidîn ve mü’min-i fâsık olanlardan başka olan ehl-i nâr-ı cehennemde müebbedîn olduklarını cezm ederek me’yûs oldukları vakitdir dediler. Hâsılı şehîd-i mezkûr mahâfetden tahlîs kılınır. (ve beşincisi) şehîdin başında rûz-i kıyâmda bir şerefli tâc-ı vakâr giydirilir ki zîneti olan yâkutlardan birisi dünyâ ve mâfihâden hayırlı ve kıymetlidir. (ve altıncısı) kendisine hûr-i ‘aynden yetmiş iki zevce ihsân buyurulmakla beraber akrabâsından yetmiş kişi haklarında şefâati de kabul buyurulur.” demektir.

Bejt li muharrihi

Dü-cihânda mürde³⁰⁴ hak oldu heme ehl-i cihâda

Ol-cihetden onların ecri ve sevâbı bî-‘idâd

Fasl-ı hâmis

[Peygamberimizin cihâd konusunda istekli olup olmaması ve buna yöneltilen cevaplar]

Filvâki‘ mesmû‘amıza nazaran zât-ı vâlâ-yı hazret-i risâlet-penâhî³⁰⁵ ümmet-i güzîdesini cihâd ve gazâyâ terğîb ve teşvîk-i kesîr ve ecr ü mesûbât ile müjde ve tebşîr vâdîsinde haylî ehâdis-i şerîfe-i sahîha’l-mazmûn ile îrâd-ı nutk-ı ‘âlî buyurmuşlar. Ancak hazret-i müşârun ileyh bizzât kendileri dahî cihâda arzu buyururlar mıydı ve arzu buyurdıkları sûretde meydân-ı muhârebeyi teşrif-i şecâ‘at-redîf hümâyûnları vuku‘buldu mu ve ashâb-ı güzîn hazreti de cihâda bi’t-tab‘ râğîb ve hâşiş-kâr³⁰⁶ mıydılar diyerek suâl eyleyen sâillerin cevâb-ı bâ-sevâbı beyânındadır. İmdî deriz ki belâ ol meb‘ûs bi’s-seyf [19] ve’l-mücâhid fi’ş-şitâi ve’s-sayf ‘aleyhi salavâtü’l-meliki’l-münezzeh ‘ani’l-kemmi ve’l-keyf efendimiz hazretleri kâffe-i zevât-ı şecâat-i sıfatdan dahâ kat ender kat ziyâde

³⁰⁴ Ölmüş kişi.

³⁰⁵ Risâletin kendine istinad ettiği Hazret-i Muhammed.

³⁰⁶ İstekli.

cihâd ve gazâyâ ‘an-samîm ârzû-mend ve hâşîş-kâr idiler ve hattâ bizzât meydân-ı muhârebeyi teşrîf mehâbet-redîf vâlâları dahî çend³⁰⁷ def‘alar olmuşdu. Bu müdde‘â-yı sıhhat ihtivâyâ bi’s-sarâha delâlet eyleyen ehâdis-i şerîfe dâire-i şümâr ve ta‘dâdden bîrûn derecesinde efzûndur. Ez-cümle birisi Buhâri-i şerîfte “ اِنْتَدَبَ اللَّهُ لِمَنْ خَرَجَ فِي سَبِيلِهِ لَا يُخْرَجُهُ إِلَّا إِيمَانُ بِي وَتَصَدِيقٌ بِرُسُلِي أَنْ أُرْجِعَهُ بِمَا نَالَ مِنْ أَجْرٍ أَوْ غَنِيمَةٍ أَوْ أُدْجِلَهُ الْجَنَّةَ، وَلَوْلَا أَنْ أَسُقَى عَلَى أُمَّتِي مَا قَعَدْتُ خَلْفَ سَرِيَّةٍ، وَلَوْ دِدْتُ أَنِّي أُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، ثُمَّ أَحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ، ثُمَّ أَحْيَا ثُمَّ أُقْتَلُ ” hâdis-i şerîfidir ki³⁰⁸ ma‘nâ-yı mübâreği cenâb-ı Allâh-ı ‘azîmü’ş-şân fi sebîlillâh gazâ ve cihâda çıkan gazî kulumu bu cihâd ve gazâyâ bir şeyi çıkarmadı, illâ benim var ve bir olduğuma inanması ve peygamberlerime kanması çıkardı ya‘nî hurûc ile’l-cihâda bunlar sebep oldu diye buyurur olduğu halde icâbet eyledi ya‘nî ol gâzî li-eclî’l-istimdâd yâ Allâh diyerek nidâ ettikçe “lebbeyk yâ ‘abdî” dedi ve her ne içün duâ etti ise duâsını kabul buyurdu ve şârih-i Buhârî imâm-ı Kastallânînin ba‘zı ulemâdan nakline göre³⁰⁹ “intedebe” ya‘nî ol gâzînin cem‘-i umûruna tekeffül ve ecr-i cezîl ve sevâb-ı cemîlihsân buyurmaya müsâraat eyledi demektir ve yine cenâb-ı mevlâ bu gâzî kulum üç kerâmetin birine nâil olmakdan hâlî olmaz ki cihâd ve gazâdan nâil olduğu sevâba melâbis olarak kendisini ircâ‘ buyurmaklığımdan mıdır ya‘nî ya bu gâzî kulum mal-ı ganîmet alamaz ise de gazâ ve cihâd mukâbilinde pek çok ucûr ve mesûbât-ı cezîle ihsânıyla kendisini ber-hayât olarak cenâb-ı vatanına iâde eylerim ve yâhud hem sevâb ve hem mâl-ı ganîmet nasîb ederim ve kezâlik hayyen iâde ederim ve yâhud şehâdet-i müyesser edib kendisini cennet-i ‘âliyâtıma idhâl ederim diye buyurdu ve eğer zât-ı Muhammediyem ya‘nî ben ümmetim üzerine meşakkat ederim ya‘nî encâmı kendilerinin zahmeti mâlen takatlerine sebep olurum diyerek havf etmemiş olsam harem ve câriye halfinde oturmaz idim ya‘nî muharebeye [20] gittiğim zaman yalnız ben gitmeyib ve sevâb ziyâde olsun diyerek onları dahî birlikde götürür idim. Lâkin ümmetlerim şayet ol halde bana iktidâ ederler ve dîk halleri sebebiyle ehl ü ‘ıyâl ile mean hurûc ile’l-cihâd gayet güç olur da ol-cihetden mihan ve meşakkatlerine sebep olmuş olurum havfına mebnî harem ve câriyelerimi cihâda çıkarmamaya ihtiyâr eyledim. Vallâhi ben ‘âdet ve takdîr-i ilâhiye muvâfık olsa idi yalnız gazâyâ gidipde hemen bir kere şehîd olub kalıvermeyi istemezdim. Belki bir kere Allâh yolunda katl olunub ve ba‘dehû yine ihyâ kılımb ve yine tekrâr katl olunub ve yine tekrâr

³⁰⁷ Birkaç.

³⁰⁸ Buhârî, *el-Câmi ‘u ‘ş-şahîh*, “İmân”, 26.

³⁰⁹ Ebü’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdü’s-sârî li Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî (Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1996), 1/174.

ihyâ olunub ve ba‘dehû yine üçüncü def‘a olarak katl olunub şehîd kalmağı ârzu ve muhabbet ederim. Hâsılı bu derecede gazâ ve cihada hârîsim demektir ve birisi dahî “Yâ rasûlallâh bizzat gazâyâ gitmeyibde bizleri irsâl buyursanız olmaz mı?” diyen zâta cevâb olarak buyurulan “من لقي الله بغير أثر من جهاد لقي الله وفيه ثلثة” hâdîs-i şerîfidir ki³¹⁰ ma‘nâ-yı münîfi bir kimse aslen üzerinde cihâd ve gazâ ‘alâmeti bulunmayarak cenâb-ı Allâh-ı zü‘l-celâle mülâkî olsa ya‘nî rûz-i kıyâmetde huzûr-ı rabbi‘l-‘âlemîne varsa kendisinde birinden ya‘nî noksanlık bulunduğu halde dîvân-ı a‘zâm-ı hazret-i mevlâyâ varmış olur demektir ve ammâ ki ol sultân-ı a‘zâm-ı dîhîm-i risâletin bizzat gazâda bulunub bulunmadığı cânibine ‘atf-ı ‘inân-ı sahn olunca denilir ki Kaside-i ‘Ulyâ şerhi Garîse-i Tûba nâm-ı kitâb-ı müstetâb da “من اتى بحنين قد غزى معه فصار مستشهدا او عاد ذا سلم” beytinin³¹¹ şerhinde³¹² kitâb-ı tefâsîr ve ehâdîs ve siyerden bi’t-tahkîk yazıldığı vecihle hazret-i şehinşâh-ı kişver-i nübüvvetin gazâvât-ı muhammediyeleri her ne kadar dahâ ziyâdedir demişler ise de esahh olan cem‘an altmış gazâdır ve bu gazâların yirmisinde bizzat sultân-ı enbiyâ ‘aleyhi efdali’t-tehâyâ efendimiz hazretleri kendileri bulundular. Hattâ gazâ-i Uhud da mubârek dişlerinin şehîd ve vech-i enverlerinin meşcûc olduğu pek meşhûrdur ve fakat iş bu bizzat buldukları yirmi sekiz gazânın dokuzunda muhârebe ve mukâtele vukû‘bulub bâkî on dokuzunda bilâ muhârebe taraf-ı a‘dâdan irâe-i rûyi istemeyen inkiyâd olduğu cihetle mukâteleye hâcet-i mess etmeyerek muzafferiyet müyesser olmuştur ve diğer otuz dokuz [21] gazâda hâkpâ-yı hazret-i risâlet-penâhîleri bulunmayıp taraf-ı zafer-i ref ref-i celîlü’ş-şânlarından gayrilerini sipahsalâr³¹³ nasb ve ta‘yîn buyurmuşlardır ve kezâlik ashâb-ı kirâm-ı mehâbet-i ittisâm ‘aleyhim rıdvânü’l-meliki’l-‘allâm efendilerimiz hazretlerinin cihâd ve gazâyâ ikdâm ve gayretleri bî-hâd ve gâyet olmağın li-ecli telhîsi’l-kelâm fi ifâdeti’l-merâm emsâlinden birisinin beyânıyla bir tâfte-i likâm edelim. Şöyle ki bir gün gazavât-ı muhammediyeden bir gazâyâ şu kadar ya‘nî mu‘ayyeni’l-‘aded ashâb-ı diyânet nisâb ile hurûc buyurulmak üzere Cebrâil ‘aleyhi’s-selâm gelib fermân-ı samedâniyyeyi tebliğ ve tefhîm eylediler. Hâl bu ise ol zamân sohbet-i râsûlallâh da mevcûdîn bulunan ashâb-ı kirâm hazretlerinin ‘adedleri gazâyâ tevcihlerine emr-i ilâhî buyurulan ‘adedden pek çok ziyâde bulunduğundan peygamber-i

³¹⁰ Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Şuayb el-Arnaût - Kâmil Muhammed (Beyrut: Dârü’r-Risâletü’l-Âlemiyye, 2009), “Cihâd”, 17.

³¹¹ Mehmet Fevzi, *Kaşide-i ‘Ulyâ* (Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 22 Sel 2317), 3.

³¹² Mehmed Fevzi, *Garîsetü’t-tûbâ şerhu’l-Kaşidetü’l-‘ulyâ* (Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İzmir, 934/1), 64.

³¹³ Askerin en büyük amiri.

kerem-güster³¹⁴ efendimiz hazretleri cihâr-yâr-ı³¹⁵ inâyetkâr efendilerimiz hazretiyle meşveret ya'nî taleb olunan 'asker az ve benim ashâbım ise çoktur. Şimdi içlerinden 'aded-i muayyen intihâb olursa bâkîlerinin de cihâda hâşişleri olmakla gâyet mahzûn kalmış olurlar. Bu takdirce biz 'acabâ ne tedbir edelim diyerek istişâre ve taharri-i çâre eylediklerinde taraf-ı hâlisâne-i hazarât-ı çihâr-yârdan kur'a-i şer'iyye icrâsında enseb görüldüğü 'arz ve işâret kılınmağın ol-vecihle kur'a-i şer'iyye icrâ buyuruldu ise kur'âya idhâl buyurulan zevât-ı kiramın birisi müsinn-i bedru birisi dahî civân-ı bâtuvân olarak oğlu olub hasbe'l-kader kura' pederine isâbet etmeyib oğluna isâbet eyledi. Bu cihetle pederi derecesiz mahzûn olub ol mübârek hâkpâ-yı hâcât-revâ-yı hazret-i sultân-ı risâlete niyâz-mend³¹⁶ olarak istirhâm eyledi ki "Yâ rasûlallâh mahdûmum bendeleriniz genç bulunub daha başka gazâlara gitmesi mümkün ve çâker-i fâtiriniz³¹⁷ gâyet ihtiyâr olduğumdan şâyed diğer gazâyâ gidememeliğim ağleb-i ihtimâl bulunduğu eclinden oğlum köleniz beni kendi yerine bedel göndermek üzere kendisine fermân buyurulmasını ricâ ederim." der demez oğlu pederinin bu kelâmı işitib "hâşâ ben cânımı cânânıma fedâ etmeyi ya'nî Allah yoluna şehîd gitmeyi babama veremem zirâ Allâh-ı zü'l-celâl bana babadan dahâ hayırlıdır." dedi. Binâberîn mezkûr [22] ihtiyâr be-gâyet mahzûn ve me'yûs kaldığı nezd-i merahim-veft-i hazret-i habîb-i hudâda ma'lûm olduğundan ey ihtiyâr-ı bahtiyâr sen me'yûs olma ben senin için dahî cenâb-ı yezdân-ı erhamdan izin ve ruhsat ya'nî cihâd ve gazâyâ me'mûriyet tahsîl ediveririm diyerek lutfen tesliye-i hâtır buyurduktan sonra filvaki' gazâyâ teşrif-i 'âlîlerinde mezkûr ihtiyârı dahî alıb götürdüler. Tâki mahall-i gazâyâ muvâsalat buyurulduysa sâir 'asker-i islâma peyker taraflarından hâkpâ-yı hazret-i risâlet-penâhiye "Yâ rasûlallâh bu ihtiyâr zât-ı za'f ve heremî cihetle darb-ı suyûf ve ramy-ı sihâma kudret-yâb ve cenk ü cihâda tâb-âver olamaz. Ancak bu zât şu mahalde bizim eşyâmızı muhâfaza ve hirâset eylesin de biz kendisine de lede'l-iğtinâm ve'l-iktisâm mâl-ı ganimetden i'tâ ederiz." dediler. O zaman mezkûr ihtiyâr-ı bahtiyâr dahî "yâ rasûlallâh hâşâ sümme hâşâ buraya mâl-ı ganimet almak arzusuyla gelmeyib hemen ancak şu mahalden bir ok yiyibde derece-i 'âliye-i şehâdete bi'l-vusûl dâr-ı cinâne mevsûl olmaya geldim." diyerek şehâdet parmağıyla çenesinin tahtına işâret eylediyse hazret-i şâh-ı iklim-i risâlet efendimiz "سوف تنال سوف تنال" ya'nî 'an-karîb

³¹⁴ Kerem sahibi.

³¹⁵ Dört halife

³¹⁶ Yalvaran.

³¹⁷ Allah'ın kulu.

murâdına nâil olursun diye buyurdular. Ve filvaki‘ yarım saat geçer geçmez a‘dâ canibinden bir ok zuhur edib ve mezkûr ihtiyârın parmağıyla işâret eylediği mahalle isâbet ve ihtiyar bir kere Allâh diyip nâil-i derece-i şehâdet ve dâhil-i hadîka-i cennet ve vâsıl-ı cemâl-i rabbi‘l-izzet oldu ve hattâ hazret-i şâh-ı rusûl ve hâdi-i sübûl efendimiz “Ey ashâbım geliniz sizlere şu ihtiyâr-ı bahtiyârın firdevs-i a‘lâda olan derecesini göstereyim.” diyerek cümlesinin gözlerine mübârek dest-i saâdetiyle mesh ve çeşm-i hakîkatlerini feth buyurub ‘ayânen ol ihtiyârın derecesini kendilerine müşâhede etdirdi.

Beit li muharririhî

Zât-ı pâk-ı hazret-i şâh-ı rusûl etdi cihâd

Sen de et kim hoşnûd olsun senden ol rabbi‘l-ibâd

Fasl-ı sâdis

[Savaşmaya cesaret edemeyenleri teskin edecek ayet ve hadisler]

[23] Fil-vâki‘ cihâd ve gazânın derecesine göre farz-ı ekber ve ecr ü sevâbının evfer ve ekser olduğunu ve bizzat sultân-ı dü-cihânın gazâlarda bulunduğunu ve hattâ mübârek dişinin kat‘ ve mübârek yüzünün şecc olduğunu işittik ve görmüş gibi inandık ise de çi-çâre ki iki korkudan için bizler cesâret edemiyoruz diyen kesân-ı cebânet nişânı bi‘t-te‘mîn-i mutmeîn kılarak cebânetlerini teskîn edecek ba‘zı âyet ve hadîslerin beyânındadır. İmdî Abdurrahmân es-Safvî eş-Şâfi‘ hazretlerinin Müntehabü‘n-Nefâis³¹⁸ nâmıyla müsemma olan kitâbından bi‘n-nakl³¹⁹ Kasîde-i Ulyâ şerhi Garîse-i Tûbâ‘da şöyle mestûrdur ki hazret-i muhbir-i sâdik sallallâhu ‘aleyhi ve sellem ‘aleyhi fi‘s-sâbık ve‘l-lâhik efendimiz buyurmuşlar ki “Ey ‘ashâb-ı güzînim Uhud gazâsında şehîd olan ihvânınızın mübârek ruhlarını cenâb-ı kâdir ve kayyum-ı celle şânühû bir takım yeşil kuşların ecvâfına idhâl eyledi ve ol kuşlar dahî ol ervâh-ı mübârekeyi hâmilen cennet-i a‘lânın ırmaklarına vurûd ve ağaçlarının meyvelerinden tena‘um eyledikten sonra gidib ‘arş-ı a‘lânın tahtında muallak bulunan altın kandilleri âşiyâne ittihâz edib derinlerinde sâkin oldular.” İmdi ervâh-ı şerîfe-i mezkûra bervech-i meşrûh tîb-i me‘kel ve

³¹⁸ Risâlede Abdurrahmân es-Safvî eş-Şâfi‘’nin eserinin ismi *Müntehabü‘n-Nefâis* olarak geçse de eserin tam ismi “*Nüzhetü‘l-Mecâlis ve Müntehabü‘n-Nefâis*”dir. Eser hakkında bilgi için Bkz. Mustafa Bilgen, *Abdurrahmân es-Safvî‘nin (v. 894/1488) Nüzhetü‘l-Mecâlis ve Müntehabü‘n-Nefâis İsimli Eserindeki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi (bâbu‘l-İhlâs‘tan Bâbu‘t-Takvâ‘ya Kadar)* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019).

³¹⁹ Abdurrahmân es-Safvî, *Nüzhetü‘l-Mecâlis ve Müntehabü‘n-Nefâis* (Mektebe Mişkat, ts.), 205.

meşreblerine ve hüsn-i magîllerine nâil olduklarını gördükleri gibi “Eyvâh ki şu bizim devlet ve saâdet-i ahvâlimizi dünyâda kalan ihvânımız bilseler de cihâd ve gazâdan hazr ve tehâşî etmeseler.” dediler. Binâberîn cenâb-ı Rabbi'l-âlemîn “Ey benim şühedâ kullarım ben peygamber-i ‘âlişânıma hâssaten bir âyet-i kerîme irsâl ederek sizin saâdet ahvâlinizi ihvânınıza beyân ve i‘lân buyurayım.” diyerek sûre-i Âli İmrân’da “ وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرَجِينْ بِمَا آتَيْتَهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ”³²⁰ inzâl buyurdu ki ma‘nâ-yı şerîfi “Ey kullarım ben hazret-i Allâh’ın yolunda şehîd olanları sakın siz meyyitlerdir zannemeyesiniz. Zîra belki ol şehîdler rablerinin ‘inde rızıkları veriliyor olduğu halde ve kendilerine cenâb-ı Allâh’ın fazl ve kereminden ihsân buyurduğu ni‘met [24] ve kerâmetle ferahlanıcı ve şehîd olmakla arkalarından erişib gelemeyen ahbâb ve ihvânlarıyla aslâ üzerlerimizde havf ve hüzne dâir bir şey yoktur.” diyerek istibşâr edici oldukları halde diridirler demektir ve kezâlik mesâbîh-i şerîfde zikr eder ki hazret-i fahr-ı ‘âlem sallallâhu teâlâ ‘aleyhi ve sellem efendimiz hadîs-i şerîflerinde “الشَّهِيدُ لَا يَجِدُ أَلَمَ الْقَتْلِ ”³²¹ diyerek buyururlar³²¹ ve ma‘nâ-yı şerîfi şehîd olan kimse katlin elem ve zahmetini bulmaz illâ sizin biriniz garsa elemi bulduğu gibi bulur. Ya‘nî bir kimse bir âhir kimsenin bedeninden bir yerine cüz‘î iki parmağıyla çimdikleyiverdiği zaman ne miktâr acımak duyulur ise işte şehîd dahî zahmet-i katli ol miktâr duyabilir demektir ve kezâlik dîne müteallik olan her bir habere min ‘indillâhî teâlâ sıhhati üzere haber verib hilâf çıkması mahâl ender mahâl belki her bir kelâm-ı musaddak bi-kelâm zi‘l-celâl olan hazret-i habîb-i hüda ‘aleyhi efdali’-tehâyâ efendimiz hazretleri Müntehabü’n-nefâis de mezkûr olduğu vecihle diğer bir hadîs-i şerîflerinde³²² “فتكون الضربة والطعنة على الشهيد أهنأ من الماء البارد في اليوم الصائف فإذا زال الشهيد عن فرسه بطعنة أو ضربة لم يصل إلى الأرض حتى يبعث اهله تعالى زوجته من الحور العين فتبشره بما أعده اهله له من الكرامة ما ال عين رأته وال أذن سمعت وال خطر على قلب بشر ويقول اهله تعالى أنا خليفته على أهله من أرضاهم فقد أرضاني ومن أسخطهم فقد أسخطني ” diye buyurdıkları ma‘nâ-yı münîfi de gazâda şehîd olan şehîdin üzerine a‘dâ-yı bedhâhın kılıç ile urması yâhûd mızrak ile dürtmesi gâyet sıcak yaz gününde içilen soğuk sudan dahâ ziyâde elezz ve hoşgüvârdır ve şehîd düşmanın örmesi veyâ dürtmesiyle bindiği atından kaymış olduğu zaman cenâb-ı Allâh ol şehîde kendisi için cennet-i a‘lâda Allâh-ı zü‘l-celâlin gözleri görmeden ve kulakları işitmeden ve bir hâtırâ

³²⁰ Âli İmran 3/169-170.

³²¹ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Cihâd”, 16.

³²² Safûrî, *Nüzhetü'l-Mecâlis ve Müntehabü'n-Nefâis*, 205.

gelmeden kerâmet-i ni‘metden hazırladığı şey ile müjde eyleyen hûr-i ‘ayndan zevcesini ya‘nî ol şehidin zevcesini göndermedikçe ol şehîd yere vâsıl olmaz. Ve cenâb-ı Allâh-ı zü‘l-celâl buyurdu ki ben şehîd olan [25] kulumun ehl ü ‘iyâlinde halîfesiyimdir. Ya‘nî halîfenin ve vekîlinin mu‘âmesi buyurub onları rızık ve nafakasız bırakmam. İmdî her kim onları hoşnûd ve mutayyeb eyler ise beni râzı kılmış olur ve eğer bir kimse bilakis onları darıldır ise beni gazaplandırmış olur demektir. İmdî bir kimse mü‘min-i muvahhid olduğu halde hazret-i rasulâllahın her bir haberini kendi haberinden ve peder ve vâlidesinin haberlerinden dahâ ziyâde doğrudur diyerek i‘tikâd etmelidir ve eğer bi‘hidâyetillâhi teâlâ ve tevfiķa böyle dürüst tasdîk ve i‘tikâd devletine nâil olabildiyse artık öyle pek çok olsa latîfe eyleyen kimsenin parmakla cüzi çimdikleme kadar olan bir acı için şehâdet-i devletinden kaçmamalıdır. Ve dahî temmuz sıcaklarında buzlu su içmekden daha safâlu olan şehîdlikden çekinmemelidir. Ve kezâlik cenâb-ı Allâh’ın üzerlerine halifelik ve vekilin mu‘âmesiyle nezâret ve her bir işlerine mu‘âvenet ederim diyerek va‘d eylediği ehl ü ‘iyâl için gözü arkada kalmamalı ve teessüf etmemelidir ve dâimen insânı mesûbât-ı cihâd ve gazâdan mahrum bırakmak için türlü vesvese ve egvâllerde müdâvim olan şeytânın ve dâimen ehl-i îmân üzerine ‘adâvet ve husûmetde musirr bulunan ehl-i ‘udvânın mekâid ve şurûrlarının def‘-i niyâzında cenâb-ı kâdi‘l-hâcâte Allâhümme sebbit kulûbenâ ‘ale‘l-îmân ve‘l-ikân ve‘hfeznâ min keydi‘ş-şeytân ve min idlâl ehli‘l-hizlân ve kahr-ı a‘dâine‘l-lezîne yürîdüne tahrîbü‘l-büldân ve katli‘l-insân ve cerhi‘l-ebdân idrâra‘l-ehli‘t-tevhîd ve‘l-îmân âmîn yâ rahîm yâ rahmân bi-hürmeti âyâti‘l-kur‘ân diyerek duâlar etmelidir.

Beyt li muharirihî

Şehâdet câminı nûş eyleyen³²³ merdâne³²⁴ ‘aşk olsun

Adüvv-i sîni-i serr-i bi-hâk ve çâk eden arslâna ‘aşk olsun

Fasl-ı sâbi’

[Cihâd zamanlarında gerekli olan ma‘neviyyât-ı mukaddeseler]

Düşman-ı bedhâha bâş kaldırıp lâ mahâle cihâd ve gazâyâ hâcet-i mess eylediği zaman sâir zamanlardan dahâ ziyâde eşedd lüzûmu olan ba‘zı ma‘neviyyât-ı

³²³ İçen.

³²⁴ Erkeğe mahsus, ona layık.

mukaddesenin [26] ‘âcizâne ve hâlisâne ihtârî beyânındadır. İmdî ol ma‘neviyyât-ı mukaddese-i mezkûranın ez-cümle birisi budur ki bizim her ne kadar ‘askerimiz birler götürmez mertebe de firâvân³²⁵ ve her birerleri savlet ve şecaât ve heybet ve besâletde ke-enne bir arslân ve mâl ü sâ mânımız dahî müsâvi-i hazâin-i cihân ve mukâbil-i defâin-i nihân bile olsa yine bizler ‘asâkir-i mezkûranın kesretine ve mâl ve kuvvetimizin vefretine³²⁶ gönül bağlamayıb ve bir vecihle mağrur ve mu‘temid olmayıb behememâl³²⁷ nusret ve imdâda ancak Allâh-ı zü’l-celâlin lutf ü kereminden bilib ve zât-ı ecell ve a‘lâsı cânib-i ma‘neviyyesinden beklemeklerimiz lâzım geldiği misillü bi’l-farz emr-i bilakis olarak ‘asker ve mâlımızda killet ve nedret olmuş olsa yine bizler nusret ve imdâd-ı subhâniyyeden kat‘-i ümîd etmememiz ve me’yûs olmamamız lâzım gelir. Zîrâ cenâb-ı mevlâ-yı müte‘âl-ı celle şâne hazretleri Kur’ân-ı ‘azîmü’ş-şânında “ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ ”³²⁸ buyurmuşdur ve ma’nâ-yı şerîfede hakikat-i nusret aslâ diğeri bir kimseden değildir. İllâ hemen ancak zü’l-celâlin tilkâ-i ma‘neviyyesindedir. İmdî ol imdâd-ı zâhirîler ve ‘askerin kesreti vesâit kabîlinden olub aslâ te’sîrî yoktur. Bu takdirce sizler nusreti bunlardandır zannetmeyesiniz ve bunlar bulunmadıkları halde nusret-i ilâhiyeden kat‘-i ümîd eylemeyesiniz. Zîrâ Allâh-ı zü’l-celâl hazretleri hükmünde herkese gâlibdir ve her şeyi hikmet-i ‘âliyesi iktizasınca işler demektir ve hattâ Huneyn gazâsında ‘asker-i a‘dâ yalnız dört bin olduğu ve ez-cihet her birisi on kişiye mukâbil olan şüc‘ân-ı ehl-i îmândan on iki bin kişi gazâyâ çıkdıkları hâsılı ‘asker-i islâm pek çok ve leşker-i a‘dâ³²⁹ pek az oldukları cihetle ashâb-ı güzînden Seleme bin Selâmetü’l-Ensârî radiye ‘anhü’l-bârî hazretleri yâ rasûlallâh “لَمَنْ تَغْلِبِ الْيَوْمَ مِنْ قَلَّةٍ” ya’nî “Yâ rasulâllah bugün bizler azlık cihetinden mağlûb olamayız zîrâ az değiliz ki mağlûb olalım.” dedi ve eğerçi müşârun ileyhın bu kelâmı nezd-i ‘âli-i cenâb-ı risâlet-penâha da pek hoş görünmediyse de çi çâre ki lisânından çıkmış bulundu. Encâm-ı kâr kelâm-ı mezkûrun ‘indallâh meşûm ve nâ-mâkbûl [27] idiğini i‘lânen li-hikmetin min indi’l-‘âlîmi’l-hakîm ibtidâ-yı emirde ‘asker-i islâma bir inhizâm-ı târî olub firâr eylediler ve der-‘akab yine hazret-i habîb-i hüdâ ‘aleyhi ecellü’t-tehâyâ ‘amm-ı pâk-ı ‘Abbâs radâ ‘anhü rabbi’n-nâs hazretlerine nidâ etdirmekle ‘asker-i islâma saff-ı kitâle da‘vet ve erzâni-i nusret ve imdâd duâsını “اللهم لك” ya’nî “Yâ Allâh bizi şeref-i islâm ile müşerref buyurub

³²⁵ Çok bol.

³²⁶ Bolluk.

³²⁷ İster istemez. Mutlaka. Her halde.

³²⁸ el-Enfal 8/10.

³²⁹ Düşman askeri.

böyle gazâ ve cihâdlar müyesser buyurduğun için hamd ve şükürümüz sanadır ve bu düşmanlardan şikâyetimiz zât-ı ecell ve a'lânadır. Ve her halde kendisinden i'âne talep olunan ancak sen 'azîmü's-şân'dır." diyerek 'arz-ı dergâh-ı rabb-i izzet buyurmakla münhezimen firâr etmiş olan 'asker-i İslâm yine serîan 'avdet ve kıbel-i âsumândan³³⁰ bir rivâyet de beş ve 'alâ rivâyetin altı ve 'alâ rivâyetin sekiz bin melâike irsâl ve inzâl buyurularak nusret ve imdâd-ı samedânî zuhur edib a'dâda inhizâm ü makhûriyet ve 'asker-i islâmda mansûriyet ü muzafferiyet vâki' olmuştur. Bu vak'a-i mulahhasa-i mezkûrayı " أَفَقَدْ نَصَرَكَ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئاً وَضَاقَتْ عَلَيْكُمْ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَابْتِئْتُمُ الْمُدِيرِينَ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ جُنُوداً لَمْ تَرَوْهَا³³¹ " âyet-i kerimesi nâzile olub haber vermiştir ki ma'nâ-yı şerîfi "Ey ashâb-ı Muhammed bervech-i tahkîk cenâb-ı Allâh size çok muhârebe mahallerinde nusret eyledi ve Huneyn gazâsı vukû'bulduğu günde sizin 'adedinizin çokluğu sizi mesrûr kılıb güvendirmediği ve ol çokluk ise aslâ sizden düşmanlarınızı def' etmediği cihetle size bir fâide vermediği ve ol sebebden gâyet vâsi' olan muhârebe-i meydânî üzerinize ya'nî başınıza dar geldiği ve bundan sonra düşmanı arkada bırakıb münhezimen firârınız vuku' bulduğu zaman sizlere yardım eyledi ki muahhiran peygamberinin ve gerek orada nezd-i peygamberîde sâbit duran ve gerekse firâr eden cümle mü'minlerin kalplerine mutlakan gâlib ve muzaffer olacaklarına dâir cezm ve itminân ve aslen gözleriniz ile görmediğiniz melâike-i âsumân-ı 'askerini cânib-i semâvâtdan inzâl eyledi. Hâsılı bu vecihle sizleri gâlib ve düşmânlarınızı [28] mağlûb buyurdu ve kezâlik cenâb-ı mevlâ-yı mennân diğer bir âyet-i kerimesinde dahî " إِنْ يَنْصُرْكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذَلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ³³² " diye buyurmuştur ve ma'nâ-yı şerîfi de "Ey kullarım eğer ve kezâlik Allâh-ı 'azîmü's-şân sizlere yardım eder ise aslâ size gâlib olacak kimse yoktur ve eğer bilakis Allâh-ı zü'l-celâl sizi çâh-ı hızlân³³³ ve hüsrâna endâhte³³⁴ eder ise kimdir ol kimse ki min dūnillâh sizlere yardım eyleye. Bu takdirce benim mü'min kullarım hemân ancak ben Allâh-ı 'azîmü's-şâna tevekkül ve i'timâd eyleyib benim nusret ve imdâdına dayansınlar." demekdir ve kezâlik cenâb-ı mevlâ-yı müteâl sûre-i Enfâl'de " فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى³³⁵ " diye buyurdu ve ma'nâ-yı şerîfi de "Ey ashâb-ı

³³⁰ Gökyüzü taraflarından.

³³¹ et-Tevbe 9/25.

³³² Âli İmran 3/160.

³³³ Kimsesizlik kuyusu.

³³⁴ Terkedilmiş, bir tarafa bırakılmış.

³³⁵ el-Enfal 8/17.

Muhammed tâ ki siz Bedir'e geldiniz ve a'dâ-yı bedhâhın kesretini ve sizin ve halkınıza olan hırs ve hiddetini görüb havf eylediniz ve ben 'azîmü's-şân öyle bir kesretlü ve hiddetlü düşmânlarınızı katl ü perîşân ve sizleri nusret ve imdâdımla şâdân ve handân³³⁶ eyledim. Şimdi eğer siz o düşmânları biz katl eyledik diyerek iftihâr ediyor iseniz ma'lûmunuz olsun ki onları siz katl etmediniz. Lâkin onları ben hazret-i Allâh katl eyledim ve dahî yâ Muhammed yine Bedir gazâsında Cebrâil'in ta'rîfi ile yerden bir kabza türâb alıb cânib-i a'dâya ramy eyledin ve ol bir kabza türâb ol-kadr kesretlü a'dâya münkasim olub ve her birerlerinin gözlerine ve yüzlerine girib bir acı te'sîr peydâ a'dâ-yı merkûmîne münhezimen firâr eylediler ve 'asker-i İslâm dahî arkalarını bırakmayıb ol a'dânın kimisini katl ve kimisini esîr ettiler. Fakat ma'lûm olsun ki ol zaman ol türâbı zâhirde eğerçi sen atdın ise de hakîkatde sen atmadın ve lâkin hakîkatde onu ben Allâh-ı 'azîmü's-şân ramy eyledim ki âtmak için sana kudret veren ve ol kadr kesretlü a'dâya bi't-taksîm gözlerine ve burunlarına ulaşırdıran ve onda bir acı te'sîr halk eyleyen ve a'dânın kalblerine havf ilkâ eyleyen ben 'azîmü's-şândır." demekdir ve yine ol ma'neviyyât-ı mukaddese-i mezkûra-i lâzımeden birisi de budur ki ol-günden dahâ ziyâde câmi'lerde cemâat ile beş vakit namâza ve tilâvet-i kur'ân-ı kerîme ve 'ilim meclislerine ve husûsiyle [29] Buhâri-i şerîf-i tedrîs ve tederrüsüne sıdkla devâm eyleyerek cenâb-ı hayru'l-fâtihîn ve akve'n-nâsırîn olan hazret-i Allâh-ı zü'l-celâle her ân muzaffer ve mansûr ve cümle mesâib ve cümle belâyâden selâmet bulmakla memnun ve mesrûr olmaklığımız ve a'dâ-yı bedhâhın 'askeri münhezim ü perîşân ve tünd-bâd-i³³⁷ felâketle endâhte i evdiye-i hüsrân olmaları-çün tezarru' ve niyâzlar ve duâlar etmekliğimiz lâzım gelir. İmdî şunun için cemâatle câmi'lerde beş vakit namâza devâm lâzımdır denildi ki bu namâzı kulların kılıb edâ etmeleri yine kendi haklarında ezher-cihet enfa' olduğundan cenâb-ı Allâh-ı 'azîmü's-şânın gâyet matlûb ve mültezim-i ilâhîsidir. Binâen 'aleyh düşmanın basıb hücum etmesinden havf olunduğu bir vakitte bile namâz sâkıt olmayıb yine edâsı behemehâl lâzım geldiğinin işte şu sûre-i Nisâ'daki "وَإِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلَاةَ" فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا أَمْرَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْتَأْتِ طَائِفَةٌ أُخْرَى لَمْ يُصَلُّوا فَلْيُصَلُّوا مَعَكُمْ فَآتَتْهُمْ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ مَعَكُمْ وَلْيَأْخُذُوا أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُوا فَلْيَكُونُوا مِنْ وَرَائِكُمْ وَلْيَأْخُذُوا حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ" ³³⁸ âyet-i kerimesi delâlet eder. Zîra ma'nâ-yı şerîfi "Yâ Muhammed sen düşmânın hücumundan havf eyleyen zevâtın içlerinde bulunub onlar için namaza ikâmet ya'nî onlara imâm oluverib cemâatle namâz kıldırдыңın zaman onları iki tâife eyle

³³⁶ Sevinçli ve mesrur.

³³⁷ Sert rüzgâr, kasırga.

³³⁸ en-Nisâ 4/102.

ya'nî bölük eyle. İmdî onlardan bir bölüğü seninle namâza dursunlar ve hem silâhlarını berâberlerinde alsınlar tâ ki ba'de'l-kıyâm secdeye yatıp ve kalkıp bir rek'atı tekâmîl ettikleri zaman bu bölük düşmânın hücûmu korkulduğu cihete gitsinler ve ol düşmân karşısında olub evvelki rek'atı kılmayanlar gelib seninle ikinci rek'atı edâ etsinler ve hem kemâl-i teyakkuz üzere bulunsunlar ve silâhlarını berâber alsınlar ve sonra bunlar gidib evvelki rek'atı mukaddimen kılıb ikinci rek'atı kılmayanlar gelib evvelki rek'atı kazâ eylesinler.” demekdir ve bu bahsin tafsîli kütüb-ü fikhiyyededir ki bunun için kütüb-ü mezkûrada bâb-ı salâti'l-havf diyerek mahsûsan bir mebhas vardır³³⁹ ve 'ale'l-husûs târiki's-salât olub namâzı kılmamakla Allâh'a 'âsî olan kimsenin duâsıyla namâza devâm edib Allâh'a itâat eyleyen kimsenin duâsı beyninde elbet fark bulunacağı bedîhîdir ve bununla berâber karşına geçibde sana gele ve kurşun atan 'adüvvallâh ile senin beyninde sıfat-ı fârika-i tâhiriyyenin en eşrefi [30] namâzdır ve hattâ ehl-i islâm olanlar cemâatle namâz kılmak için câmi'-i şerîfe gidibde dîvân-ı hazret-i rabbi'l-âlemîn de saf saf durdukları zaman cenâb-ı mevlâ-yı müteâl “Ey benim melâike-i kirâmım bakınız ki benim mü'mîn muvahhid kullarım benim dîvân-ı celîl-i subhâniyemde nasıl kemâl-i ta'zîm ile saf bağladılar.” diyerek mübâhât muâmelesi buyurur. Bu taktirce kendileriyle mübâhât eylediği erbâb-ı namâz ü niyâz üzerlerine hâricden bir düşmân hucûm edecek oldukda cenâb-ı mevlâ-yı gayûr celle şâne hazretleri gayret-i ilâhîsi iktizâsınca ol namâz ü niyâz ehline imdâd ve düşmânları ihlâk ve berbâd etmek üzere melâike-i kirâmını me'mûran gönderir diyerek hüsn-i zann olunur ve hem de “انا عند عبدى على ظن بى” hadîs-i kudsi³⁴⁰ medlûlü şerîfince inşâallâhü teâlâ öyle idir ve bir de şunun için Kur'ân-ı celîlü'ş-şân-ı kerîmî kemâl-i ta'zîm ve hürmet ve dâima sıdk ve ihlâsla tilâvet lâzımdır denildiği ol Kur'ân-ı kerîm “وَنَزَّلْنَا مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ” âyet-i kerîmesi mazmûn-ı celîlince 'ayn-ı şifâ ve rahmet ve mahs-ı nîmet olarak nâzil olub hâşâ bâis-i nikbet ve nikmet³⁴¹ olarak nâzil olmadığından kendisine kemâl-i hürmet ve riâyet ederek zuhûr-i nusret-i samedâniyeye bir vesîle ittihâz kılındığı halde vuku'-i mansûriyet ve muzafferiyet behemehâl mevcutdu ve hattâ hazret-i Râsûl-i zîşân efendimiz “خذ من القرآن”³⁴² ya'nî Kur'ân-ı Kerîm'den dilediğin âyeti dilediğin murâd için al

³³⁹ Kudûrî, *Muhtaşar-ı Kudûrî*, 46; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 2/188; Mergînânî, *el-Hidâye*, 2/134.

³⁴⁰ Müslim, *el-Câmi'u's-şâhih*, “Zikr”, 2.

³⁴¹ Felaket ve ceza.

³⁴² “Kur'ân'dan istediğini, istediğin için al” manasına gelen bu hadis, temel hadis kaynaklarında bulunamamıştır. Nitekim Elbânî bu hadis ile ilgili aslı yoktur diye yorum yapmıştır. Bkz. Nâsirüddin el-Elbânî, *Keyfe yecibu aleynâ en nüfessira Kur'ân* (Riyad: Mektebetü'l Maârif, 2007), 7.

buyurmuştur ve ‘ale’l-husûs tilâvet-i Kur’ân’ dan sonra yeryüzünde olunan duâya gökteki melekler âmîn demeleri rivâyet-i sahîha ile sâbit olmuştur ve ez-cümle hazret-i Kur’ân-ı Kerîme hürmet ve riâyet mûcib-i muzafferiyet ve bâis-i feth ve nusret oldukda isbâta müflihu’l-fellâhîn ve hâce-i zü’l-cenâheyn olan İsmâil Hakkı kuddise sırruhû et-takî hazretlerinin Rûhu’l-Beyân nâm-ı tefsîr-i şerif-i reşâdet-i iktirânlarında sûre-i Yûnus’u tefsîr buyururlar iken nakl buyurdıkları hikâye-i sahîha-i mübâreke³⁴³ burhân-ı vâzihdir. Şöyle ki selaâtîn-i izâm-ı Osmâniyye eyyedehümüllâhü bi-te’yîdâti’s-subhâniyye hazretlerinin cedd-i emced-i ‘âlîleri bulunan Osman Gâzî aleyhi rahmetü’l-melikü’l-hâdî efendimiz hazretleri [31] be-gâyet cûd ve sehâ ile muttasıf bir zât-ı mekân-ı musaffât bulunup hâne-i kerem-i âşiyâne kerîmânelerine gelen misafirleri her ân ğarîki lücce-i cûd³⁴⁴ ve ihsân buyurur olduklarından derûnunda sâkin ve mütevattın buldukları karye ahâlisi (كل ذى نعمة محسود) medlûlünce zât-ı vâlâ-yı cenâb-ı veliyyü’n-ni’metlerine hased ederek ba‘zı mertebe ezâ ve cefaya başladılar. Müşârun ileyh hazretleri de karye-i mezbûra ahâlîsinin bervech-i meşrûh cevri ü cefâ ve harekât-ı nâ-becâlarından³⁴⁵ el-Hâc Bektâş-ı Velî kuddise sırruhu’l-âlî ve yâhûd ehlillâhi kirâmeden diğeri bir zât-ı vâberakâta şikâyet buyurmak üzere sâkin oldukları karye-i mezkûradan bi’l-hurûc o gün tâ bâhşâm gidib ve bir karyeye muvâsalât edib bir kimsenin hânesine misâfir oldukları ve nâzil olduğu hücrenin duvarında asılı bir Mushaf-ı şerîf görünce bu nedir diyerek olunan suâl-i ‘âlî’l-‘âlîlerine kelâmullâh huzûrunda bizim böyle oturmaklığımız edepsizlikdir deyib mübârek iki ellerini bağlayıp tâ sabâh dîvân-ı kerîm-i hazret-i Kur’ân-ı azîmde durdular ve ol âbdest ile sabâh namâzını ba‘de’l-edâ oradan çıkıp yollarına giderler iken zât-ı ‘ulyâ-yı dîndârîlerine bir zât-ı nûrânî likâ karşılayıp “yâ Osman ben dahî seni arar idim şunu beyân için ki cemî’-i zamânda hûsûsiyle şu geçen gecede hazret-i Kur’ân-ı Kerîm vâcibü’t-ta‘zîmi hürmet ve riâyetin sebebiyle cenâballâhi ‘azîmü’ş-şân senin ‘ahdine ve zürriyetlerinin ‘ahdelerine saltanat-ı uzmâ-yı islâmiyyeyi tevcîh ve ihsân buyurdu” dedi. Ve yine tekrâr yâ Osmân şu ormanda bir ağaç kesib ve ucuna mendilini bağla ki şimdilik ol senin livâ-yı şerîf-i saltanatın olsun dedi ve fi’l-vâki‘ Gâzî Osmân Hân hazretleri de ol-vecihle bir ağaç kesib mendilini ucuna bağlar bağlamaz nezd-i vâlâlarına bi’ hikmetihî teâlâ bir takım cemâat tecemmu‘ ederek istiftâhan gazâ edib en ibtidâ Bilecik nâm-ı beldeyi feth buyurdular. Ba‘dehû zâhirde sultân ‘Alâaddîn hazretleri

³⁴³ Bursevî, *Rûhu’l-beyân*, 4/28.

³⁴⁴ Cömertlik denizi.

³⁴⁵ Münasip olmayan.

kendilerine izin verib sultân-ı ‘âlîşân-ı zamân oldular. İşte ile’l-ân müşârun ileyh hazretlerinin sülâle-i tâhirelerinde [32] bekâ-yı saltanat hazret-i Kur’ân-ı Kerîm ve furkân-ı ‘azîme ol zamân cânib-i müşârun ileyhden olunan hürmet ve riâyet eseridir. Rahimehullâhü teâlâ rahmetün vâsia ve ebka’s-saltanat fi zürriyetihî bi’hürmeti’ş-şerîati’n-nâfia âmîn yâ muîn. Müşârun ileyh Osmân Gâzî hazretlerin ibtidâ-yı saltanat ‘aleyhlerinde olan hâl ve şân memdûha-i mübârekelerini bir nebze beyân ettiğim cihetle intihâ-yı ömr-i ‘azîzlerinde ne dürlü ahvâl-i güzîde ve dürlü ‘akâid-i metîne üzere idiler. Kelâmından olur ma’lûm kişinin kendi miktârı fehvâsınca mahdûm-ı şevket-mevsûm ‘âlîleri Gâzî Orhan hazretlerine eyledikleri nasîhât ve vasiyyetini bi’ ‘aynihâ buraya yazmaya münasib gördüm. Şöyle ki ya’nî irtihâl-i dâr-ı âhiret buyuracakları saat de buyurdular ki “Ey oğlum seni Allâh’a emânet ederim. Ancak sen şu benim nasihat ve vasiyyetlerime dikkat eyle. Evvelâ şunu vasiyyet ederim ki cemî’ masâlihinden mukaddem emr-i dîn ü mezhebinde dikkat ve ihtimâm eyle zîrâ dîn ü mezheb de ihtimâm devletin devâmı ve kavvâmına bâisdir ve sâniyen şunu vasiyyet ederim ki dîn ü mezhebinde ihtimâmı olmayan fâsıklarî yâhûd mezheb-i ilhâd ve i’tizâle mâyil ve günâh-ı kebâirden kaçmayan hâinleri istihdâm etme zirâ hâlikden havf etmeyen mahlûkdan havf etmez. Ve ol günâh-ı kebâirden hazr etmeyen kimsenin sadâkati olsa ümmeti olduğu peygambere sadâkat edib şerîatden hâric hareket etmez ve sâlisen şunu vasiyyet ederim ki icrâ-yı saltanatda adâlet eyle ki sâyende reâyâyâ sâir mülûkün reâyâsı hased edib senin sâyene ilticâyâ çâre arayalar, zirâ pâdişâhlık reâyâ ve memleket ile olur. Reâyâ ve memleket ise adâlet olmasa muzmahil olur ve râbian şunu vasiyyet ederim ki zulmden ve büyücü ve bid’atden hazr eyle ve seni öyle zulm ve bid’at tarafına tergîb edenleri devletinden tard ve teb’îd eyle zîrâ onlar zâhirde mülkünün ma’mûrluğuna çalışır gibi görünür. Ammâ hâkikatde onlar seni devlet ve saltanatının zevâl ve izmihlâli tarafına tergîb etmiş olurlar ve hâmisen şunu vasiyyet ederim ki dâimen cihâd ve gazâ ile tevsî’-i bilâd eyle zîrâ müddet-i medîde sefer olunmasa ‘askerin şecâatine ve rüesânın tedbîrine futûr gelir ve hem umûr-ı seferiyyeden âşinâ olunur. Vefât ettikde yerine gelen mübtedîler tedbîrde noksân etmeleriyle [33] hezîmete bâdî olur ve sâdisen şunu vasiyyet ederim ki sadâkatle tahsîl-i rızânda ifnâ-yı ‘ömr eden ricâline riâyet eyle ve ba’de vefâta evlâd ü iyâline himâyete edib emvâline taarruz etme bâ-husûs ‘askerî tâifesine in’âmla celb-i kulûba sa’y eyle ve sâbian ulemâ ve fudalâyâ ziyâdesiyle ikrâm ve in’âm eyle ve bir diyârda bir ‘ilim ve kemâl sâhibini haber aldığın anda bir takrîb ol zâtı götürtüb ihsân ve

taltîf eyle tâki müddet-i saltanatında ulemâ ve fudalâ çoğalıb emr-i şerîat nizâm bula. Zinhâr zinhâr askerinin ve mâlın çokluğuna mağrûr olma ve şer'-i şerîf-i Muhammediye'nin erbâb ve ulemâsını yanından devr ü mehcûr etme. İşte benden ibret âl ki bir mûr-ı hakîr gibi bu diyâra gelib min gayri istihkâk bunca 'inânete mazhar oldum. Bu takdirce benim mesleğime gidib bu dîn-i pâk-ı islâma ve ashâb ve 'ulemâsına gâyet hürmet ve tevkîr ile diyerek vasiyyet-i 'âliyesini tamâm buyurduktan sonra kelime-i tevhîde meşğul olub aslâ kendisini ğâib etmeyerek yedi yüz yirmi altı târîhinde vâsıl-ı rahmet-i rabb-i 'izzet ve dâhil-i hadîka-i cennet oldular. Rahimehullâhu teâlâ ve bir de şunun için 'ilim meclislerine husûsiyle Buhâri-i şerîf kitabının tedris ve tederrüsüne devâm lâzımdır denildi ki mecâlis-i 'ilmiyye ravzatün min riyâzi'l-cennet olduğundan bâis-i nikmet olan hucûm-ı a'dânın def'i için mecâlis-i mezkûra-i ilmiyyede dergâh-ı pâk hazret-i kâzî'l-hâcâte arz olunan duâlar esra' ile'l-icâbetdir ve Buhâri-i şerîf hakkında ise şârih-i Kastallânî'nin beyân buyurduğu gibi her ne zaman bir musîbetin def'i için okunmuş olsa mutlakâ ol musibet bi-izni hüda def' ve ref' olunur diyerek bi'l-ilticâ rabbi'l-adîde 'ulemâ-yı mutekaddimîn taraflarından tebşîr kılınmıştır ve bir de şunun için duâlar ve tezarru' ü niyâzlar ve sıdkla ağlamakları lâzımdır denildi ki kulların üzerine hafazanallâh-i teâlâ şedâid ve mesâib nâzile oldukda def'i için cenâb-ı hakka duâ ve ilticâ olunmamış olsa cenâb-ı Allâh-ı zü'l-celâlin 'acabâ kullarım benden müstağnimidirler ki duâ etmiyorlar ya'nî ben 'azîmü's-şânâ ihtiyâçları mı yoktur diye buyurur olması ahbâr ve âsâr-ı sahiha ile mervîdir. Ve kezâlik hazret-i nebî-i zîşân 'aleyhi salavâtı'l- [34] mennân efendimizin hadîs-i şerîflerinde cenâb-ı mevlâ-yı müteâlin 'inde hanîn ve enîn eyleyen kimsenin sadâsından dahâ makbûl bir sadâ ve huzur-ı rahmandan bi't-tezarru' ü niyâz ağlayan kimsenin gözünün yaşından dahâ efdal bir mâ ya'nî su yokdur diye buyurmuş idiği merviyât-ı mevsûkadandır ve ol ma'neviyyât-ı mukaddese-i lâzimenin birisi de budur ki yeniden irtikâb-ı günâh ederek tecâsür 'alallâh etmemeye çalışmakla berâber evvelden iliştığımız günâhlarımızı bi'l-küllîye terk ve tevbe ve nedâmet eylemek lâzım gelir. Zîrâ ol günâhlar meselâ namâz kılmamak ve oruç tutmamak ve Kur'ân-ı Kerîm'e hürmet ve riâyet ve müceb ve muktezâsınca 'amel ve hareket etmemekden ve "إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رَجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ" ³⁴⁶ âyet-i kerimesiyle harâm-ı kat'î olan şürb-i hamr ve lu'b-i kumâr gibi ve dahâ sâire gibi münhiyâtı işlenme mürtekib ve mütecâsir olmakdan ibârettdir. Hâl bu ise "التجاسر على الله"

³⁴⁶ el-Mâide 5/90.

”متخاسر من طرف اعداء الله“ ya’nî Allâh-ı zü’l-celâlin nehy ve harâm kıldığı şey’leri Allâh’dan korkmayıda işleyenler Allâh’ın düşmânları tarafından zarâr ve ziyân görücü olurlar ma’nâsını müfide olan kazıyye-i sâdıka-i müslime selef-i sâlihîn ve eimme-i dînin kelimât-ı mübârekelerindendir. Binâberîn selefde göçüb bu kadar gazâ ve cihâd da nusarât ve fütûhât-ı celîleye mezhar olan sâdât-ı kirâm efendilerimiz her hâlde “ان تصروا” ya’nî eğer siz Allâh’a yardım eder iseniz ya’nî emr ü fermân-ı celîlü’ş-şân-ı subhânî buyurduğu şey’leri tutub nehy ve harâm eylediği kabâyihden ictinâb eder iseniz Allâh-ı zü’l-celâl de size yardım eder ma’nâsına olan âyet-i kerîmeye riâyetle her bâr³⁴⁷ edâ-yı ibâdât ve tâat ve ictinâb-ı muharremât ve menhiyât ederek sâlifü’l-beyân Osmân Hân Gâzî hazretleri gibi nâil-i devlet ve muzafferiyet oldukları azhar min şemsi’s-semâ fî vakti’d-duhâdır. İmdî bir zamânda bi-eyyi hâl günahlarımızdan tevbe ve nedâmet ederek sıdkla bâb-ı rahmet ve nusret-meâb-ı subhânîye varıb ağlayıb ve eğilib “Allâhümme ensurnâ ‘alâ a’dâinâ feinneke hayru’n-nâsirîn ve’ftah lenâ fethan karîben feinneke hayru’l-fâtihin yâ rabbenâ ve yâ erhamü’r-râhimîn ve yâ delîlü’l-mütehayyirîn [35] ve yâ gıyâsü’l-müstağîsîn âmîn âmîn âmîn bi’hürmeti men erseltehû bi’s-seyfe ve’ş-şerîat ve’l-kitâbü’l-mübîn” diyerek Allâh’ımıza yalvarmağımız lâzım gelir.

Beyt li muharririhî

Varalım derk-i mennâna ricâlar edelim

Rabbenâ ensur diyerek hakka duâlar edelim

Hâtîme

Karye ahâlîleri dahî iyice fehm etmek üzere bi’l-iltizâm ğayet gaba Türkçe söylenmiş bir tercî‘-i bendi hâviyedir. İşte o tercî‘-i bende de şudur:

Bir ‘adüvv çıktı ki her cânibi perşûr eyler

Fitne ve zulmle hem kalbleri mekdûr eyler

*

Harbe zûr eyleyib işte bize mecbûr eyler

³⁴⁷ Her defasında.

Sanmasın ânca ki dilşâd³⁴⁸ olarak sûr eyler

*

Şüphesiz hazret-i yezdân bizi mansûr eyler

O fitne-kâr ve zalûm düşmanı makhûr eyler

*

Geliniz biz mütevekkil olalım yezdâna

Cümle ‘asker olub çikalım meydâna

*

Bî-hirâs³⁴⁹ savlet³⁵⁰ ve harb eyleyelim merdâne

Budur elbet yakışan saltanât-ı Osmân’a

*

Şüphesiz hazret-i yezdân bizi mansûr eyler

O fitne-kâr ve zalûm düşmanı makhûr eyler

*

Zîr-u pâda³⁵¹ komaz elbet kulunu izzet-i hak

Dest-i düşmâna bırakmaz bizi ol gayret-i hak

*

Çünkü mazlûmlara bî-rayb yetişir nusret-i hak

Hem de zâlimleri hüsrâna atar kudret-i hak

*

Şüphesiz hazret-i yezdân bizi mansûr eyler

³⁴⁸ Gönlü hoş olan.

³⁴⁹ Korkusuz.

³⁵⁰ Saldırma.

³⁵¹ Ayak altında.

O fitne-kâr ve zalûm düşmanı makhûr eyler

*

[36] Düşmanın maksadı her bâr³⁵² bizi giryân etmek³⁵³

Vatan-ı pâkımızı zulmle vîrân etmek

*

Ateş-i fitne ve şûrîş³⁵⁴ ile nîrân³⁵⁵ etmek

Bunu canı bile etmez değil insân etmek

*

Şüphesiz hazret-i yezdân bizi mansûr eyler

O fitne-kâr ve zalûm düşmanı makhûr eyler

*

Nice bî-çareyi nâ-hak³⁵⁶ yere ızrâr etdi

Fitne-engîz³⁵⁷ li-küllihî mihnete dûçâr³⁵⁸ etdi

*

Yaktırıp bir yerini şöyle ki pür-nâr³⁵⁹ etdi

Şimdî onlar dahî mağfelliğini ikrâr etdi

*

Şüphesiz hazret-i yezdân bizi mansûr eyler

O fitne-kâr ve zalûm düşmanı makhûr eyler

³⁵² Her defasında.

³⁵³ Ağlatmak.

³⁵⁴ Karışıklık.

³⁵⁵ Ateşler.

³⁵⁶ Haksız.

³⁵⁷ Karıştıran.

³⁵⁸ Yakalanmış, çatmış.

³⁵⁹ Tutuşmuş.

*

Bilin ihvân-ı vatan-ı hak bize eyler imdâd

Bize bedhâh kim ise onu da eyler berbâd

*

Çünkü biz eylemedik kimseye zulm ve ifsâd

Hamd ve şükür eyleyerek dâim olun siz dilşâd

*

Şüphesiz hazret-i yezdân bizi mansûr eyler

O fitne-kâr ve zalûm düşmanı makhûr eyler

*

Çıkalum cenke de bizler bize ‘asker yetişir

Gökdeki cümle melekler heme leşker asker yetişir

*

Zâlimi yakmağa dûzahındaki³⁶⁰ ahker yetişir

Dest-i kudret ile kesen nîze ve hançer yetişir

*

Şüphesiz hazret-i yezdân bizi mansûr eyler

O fitne-kâr ve zalûm düşmanı makhûr eyler

*

Ne demek dürlü hîlele bizi ifsâd etmek

Köklemek cevri ve sitemler ile nâ-şâd³⁶¹ etmek

*

³⁶⁰ Cehennem.

³⁶¹ Mesrur olmayan.

[37] Nice mazlûmları nâ-hak yere berbâd etmek

Oldu farz arz ve semâya bize imdâd etmek

*

Şüphesiz hazret-i yezdân bizi mansûr eyler

O fitne-kâr ve zalûm düşmanı makhûr eyler

*

Biz çok etdikçe onun cevrine sabır ve hilmi

Eyledi hüdâ tecâvüz o zalûmun zulmü

*

Biz ise eli mi uzattık ona yoksa dilimi

Bu kâr-ı azîmi olur hazret-i hakkın ilmi

*

Şüphesiz hazret-i yezdân bizi mansûr eyler

O fitne-kâr ve zalûm düşmanı makhûr eyler

*

Olmak ister bize mâdem ki ol mûris-i zül

Gelib imdâdımıza cümleten ervâh-ı rusül

*

Cenk ve harb üzere ederler bizi irşâd-ı sübül

Her nefer ‘asker olur şîr³⁶² ve esbler³⁶³ düldül

*

Şüphesiz hazret-i yezdân bizi mansûr eyler

³⁶² Arslan.

³⁶³ Atlar.

O fitne-kâr ve zalûm düşmanı makhûr eyler

*

Diyelim vakt-i seherde ola subhânımıza
Nusret et yâ rabbi gayûr-ı leşker sultânımıza

*

Basmasın pâ-yı fitne-kâr bizim evtânımızı
Basmasın dâdesi³⁶⁴ hiç cebhe-i ihvânımızı

*

Şüphesiz hazret-i yezdân bizi mansûr eyler
O fitne-kâr ve zalûm düşmanı makhûr eyler

*

Oldu bil besmele târîh-i Edirne şehri
Belde-i tayyibe feth-i İstanbul-ı fahrî

*

Olur elbet ahâlîsine hakkın nasrı
Hem de tedmîr eder a‘dâsını tîg-i³⁶⁵ kahrî

*

[38] Şüphesiz hazret-i yezdân bizi mansûr eyler

O fitne-kâr ve zalûm düşmanı makhûr eyler

*

Müjde et (Fevzî) bütün âleme eş‘ârınla
Kimisin söyle lisânla kimini eş‘arinle

³⁶⁴ Göz.

³⁶⁵ Kılıç, balta.

*

O yana gâfil olan yagaza-i³⁶⁶ ihtâr gele
Bunda meşgûl olamaz kimse hîç inkâr gele

*

Şüphesiz hazret-i yezdân bizi mansûr eyler
O fitne-kâr ve zalûm düşmanı makhûr eyler

*

Târîh-i hitâm-ı te'lif-i risâle

O mennân-ı kerem-kâra hezâr-ân³⁶⁷ hamd şükr olsun

Ki erdi mahz lutfla risâlem hadd-i itmâma

*

Şu te'liften murâdım 'asker-i islâmı teşvîkdir
Ki salsınlar esed vâri de mâdem ceş-i zullâma

*

En ednâsı bakılsın askerînin çeşm-i ta'zimiyle
Çû şâyândır hemîşe 'askerân tevkîr ve ikrâma

*

Muhakkak (Fevziye) 'indimde feth ve nasr-ı subhânî

Olur hem cümleten mazhar 'asâkir-i lutf ve in'âma

*

Bak işte hitâm-ı te'life şu düşdü cevherî târîh

Yetişdi nusrat-i Hakk'ın bilâ-rayb ehl-i İslâm'a

³⁶⁶ Uyanıklık.

³⁶⁷ Binlerce.

*

(1294)

El-hamdü lillâhi'l-lezî hedênê li-hezê ve mâ künnâ li-tehtedî levlâ enne hedênallâh ve's-salâtü ve's-selâmü 'alâ seyyidinâ ve seyyidinâ Muhammed rasûlallâh.

93 senesi Rebiü'l-evvel o âhîrinde Şeyh Yahya Efendî'nin matba'asında reşîde-i hadd-i hitâm olmuştur.

Mukaddemen Edirne vilâyeti müftîsi ve sâbikan Ankara merkez nâibi ve dîvân-ı temyîz reîsi olup şimdi Haleb vilâyeti merkez niyâbetine ta'yîn buyurulan musannifin ve müellifin meşâhîr-i ulemâ ve fudalâ-yı dînden ve mevâlîden fazîletlü el-Hâc Mehmed Fevzî Efendî'nin mücerred cihâd ve gazânın ta'rîfiyle vücûb ve ücûr ve mesûbâtını beyân vâdîsinde te'lîf buyurdıkları “Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-'ibâd” nam-ı risâle-i nâfia birinci def'a olarak tab' olunmuştur.

3.3. Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-'ibâd Risâlesinin Kaynakları

Bir mukaddime, yedi fasl ve manzum bir hâtimedden oluşan bu eserde müellifin ayet ve hadisler başta olmak üzere kendinden önce yazılan ve o dönemde Osmanlı'da medreselerde okutulan muteber fıkıh ve tefsir kitaplarından yararlandığı görülmektedir.

3.3.1. Ayetler

Risâle doğrudan cihadla ilgili olduğu için ayetlere çokça yer verilmiştir. Cihad Kuran'da isim olarak dört ve bundan türeyen fiil şekliyle yirmi dört yerde geçmektedir. “Cihad eden” anlamındaki mücahid ise iki ayette zikredilmiştir. Bu ayetlerin bir kısmında cihad kelimesinden doğrudan savaşın kastedildiği anlaşılmaktadır. Bir kısmında ise cihad “Allah'ın rızâsına uygun bir şekilde yaşama çabası” şeklinde genel anlamıyla kullanılmıştır.³⁶⁸

Risâlenin ikinci faslında, cihadın farz olduğuna delalet eden ayetler açıklanmıştır. Bu ayetler sırayla şu şekildedir:

³⁶⁸ Abdullah Taha İmamoğlu, “I. Dünya Savaşı'na Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı'da Cihad Risaleleri”, 2015, 1/152.

1. Hz. Muhammed'in düşmanın eziyetlerine sabır ve tahammül etmesi intikam konusunda acele etmemesi ile ilgili olan "Sen şimdi güzel olan hoşgörü yolunu tut." (el-Hicr 15/85) ayetidir.³⁶⁹

2. Hz. Muhammed'in insanları İslam'a davet etmesi gerektiği, eğer kabul etmezlerse yumuşak ve dostça bir şekilde onların şüphelerini izale etmesi ile ilgili olan "Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış." (en-Nahl 16/125) ayetidir.³⁷⁰

3. Müslümanlar cihaddan men olundularsa da düşman tarafından zulme uğradıkları nedeniyle bundan sonra gazaya izin verildiğini emreden "Saldırıya uğrayanlara zulme mâruz kaldıkları için savaş izni verildi." (el-Hac 22/39) ayetidir.³⁷¹

4. Haram aylar olan Şevval, Zilkade, Zilhicce ve Muharrem ayları çıktıktan sonra nerede düşman görürseniz öldürün diye emredilen "Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün." (et-Tevbe 9/5) ayetidir.³⁷²

5. Zulüm ve tuğyan tamamen ortadan kalkıncaya kadar savaşılmaması emredilen ve bu ayetler arasında cihad ve gazanın farz olduğuna delalet eden "Fitne ortadan kalkıncaya kadar onlarla savaşın." (el-Enfal 8/39) ayetidir.³⁷³

Dördüncü fasılda cihadı malen ve bedenen eda etmenin Allah katında ecrine delalet eden ayetlere yer verilmiştir. Bunlar:

1. Bedir savaşında, şehit olanlar hakkında dünya nimeti olanlardan munkatı oldu diyenlere cevap olarak inen "Allah yolunda öldürülenler için "ölüler" demeyin. Hayır, onlar diridirler, fakat siz bilemezsiniz." (el-Bakara 2/154) ayetidir.³⁷⁴

2. Ebu Süfyan'ın Müslüman olmadan önce peygambere gelip bedr-i aşgarda savaşmak için anlaşması ve Müslümanları korkutmak için birilerini görevlendirmesi, daha sonra da savaşa gelmeye cesaret edememesi üzerine inen "Birtakım insanlar onlara, "İnsanlar size karşı asker toplamışlar, onlardan korkun" dediler de bu, onların imanlarını arttırdı ve "Allah bize yeter, O ne güzel vekildir!" diye cevap verdiler." (Âli İmran 3/173) ayetidir.³⁷⁵

³⁶⁹ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 9.

³⁷⁰ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 10.

³⁷¹ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 10.

³⁷² Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 10.

³⁷³ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 10.

³⁷⁴ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 14.

³⁷⁵ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 14-15.

3. Cihada gidip düşman karşısında saf saf duran düşmanı korkutmak için arslanlar gibi nida eden mücahitlere yemin edilen “Sıra sıra dizilmiş olanlara, (yanlışıları) engellemeye çalışanlara ve anmak için okuyanlara andolsun ki...” (es-Sâffât 37/1-3) ayetidir.³⁷⁶

4. Allah, düşman karşısına çıkıp binalar gibi yerlerinde sabit olarak saf saf durup muharebe eyleyen mümin kullarından razı olur, anlamında “Bilin ki Allah kendi yolunda sağlam örülmüş bir duvar gibi kenetlenmiş saflar halinde çarpışanları sever.” (es-Saff 61/4) ayetidir.³⁷⁷

5. “Ey iman edenler! Sizi, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi? Allah’a ve resulüne iman edersiniz, Allah yolunda mallarımızla ve canlarımızla cihad edersiniz. Bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.” (es-Saff 61/10-11)

6. “Yemin olsun nefes nefes koşanlara, sonra çakarak kıvılcım saçanlara, sabahleyin ansızın baskın yapanlara, derken o sırada tozu dumana katanlara, peşinden orada bir topluluğun ortasına dalanlara ki!” (el-Âdiyât 100/1-5)

Altıncı fasılda, korktukları için savaşmaya cesaret edemeyen kişileri teskin edecek ayetlere³⁷⁸ ve yedinci fasılda, cihadla ilgili bazı maneviyyat-ı mukaddeseler ile ilgili³⁷⁹ ayetlere yer verilmiştir.

1. “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma! Bilâkis onlar diridirler; Allah’ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızıklara mazhar olmaktadır. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehid kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığı müjdesinin sevincini duymaktadırlar.” (Âli İmran 3/169-170)

2. “Zaten yardım ancak Allah tarafındandır. Allah, kuşkusuz izzet ve hikmet sahibidir.” (el-Enfal 8/10)

3. “Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı’nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün çokluğunuz sizi böbürlendirmiş, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız.” (et-Tevbe 9/25)

³⁷⁶ Mehmed Fevzi, *Seyfü’l-cihâd fî nasri’l-ibâd*, 16.

³⁷⁷ Mehmed Fevzi, *Seyfü’l-cihâd fî nasri’l-ibâd*, 16.

³⁷⁸ Mehmed Fevzi, *Seyfü’l-cihâd fî nasri’l-ibâd*, 23.

³⁷⁹ Mehmed Fevzi, *Seyfü’l-cihâd fî nasri’l-ibâd*, 25.

4. “Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O’ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah’a güvensinler.” (Âli İmran 3/160)

5. “Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın.” (el-Enfal 8/17)

6. “Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırduğın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun, silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secde ettiklerinde ötekiler arkanızda olsunlar, sonra henüz namazlarını kılmamış bulunan (bu) bölük gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve bunlar da ihtiyat tedbirlerini ve silâhlarını alsınlar.” (en-Nisâ 4/102)

3.3.2. Hadisler

Risâlenin konusu cihad olması itibariyle hadislerden çokça nakiller yapılmıştır. Cihad ile ilgili hadisler ise hadis kitaplarında genel olarak “Kitâbü’l cihâd”, “Fezâilü’l-cihâd” başlıkları altında ele alınmıştır. Buhârî ve Müslim “el-cihâd ve’s-siyer” bölümünde, Tirmizî “Fezâilu’l-cihâd” ve “Kitâbü’l-cihâd” bölümlerinde, Ebû Dâvûd, Nesâî ve İbn Mâce de “Cihâd” bölümlerinde cihad ile ilgili hadislere yer vermişlerdir.³⁸⁰

Müellif risâlede cihad ile ilgili hadisleri zikrederken bazıları dışında nereden naklettiğini belirtmemiştir. “Mesâbîh-i şerifte buyrulmaktadır ki” diyerek hadislere yer vermiştir. Hadislerin kaynaklarını araştırdığımızda Buhârî, Müslim, Ebû Dâvud, İbn Mâce gibi muteber hadis kitaplarından naklettiği görülmektedir. Risâlede cihadla ilgili olarak geçen hadislerden bazıları şunlardır:

1. Dördüncü fasılda yani cihadın fazileti ile ilgili olan fasılda, hadisin bir kısmına yer verilse de Nesâî’de geçen “Abdullah b. Hubşî el Has’amî (r.a)’den rivâyete göre, Peygamber (s.a.v)’e hangi amelin daha değerli olduğu soruldu. O da şöyle buyurdu: “İçerisinde şüphe olmayan iman, ganimet malından çalmaksızın yapılan cihad, gereğine göre yapılan haktır” buyurdu. Bu sefer hangi namazın daha değerli olduğu soruldu. “Kunut’u uzun olan namazlardır” buyurdu. Hangi zekât daha değerlidir denilince de: “Duruma göre verilen zekattır” buyurdu. Hangi hicret daha değerlidir diye soruldu; “Allah’ın haramlarından uzaklaşmaktır” buyurdu. Hangi cihad daha değerlidir diye soruldu. “Müşriklere karşı mal ve can ile yapılan cihaddır” buyurdu. Hangi şehitlik daha

³⁸⁰ İmamoğlu, “I. Dünya Savaşı’na Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı’da Cihad Risaleleri”, 1/152-154.

değerlidir denilince de: “Kanı akarak ve atı kesilip öldürülen kimsenin şehitliğidir”³⁸¹ hadisidir.³⁸²

2. Dördüncü fasılda, cihada gitmenin fazileti ile ilgili olan “Her kim Allah yolunda savaştığı bir askeri (savaş için) donatırsa kendisi de savaşmış gibi olur. Kim de Allah yolunda savaşa çıkan gazinin arkasından ailesine iyi bir şekilde göz kulak olursa o da savaşmış gibi olur.”³⁸³ hadisidir.³⁸⁴

3. Dördüncü fasılda, cihadın fazileti ile ilgili olan “Allah katında şehit olan kimse için altı haslet vardır. Birincisi dökülen ilk kanı ile beraber bütün günahları affolunur, ikincisi cennetteki makamı kendisine gösterilir, üçüncüsü kabir azabından kurtulur, dördüncüsü en büyük korkudan (Cehennem korkusundan) emin olur, beşincisi kendisine iman elbisesi giydirilir, altıncısı güzel gözlü hurilerle evlendirilir ve yedincisi akrabalarından yetmiş insan hakkında şefaati kabul olunur.”³⁸⁵ hadisidir.³⁸⁶

4. Beşinci fasılda, peygamberimizin gazaya çıkmada istekli olup olmadığı konusunda delil olan “Allah, kendi uğrunda (cihada) çıkan kimseye ‘Onu (cihada) çıkaran ancak bana iman ve Peygamberlerimi tasdik etmesidir. Nail olduğu sevap ve ganimetle evine geri döndüreyim yahut da Cennet’e koyayım’ diye garanti vermiştir. Eğer ümmetime güçlük çıkarmış olmasaydım, sefere çıkan hiçbir birlikten geri kalmazdım. Allah yolunda öldürülmeyi sonra dirilmeyi, sonra yine öldürülüp dirilmeyi, sonunda tekrar öldürülmeyi ne kadar istemişimdir, buyurmuştur.”³⁸⁷ hadisi zikredilmiştir.³⁸⁸

5. “Kim Allah yolunda (cihadla ilgili) bir eseri (ameli) bulunmadığı halde Allah'a kavuşursa (yani ölürse), o kimse (kıyamet günü) bir eksiği olduğu halde Allah'ın huzuruna çıkar.”³⁸⁹

6. “Şehîd kimsenin ölüm anındaki duyduğu acı, çimdiklemeden dolayı duyduğu acı kadar basittir.”³⁹⁰

7. Altıncı fasılda, savaşmaya cesaret edemeyenleri teskin edecek rivayetlerin arasında *Kasîde-i Ulyâ şerhi Garîse-i tûbâ'dan* naklettiği fakat aslında Ebû Dâvûd'un

³⁸¹ Süyûtî, *Süneni 'n-Nesâ'î bi-Şerhi 'l-Hâfız Celâlüddîn es-Süyûtî ve Hâşiyetü 'l-İmâm es-Sindî*, 5/62.

³⁸² Mehmed Fevzi, *Seyfü 'l-cihâd fî nasri 'l-ibâd*, 17.

³⁸³ Müslim, *el-Câmi 'u 'ş-şahîh*, “İmâre”, 135.

³⁸⁴ Mehmed Fevzi, *Seyfü 'l-cihâd fî nasri 'l-ibâd*, 17.

³⁸⁵ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Cihâd”, 16.

³⁸⁶ Mehmed Fevzi, *Seyfü 'l-cihâd fî nasri 'l-ibâd*, 17.

³⁸⁷ Buhârî, *el-Câmi 'u 'ş-şahîh*, “İmân”, 26.

³⁸⁸ Mehmed Fevzi, *Seyfü 'l-cihâd fî nasri 'l-ibâd*, 19.

³⁸⁹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Cihâd”, 17.

³⁹⁰ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Cihâd”, 16.

Sünen'inde bulunan "Uhud'da şehid olan kardeşleriniz var ya! Allah, onların ruhlarını yeşil kuşların içine koydu. Bunlar cennetin nehirlerine giden, cennet meyvelerinden yiyen ve Arşın gölgesine asılmış altından kandillere girip istirahat eden kuşlardır. Şehitler böylece güzel güzel yiyip içip dinlenince şöyle dediler: Kardeşlerimize bizden kim haber götüreceksin ve bildireceksin ki bizler cennette dirileriz, rızıklanıyoruz? Bu haber gitmeli ki onlar cennete karşı isteksiz olmasınlar ve harpte korkak davranmasınlar. Allah Teâlâ onlara cevaben sizin haberinizi ben duyuracağım, buyurdu ve şu âyeti indirdi: Allah yolunda öldürülenleri ölü saymayın."³⁹¹ hadisisidir.³⁹²

3.3.3. Kitaplar

3.3.3.1. Kasîde-i Ulyâ ve Garîsetü't-tûbâ

Fevzi Efendi'nin *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd* risâlesinde isim olarak zikrettiği ve nakiller yaptığı eserlerden ikisi *Kasîde-i Ulyâ* ve *Kasîde-i Ulyâ şerhi Garîsetü't-tûbâ*'dır. *Kasîde-i Ulyâ* 167 beyitten oluşmakta olup dili Arapça'dır. Kendi ifadesiyle *Kasîde-i Bürde* gibi Hz. Peygamber'i övmek için yazılmıştır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in Müslümanlara ettiği bazı öğütlerden bahsetmektedir.³⁹³ On üç sayfadan ibaret olan bu eser, Hüseyin Hilmi Malatyavî'nin harekeli hattıyla cetvelli olarak basılmıştır. Sayfa kenarlarında şiirde geçen bazı sözcüklerin Türkçe karşılıkları bulunmaktadır. Müellif *Garîsetü't-tûbâ'da, Kasîde-i Ulyâ'yı* Tırnova vilayetinde kaleme aldığını belirtmiştir.³⁹⁴

292 sayfalık büyük bir hacme sahip olan *Garîsetü't-tûbâ* Şeyh Yahya Matbaasında basılmıştır. Avama yönelik bir şekilde yazılan bu eser aynı zamanda zühd ve tevessülden de bahsetmektedir.³⁹⁵ Müellif, her ne kadar *Kasîde-i Ulyâ'yı* kendisinden başkaları şerh etmiş olsa da bunların, öğrencilerin umduğu şekilde olmadığını, bu yüzden öğrencilerin kendisinden açık ibareli olan ve Ramazan'da derslerde kullanabilecekleri bir şerh istediklerini belirtmiştir. Halkın sanata ve gramere ihtiyacı olmayıp daha çok sevdirmeye ve uyarılmaya ihtiyacı olduğunu, bu yüzden bahsi geçen şerhin veciz bir şekilde olması gerektiğini vurgulamıştır. Aynı zamanda Tırnova, Bosna ve Ankara'da

³⁹¹ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Cihad", 26.

³⁹² Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 23.

³⁹³ Mehmet Fevzi, *Kaşîde-i 'Ulyâ* (Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 22 Sel 2317), 1.

³⁹⁴ Mehmed Fevzi, *Garîsetü't-tûbâ şerhu'l-Kaşîdeti'l-'ulyâ* (İzmir, 934/1), 3.

³⁹⁵ Yılmaz, *Osmanlı Döneminde Tavaslı Bir Kazasker Kureyşizade Mehmed Fevzi Efendi: Hayatı-Eserleri- Fikirleri*, 82.

yazılan bu eserin başında, her bölümün konusunda göre düzenlenmiş birer fihrist de bulunmaktadır.³⁹⁶

Risalede eser “Kasîde-i Ulyâ şerhi Garîse-i tûbâ” şeklinde geçmektedir. Peygamberimizin gazaya çıkma konusunda istekli olup olmadığından bahseden beşinci bölümde *Kasîde-i Ulyâ*’dan “من اتي بحنين قد غزى معه فصار مستشهدا او عاد ذا سلم” beytini nakletmiştir.³⁹⁷ Savaşmaya cesaret edemeyenleri teskin edecek ayet ve hadisleri anlattığı altıncı bölümde Kasîde-i Ulyâ şerhi Garîse-i tûbâ’dan “Ey ‘ashâb-ı güzînim Uhud gazâsında şehîd olan ihvânınızın mübârek ruhlarını cenâb-ı kâdir ve kayyûm celle şânühû bir takım yeşil kuşların ecvâfına idhâl eyledi ve ol kuşlar dahî ol ervâh-ı mübârekeyi hâmilen cennet-i a‘lânın ırmaklarına vurûd ve ağaçlarının meyvelerinden tena‘um eyledikten sonra gidip ‘arş-ı a‘lânın tahtında muallak bulunan altın kandilleri âşiyâne ittihâz edip derinlerinde sâkin oldular. İmdi ervâh-ı şerîfe-i mezkûra ber vechi meşrûh tîb-i me’kel ve meşreblerine ve hüsn-i magîllerine nâil olduklarını gördükleri gibi “Eyvâh ki şu bizim devlet ve saâdet ahvâlimizi dünyâda kalan ihvânımız bilseler de cihâd ve gazâdan hazr ve tehâşî etmeseler, dediler.” rivayetini³⁹⁸ nakletmiştir.³⁹⁹

3.3.3.2. Ğurerü’l-aĥkâm ve Dürerü’l-hükkâm

Kureşîzâde Mehmed Fevzi Efendi’nin *Seyfû’l-cihâd fî nasri’l-ibâd* risâlesinde müellifiyle birlikte zikrettiği bir diğer eser de Molla Hüsrev’in *Ğurerü’l-aĥkâm*’ı ve şerhi *Dürerü’l-hükkâm*’dır. Molla Hüsrev bir Osmanlı âlimi ve müftüsüdür. Asıl adı Mehmed olmasına rağmen babası vefat edince eniştesi Hüsrev Bey onu himayesine almış, bu sebeple eniştesinin adıyla Hüsrev olarak anılmaya başlanmıştır. Müftülüğün yanında kadılık, müderrislik, kazaskerlik görevleri de yapmıştır. Padişahın huzurunda yapılan ilmî tartışmalarda reîsülulemâ sıfatıyla hakemlik yapan Molla Hüsrev başta fıkıh ve usûl-i fıkıh olmak üzere tefsir, Arap dili ve edebiyatı, şiir ve hat sanatı gibi alanlarda eser vermiştir.⁴⁰⁰

Molla Hüsrev, önce Hanefî fıkıh kitaplarını esas alarak kısaca *Ğurer* diye meşhur olan hukuk metni *Ğurerü’l-aĥkâm*’ı hazırlamıştır. Bu eser, kısa ve özlü hükümleriyle bir

³⁹⁶ Mehmed Fevzi, *Ğarîsetü’l-tûbâ şerhu’l-Kaşîdeti’l-‘ulyâ* (İzmir, 934/1), 3.

³⁹⁷ Mehmed Fevzi, *Seyfû’l-cihâd fî nasri’l-ibâd*, 20.

³⁹⁸ Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Cihad”, 26.

³⁹⁹ Mehmed Fevzi, *Seyfû’l-cihâd fî nasri’l-ibâd*, 23.

⁴⁰⁰ Ferhat Koca, “Molla Hüsrev”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/252-254.

kanun hüviyetindedir ve kadılar tarafından bir kanun metni gibi kullanılmıştır.⁴⁰¹ Molla Hüsrev, *Dürer* kitabının mukaddimesinde gençliğinden beri fıkıh ile ilgilendiğini, fıkıh hakkında bir metin yazmak istediğini ancak önüne çıkan engellerden dolayı bunu ertelediğini belirtmiştir. Başına gelen taun hastalığından kurtulduktan sonra ise *Ğureri'l-aĥkâm* adlı metni yazdığını ifade etmiştir.⁴⁰² Müellif daha sonra bu kitabını bizzat şerh ederek *Dürerü'l-ĥükkâm fî şerĥi Ğureri'l-aĥkâm* adlı eserini meydana getirmiştir. *Dürerü'l-ĥükkâm*'ın tertibi diğer fıkıh kitaplarına benzemekte olup “Kitâbü't-Tahâre” ile başlayıp “Kitâbü'l-Vasıyye” ile sona ermiştir. İslâm fikhının ibadet ve muâmelâta dair bütün meselelerini toplayan eserde 55 kitap, 120 bâb, 35 fasıl, 3 muhtelif mes'ele, ayrıca bazı tekmile ve tembihler bulunmaktadır.⁴⁰³

Molla Hüsrev'in *Dürerü'l-ĥükkâm* adlı fıkıh kitabı ile bunların bazı şerh ve hâşiyeleri Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuştur. Ayrıca *Dürerü'l-ĥükkâm* Osmanlı döneminde hâkimlerin ihtilâfları çözerken başvurdukları yarı resmî bir hukuk kaynağı işlevi görmüştür.⁴⁰⁴ Son dönem Osmanlı alimlerinden olan Fevzi Efendi'nin de bundan etkilendiği ve risâlelerinde bu eserlerden yararlandığı görülmektedir.

Müellif risâlede *Ğurerü'l-aĥkâm*'dan nakil yapmasa da şerhi *Dürerü'l-ĥükkâm*'dan bazı meseleler nakletmiştir. Bunlardan ilki, ikinci fasılda cihadın farz olduğunu gösteren ayetlerdir.⁴⁰⁵ İkinci olarak *Dürer'in* Kitâbü'l-cihâd'ından “وجه كونه فرض كفاية انه لم يشرع لعينه لانه قتل و افساد في نفسه بل شرع لاعلاء كلمة الله تعالى و اعزاز دينه و دفع الفساد عن العباد” cümlesini aktararak cihadın farz-ı ayn olarak meşru olmadığını, cihâdın aslında öldürme ve ifsâd olduğunu, bilakis i'lâyı kelimetullâh yâni Allah Teâlâ'nın adını yüceltmek ve O'nun dinini kuvvetlendirmek, kullardan fesâdı defetmek için meşrû olduğunu ve cihadın hükmünü farz-ı ayn ve farz-ı kifaye üzerinden örneklerle açıklamıştır.⁴⁰⁶ Üçüncü olarak yine Gürer'in Kitâbü'l-cihâd'dan “وكره الجعل مع في اى وجود شئ في بيت المال وبدونه اى اذا لم يوجد في لا يكره” cümlesini aktararak eğer beytülmalda para var ise halktan savaş masrafı diyerek para talep edilmesinin mekruh olduğunu,

⁴⁰¹ Ahmet Akgündüz, “Dürerü'l-Hükkâm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/27.

⁴⁰² Molla Hüsrev, *Dürerü'l-ĥükkâm*, 1/5.

⁴⁰³ Akgündüz, “Dürerü'l-Hükkâm”, 10/27.

⁴⁰⁴ Koca, “Molla Hüsrev”, 30/252-254.

⁴⁰⁵ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 9.

⁴⁰⁶ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 11-12.

beytülmalda yeteri kadar mal bulunmaz ise savaş masrafı için para talep edilebileceğini açıklamıştır.⁴⁰⁷

3.3.3.3. Mülteka'l-ebhur

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin risâlede isim olarak çokça zikrettiği ve “kitâbü's-siyer” den nakiller yaptığı eserlerden biri İbrâhim Halebî'nin Hanefî fihkına dair olan *Mülteka'l-ebhur*'udur. İbrâhim b. Muhammed el-Halebî bu eseri, Osmanlı coğrafyasında kapsam ve muhteva bakımından uygulamaya esas kabul edilecek hükümlerin sınırlarının nihaî şekilde tespitine yönelik olan ihtiyaç neticesinde kaleme almıştır.⁴⁰⁸

İbrâhim el-Halebî, *Mülteka'l-ebhur* aslı eserini Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ını, *el-Muhtâr*'ı, *el-Vikâye*'yi, *Kenzu'd-dakâik*'i ve *Hidâye*'yi esas alarak ve onların meselelerinden faydalanarak oluşturmuştur. Hanefî fihkını çok güzel bir şekilde toplayıp beyan ettiği için herkes tarafından kabul görmüş ve Osmanlı'nın en meşhur metinlerinden olmuştur.⁴⁰⁹

Müellif risâlede *Mülteka'dan* iki cümle aktarmıştır. İlk olarak “ فيقتل الحر بالحر والعبد بالعبد ” cümlesini aktararak bir Müslümanı kısas gerektiren bir sebeple öldüren katilin gerek Müslüman olsun gerek Hristiyan olsun katli lazım olduğunu, yine aynı şekilde gayrimüslim bir şahsı öldüren katilin Müslüman olsun ya da Hristiyan olsun katli olunması gerektiğini açıklamıştır.⁴¹⁰ İkinci olarak da “ ولا يظمن ايضا حمر المسلم او خنزيره ” cümlesini aktararak gayrimüslime veya Müslümana ait şarabın dökülmesi meselesini açıklamıştır. Bu cümleye göre gayrimüslim'den bir kimse Müslüman bir kimsenin içmek veya satmak niyetiyle hazırlamış olduğu bir fiçî şarabı kasten dökse ve mahkemeye gitseler, mahkemenin gayrimüslime teslim et diyerek hükmetmeyeceğini çünkü Müslüman kişinin şarabı mal-ı mütekavvim olmadığını ifade etmiştir. Fakat tersine Müslüman birisi gayri Müslim bir kişinin bir fiçî şarabını dökerse hâkimin teslim et diyerek hükmedeceğini belirtmiştir.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 13.

⁴⁰⁸ Şükrü Selim Has, “Mülteka'l-Ebhur”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/549.

⁴⁰⁹ İbrâhim b. Muhammed el-Halebî, *İzahlı Mülteka'l-Ebhur Tercümesi*, çev. Mustafa Uysal (Konya: Uysal Yayınevi, ts.), 1/12.

⁴¹⁰ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 7.

⁴¹¹ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 9.

3.3.3.4. Mecma‘u’l-enhur

Fevzi Efendi'nin risâlesinde nakiller yaptığı diğer eser de Şeyhîzâde'nin, İbrâhim b. Muhammed el-Halebî'ye ait *Mülteka'l-ebhur* adlı eserine yaptığı şerh olan *Mecmau'l-enhur*'udur. Şeyhîzâde bir Osmanlı âlimi olup çeşitli yerlerde müderrislik, kadılık ve kazaskerlik yapmıştır. *Mecma‘u’l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* Osmanlı döneminin temel fıkıh metinleri arasında önemli bir yere sahiptir. Eserin girişinde belirtildiğine göre Şeyhîzâde *Mülteka'*nın muhtelif şerhlerinin yapıldığını söylemektedir. Ancak bunların bazıları çok kısa ve anlaşılması güç, bazıları ise çok uzundur. Bu sebeple Şeyhîzâde tarafından çok fazla ayrıntıya girilmeden bir şerh yapılması gerektiği, bu amaçla mevcut eserin kaleme alındığı belirtilmiştir.⁴¹²

Müellif, risâlede *Mecmau'l-enhur*'dan üç kere alıntı yapmıştır. İlk olarak “انما اعطوا الجزية لتكون اموالهم كأموالنا” cümlesini aktararak kapalı bir yerden Müslümanın malını çalan hırsızın eli kesileceği gibi, gayrimüslimin malını çalan hırsızın da elinin kesilmesi gerektiğini açıklamıştır.⁴¹³ İkinci olarak “لانه ما فرض لعينه اذ هو افساد في نفسه وانما فرض لاعلاء” cümlesini aktararak cihadın kendisinde katl, fesad ve ifsad bulundurması yönünden aynihî farz olmayıp Allah'ı ve dini yüceltme, kullardan şerhleri defetme yönünden farz olduğunu, bazı kimselerin bunu yerine getirdiğinde diğerlerinin üzerinden farz sakıt olduğunu ama bazı kişilerin yerine getirmediği, herkesin terk ettiği durumlarda bütün cemaatin mükellef olduğunu açıklamıştır.⁴¹⁴ Üçüncü olarak kitâbü's-siyer bölümünden “وكذا لا يجب على مديون بغير اذن غريمه ولا على عالم ليس فى البلدة افقه” cümlesini aktararak alacaklısından izinsiz olan borçluya ve yaşadığı şehirde kendinden daha fakih kimse bulunmayan alime cihadın gerekip gerekmemesi meselesini açıklamıştır.⁴¹⁵

3.3.3.5. Fetâvâ-yı Ali Efendi

Osmanlı şeyhülislâmı Çatalcalı Ali Efendi'ye ait olan *Fetâvâ-yı Ali Efendi* adlı eserini, Fevzi Efendi risâlesinde isim olarak bir kere zikretmiştir. Çatalcalı Ali Efendi, Osmanlı'nın çeşitli bölgelerinde nâiblik, müderrislik, kadılık ve kazaskerlik gibi görevler yapmıştır. Çatalcalı Ali Efendi'nin şöhreti, uzun süren şeyhülislâmlığı döneminde

⁴¹² Tahsin Özcan, “Şeyhîzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/86.

⁴¹³ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fi nasri'l-ibâd*, 8.

⁴¹⁴ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fi nasri'l-ibâd*, 11.

⁴¹⁵ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fi nasri'l-ibâd*, 12.

verdiği fetvalardan oluşan ve *Fetâvâ-yı Ali Efendi* adıyla bilinen kitabından gelmektedir.⁴¹⁶ XI. (XVII.) yüzyıl Osmanlı Devleti'nde günlük hayatta karşılaşılan konularla ilgili fetvaları ihtiva eden eser, devrin din anlayışını, toplum yapısı ve sosyokültürel değerlerini yansıtmaya bakımından önemlidir. Ayrıca bu eser, Osmanlı Fetvahânesi'nin en muteber kabul ettiği dört fetva kitabından biridir.⁴¹⁷ Milli Kütüphane'de *Fetâvâ* ismiyle yazma olarak mevcut olup diğer kütüphanelerde de birçok nüshası bulunmaktadır.

Çatalcalı Ali Efendi, fetvaları soru-cevap şeklinde düzenlenmiş ve çoğunlukla “olur” ya da “olmaz” biçiminde kısa cevaplarla yetinmiştir. Tahâret, namaz, zekât, oruç ve hac gibi ibadetlerle ilgili fetvaların bulunduğu eserde esas ağırlık, muâmelât konularına verilmiştir. En çok fetva ihtiva eden bölüm ise “Kitâbü'l-Vakf”tır. Bunu sırasıyla talâk, da'vâ, büyü', şehâdet, icâre gibi bölümler takip etmektedir.⁴¹⁸

Risâlenin mukaddimesinde düşmanın bizim korumamızda olan gayrimüslimler olmadığını, onların muamelatta Müslümanlar gibi olduğuyula ilgili meselelere örnek verirken “Ali Efendi fetâvâsında mesturdur” şeklinde bu eseri zikretmiştir.⁴¹⁹ Nitekim *Fetâvâ-yı Ali Efendi*'de, kamu yönetimi ve inançla ilgili istisnalar dışında zimmîler ile Müslümanların aynı hak ve sorumluluklara sahip olduğuna, zimmîlerin gerek birbirleriyle gerekse Müslümanlarla olan hukukî anlaşmazlıklarına ve onlara tanınan haklara dair çok sayıda fetvâ bulunmaktadır.⁴²⁰

3.3.3.6. Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân

Fevzi Efendi'nin *Seyfü'l-Cihâd Fî Nasri'l-İbâd* risâlesinde müellifiyle birlikte zirkettiği, diğer eser de İsmail Hakkı'nın *Rûhü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*'ıdır. Bu eser “Câmiu's-salavât Adlı Risâlenin Kaynakları” başlığında tanıtılmıştır.

Müellifin cihadın faziletini beyan etmek için yer verdiği ayetleri açıklarken diğer risâlelerinde de yararlandığı gibi İsmail hakkının tefsirinden yararlandığı anlaşılmaktadır.

⁴¹⁶ Mehmet İşpirlî, “Çatalcalı Ali Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/234-235.

⁴¹⁷ Cengiz Kallek, “Fetâvâ-yı Ali Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/438.

⁴¹⁸ Kallek, “Fetâvâ-yı Ali Efendi”, 12/438.

⁴¹⁹ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-çihâd fî nasri'l-ibâd*, 8.

⁴²⁰ Esra Kılavuz Eser, *17. yüzyıl Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin (1631-1692) Fetâvâ'sı ışığında fıkıh düşüncesi*. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2020), 108.

Kur'an'a hürmet etmekle ilgili meseleyi özetle beyan etmek için İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhü'l Beyân* adlı kitabında, Yunus suresini tefsir ederken naklettiği hikâyeyi bir delil olarak risâlede yer vermiştir.⁴²¹ Müellifin risalesinde bu şekilde hikayelere yer vermesi onun bir yöntemidir.

3.3.3.7. Fetâvâ Kâri'i'l-Hidâye

Kâriü'l-hidâye diye anılan Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî bir Hanefî fakihidir. Kahire'de doğmuş olup kendisiyle birlikte Alâ es-Seyrâmî'den ders okuduğu Sirâceddin adlı bir arkadaşından ayırt edilmesi için Kâriülhidâye diye anılmıştır. Kâriülhidâye'nin günümüze ulaşan tek eseri *Fetâvâ Kâri'i'l-Hidâye*'dir (el-Fetâva's-Sirâciyye). Çeşitli konularda verdiği fetvaları içeren eser öğrencisi İbnü'l-Hümâm tarafından derlenmiştir. Fetvalar fıkıh sistematiğine göre sıralanmakla birlikte fıkıhın bazı meselelerini kapsamaktadır.⁴²² Kâriülhidâye'nin *Fetâvâ Kâri'i'l-Hidâye* (el-Fetâva's-Sirâciyye) diye bilinen bu eser Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi'nin Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu'nda "34 Fa 1588/3" numarası ile kayıtlı olup yazma olarak mevcuttur.

Fevzi Efendi risâlesinde bu eserden, "Kâriü'l-hidâyede mesturdur" diyerek bir kere nakil yapmıştır. İslâm ülkelerinde yaşayan gayri müslim tebaasının ibadetlerin dışında olan muamelatta Müslümanlar gibi olduklarını ifade eden "اهل نمة في المعاملات كالمسلمين" cümlesini nakletmiştir.⁴²³

3.3.3.8. Diğerleri

Risâlenin bir diğer kaynağı Abdurrahman es-Safûrî'nin *Nüzhetü'l-mecâlis ve müntehabü'n-nefâis* adlı eseridir. Abdurrahmân es-Safûrî tarafından h. 884 yılında Mekke'de yazılan bu eser ülkemizde, özellikle tasavvuf sohbetlerinde okunan bir va'z ve irşat kitabıdır. İçerik olarak; ihlas, ölüm, duânın fazileti, iyilik yapıp kötülükten kaçınmak, namaz, zekât, kibir ve gıybetin kötülüğü, oruç, mübarek gün ve geceler, hac, cihad, ana babaya iyilik, cömertlik, sadaka, zühd, tevekkül, emaneti korumak, cennet, cehennem ve tevbe gibi konular bulunmaktadır. Ayrıca eserde dört halife, aşer-i mübeşşere gibi sahâbîlerin menkıbeleri de yer almaktadır. Va'z kitabı olmasından dolayı

⁴²¹ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 30-31.

⁴²² Hüseyin Kayapınar, "Kâriülhidâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/495.

⁴²³ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 7.

içerisinde çok sayıda hadis ve kıssa kullanılmıştır. Ancak bu hadislerden birçoğu zayıf ve mevzûdur. Hatta bir kısmı kaynaklarda dahi bulunmamaktadır.⁴²⁴

Risâlede iki defa bu eserin ismi geçmektedir. Altıncı fasılda, savaşmaya cesaret edemeyenleri teskin edecek rivayetlerin arasında zikrettiği bir hadisi, *Müntehabü'n-nefâis*'den aktardığını söylemiştir.⁴²⁵ Yine hemen arkasından şehide, düşmanın kılıç ile vurmasının yaz gününde içilen soğuk su gibi hissettirdiğini, şehit olan kişinin ailesinin rızkının Allah tarafından verileceğini ifade eden bir rivayeti Arapça metniyle aktarmıştır.⁴²⁶ Ayrıca müellifin diğer risâlelerinde de *Müntehabü'n-nefâis*'den rivayetler aktardığı görülmektedir.⁴²⁷

Müellifin bir diğer kaynağı Kastallânî'dir. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî; hadis hafızı, kelim ve kıraat alimidir. Kur'an'ı ezberledikten sonra kırâat-i seb'a öğrendiği, çeşitli yerlerde vaaz veren etkili bir vaiz olduğu ve on dört kıraati ve rivayetlerini bildiği kaydedilmektedir. Birçok eser yazmakla birlikte en önemlilerinden bir tanesi Buhârî'nin el-Câmi'u's-şâhîh'ine yazdığı *İrşâdü's-sârî* adlı şerhidir.⁴²⁸ Fevzi Efendi'ye göre İmam Kastallânî'nin *İrşâdü's-sârî li şerhi'l-Buhârî*'si en meşhur ve muteber şerhlerden biri sayılmakta ve risâlelerinde sıklıkla müracaat ettiği eserlerdendir.⁴²⁹

Risâlede “Şârih-i Buhârî İmâm-ı Kastallânî” şekliyle geçmektedir. Beşinci fasılda peygamberimizin gazaya çıkmada istekli olup olmadığı konusunda delil olan ve Buhari'de geçen hadisi naklettikten sonra hadiste geçen “intedebe” kelimesini, “Şârih-i Buhârî imâm-ı Kastallânî'nin ba'zı ulemâdan nakline göre ‘intedebe’ ya'nî ol gâzînin cem'-i umûruna tekeffül ve ecr-i cezîl ve sevâb-ı cemîl ihsân buyurmaya müsâraat eyledi demektir.” şeklinde açıklamıştır.⁴³⁰

⁴²⁴ Bilgen, *Abdurrahmân es-Safûri'nin (v. 894/1488) Nüzhetü'l-Mecâlis ve Müntehabü'n-Nefâis İsimli Eserindeki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi (bâbu'l-İhlâs'tan Bâbu't-Takvâ'ya Kadar)*, 5-6.

⁴²⁵ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 23.

⁴²⁶ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 24.

⁴²⁷ Arslan, *Kureyşzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin Tefsir Risalelerinin Tahlili*, 32; Özkan, “Edirne Müftüsü Mehmed Fevzi Efendi'nin (1826-1900) ‘İyânü'l-Mesâil fî Beyâni'l-Menâsik Adlı Eseri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, 615.

⁴²⁸ Abdülkadir Şenel, “Ahmed b. Muhammed Kastallânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/583.

⁴²⁹ Abdullah Taha İmamoğlu, “Edirne Müftüsü Mehmed Fevzi Efendi'nin el-Feyzü'l-Câri fi Ta'rîfi'l-Beyzâvi ve'l-Buhârî İsimli Eserinin İncelenmesi”, *Balkanlar ve İslâm -Balkanlı Âlimler, Mütefekkirler ve Eserleri-* III (2020), 586-587.

⁴³⁰ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 19.

3.4. Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd Risâlesinin Muhtevası

Risâlenin müellifi Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi, eserin başında risâleyi cihad ve gazanın tarifini, vücubiyetini, mükâfatını ve sevabını açıklamak için yazdığını belirttiikten sonra risâleye hamdele ve salvele ile başlamıştır. Yine eserin başında kendisi ve yaptığı işler hakkında kısa kısa bilgiler vermiştir.⁴³¹

Müellif, mukaddimeden önceki kısımda herkesin bildiği üzere Osmanlı Devleti'nin eskiden beri adalet üzere devam ettiğini, tebaasına zarar getirecek her türlü şeye engel olduğunu ve tebaasında bulunanların yüzlerinin hep güldüğünü, bağ ve bahçelerinin cennet bahçeleri gibi olduğunu, şehirlerinin kusursuz olduğunu ve böyle olması için de çaba ve gayret içinde olduğundan bahsetmiştir. Bununla beraber tebaa-i kadîmeden bazı kişilerin fitne ateşi yaktığını ve bu ateşin söndürülüp halkın kurtuluşu ermesi, düşmanın gönderilmesi ve askerlerin silahlanması hususunda iki kavil olduğunu söylemiştir. “اولى الامر منكم” ve “قاتلوا” kavilleri gereğince iki vacip birleşmiş olup bundan sonra hemen itaat edip birlik olunarak silahlanmak gerektiği gibi ulema taifesinin de takrîren veya tahrîren düşmanla savaşa teşvik edilmesi ve bu konuda hilafıta bulunanları korkutma babında öğüt ve nasihat edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁴³² Düşmanın fitne ateşini yaktığı ve zulmün henüz başladığı zamanda, kendisinin Ankara'da temyiz reisi olarak memur bulunduğunu belirttiikten sonra ulemanın üzerine düşen takrîriye hizmetinden hali kalmakta olduğunu fakat üzerine düşen tahrîrî görevini yapmak üzere cihad ve gazanın vücubiyetini, ecrini ve sevabını genel olarak beyan etmek üzere bir mukaddime, yedi fasıl ve bir hatimeyi içeren bu küçük risâleyi tertip ettiğini ve *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd* namıyla bu risâleyi Abdülhamit Han'a takdim ettiğini ifade etmiştir.⁴³³

Risâlenin mukaddimeden önce yer alan kısmında ve her bölümün başında birer beyit veya birkaç beyitlik mesnevî tarzında şiirler bulunmaktadır. Mesnevî tarzındaki bu şiirlere başlamadan önce “Beyt li muharririhî”, “Kıt'a li muharririhî”, “Mesnevî li muharririhî” şeklinde başlık atılmıştır. Özellikle bir bölüme başlamadan “Beyt li muharririhî” diyerek iki beyitlik şiirler koymuştur. “Beyt li muharririhî” ifadesi yazara ait bir beyit anlamına gelmektedir.

⁴³¹ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 1.

⁴³² Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 3-4.

⁴³³ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 5.

Eseri dönemin padişahı Sultan II. Abdülhamit Han'a ithaf ettiğini söyleyen Fevzi Efendi cihadla ilgili kısa şiirlere yer vererek manzum-mensur şeklinde hazırladığı bölümden sonra mukaddimeyle devam etmiştir. Öncelikle kendileriyle cihâd ve gazâ lâzımdır denilen ve “a‘dâ-yı bedhâh” diye adlandırılan düşmandan kastın ne olduğunu açıklamıştır. Ona göre a‘dâ-yı bedhâh; “dîn ve millet, vatan ve memleketimize olan adâvet-i merkûzasını izhâr ve îmâ ve teb‘a-i devlet-i aliyeyi ya katl ve yâhûd ifsâd ve iğvâ ve mallarını nehb ve yağma eylemek niyetinde olan” yani vatan ve milletimize olan düşmanlığını açığa çıkaran, devletimizi ve mallarımızı yağmalamak niyetinde olan kimselerdir.⁴³⁴

Müellif a‘dâ'nın yani düşmanın kim olduğunu tanımladıktan sonra burada bahsedilen a‘dâ'nın bizim sınırlarımız içinde bulunan, bize itaat eden, bizim korumamızda olan gayri müslimlerin olmadığını, düşmanın hariçte olduğunu açıklamıştır.⁴³⁵ Bizim içimizdeki zimmîleri düşman olarak tanımlamamasının sebebi ise fıkıh kitaplarında geçen “اهل ذمة فى المعاملات كالمسلمين” ve “فلهم ما لنا وعليهم ما علينا⁴³⁶” ifadeleridir.⁴³⁷ Buna göre ibadetler dışında ahkâm ve muâmelatta onlar da tıpkı Müslümanlar gibidir.⁴³⁸

Müellif buna açıklık getirebilmek adına dört tane mesele zikretmiştir. Bu meseleleri burada açıklamakta fayda vardır. Birinci mesele şudur; bir Müslüman'ı kısas gerektiren bir şekilde öldüren katilin, Müslüman olsun Hristiyan olsun katli lâzım olduğu gibi gayri Müslim'i katil eyleyen kâtil Müslüman olsun Hristiyan olsun katli lazımdır.⁴³⁹ Çünkü *Mülteka*'da “فيقتل الحر بالحر والعبد بالعبد والمسلم بالذمى” şeklinde geçmektedir.⁴⁴⁰ Nitekim fıkıh kitaplarında zimmîye karşı Müslüman'ın öldürüleceği, ikisinin de dokunulmazlık bakımından aynı derecede olduğu ve eğer kısas tatbik edilmezse gayrimüslimlerin zimmîlik akdi yapamayacaklarını, bunda da gizlenmeyecek fesat ve zararlar bulunduğu söylenmiştir.⁴⁴¹

⁴³⁴ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 7.

⁴³⁵ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 7.

⁴³⁶ Molla Hüsrev, *Dürrü'l-hükkâm*, 1/283.

⁴³⁷ Ömer b. Ali b. Fâris el-Kinânî el-Misrî, *Fetâvâ Kâri'i'l-Hidâye (el-Fetâva's-Sirâciyye)* (Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 34 Fa 1588/3), Vr.12b.

⁴³⁸ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 7.

⁴³⁹ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 7.

⁴⁴⁰ Halebî, *Mülteka'l-ebhur*, 644.

⁴⁴¹ Mergînânî, *el-Hidâye*, 8/13; Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 5/27.

İkinci mesele Müslümanın malını kapalı bir yerden eli kesilecek miktarda çalan hırsızın eli kesileceği gibi gayri müslim kişinin malını çalan hırsızın da elinin kesilmesi meselesidir.⁴⁴² Çünkü *Mülteka* şerhinde “انما اعطوا الجزية لتكون اموالهم كأموالنا” şeklinde geçmektedir.⁴⁴³ Üçüncü mesele ise Müslüman veya gayri müslim bir kişinin evinin penceresine sonradan bir pencere daha açması ile ilgilidir. Fetvâya göre Osman adında Müslüman bir kimse, diğer bir Müslüman olan Ali'nin evindeki kadınları görecektir şekilde sonradan bir pencere açarsa ve Ali de bu pencereyi kapatması için Osman'ı dava ederse, hâkim pencerenin kapatılması şeklinde hükmedebilir. Ters olur da aynı durumdan dolayı dava eden kimse gayri müslim, pencereyi açan ise Müslüman bir kimse olursa hâkim aynı şekilde bu pencereyi kapatması için hükmedebilir. Bu ve buna benzer fetvâlar, *Ali Efendi Fetâvâsı*'nın Kitâbu'l-Hitân'ında geçmektedir.⁴⁴⁴

Dördüncü mesele, gayri müslim veya Müslüman kişiye ait şarabın dökülmesi meselesidir. Gayri müslimden bir kimse, Müslüman bir kimsenin içmek veya satmak niyetiyle hazırlamış olduğu bir fıçı şarabı kasten dökse ve mahkemeye gitseler hâkimin gayri müslime ‘teslim et’ diyerek hükmetmeyeceği hakkındadır. Çünkü Müslüman kişinin şarabı mal-ı mütekavvim değildir. Fakat ters olur da Müslüman birisi, gayri Müslim bir kişinin bir fıçı şarabını dökerse hâkim ‘teslim et’ diyerek hükmeder.⁴⁴⁵ Çünkü *Mülteka*'da ve şerhinde “ولا يضمن ايضاً خمر المسلم او خنزيره بالاتلاف وضمن المتلف القيمة فيهما لو” şeklinde geçmektedir.⁴⁴⁶

Müellif birinci bölümde cihadın tarifini, lügatte ve şeri ıstılahta ne anlamlara geldiğini kısaca açıklamıştır. Fıkıh kitaplarına göre cihadın lügat anlamının “vus'un yettiği kadar kavil ve fi'lini bir cihete bezl eylemek” olduğunu, ıstilahtaki anlamının ise “takviye-i dîn ve millet ve muhâfaza-i mülk ve memleket için cenk ve cidâl ve harb ve kitâl etmek” olduğunu söylemiştir.⁴⁴⁷ Müellifin açıklamasını yaptığı cihad kelimesinin terim anlamının Hudûd ve Istilah eserlerinde de ne anlama geldiğinden bahsetmekte fayda vardır. Buna göre cihad; hak dine çağırıp hak dine davet etmek⁴⁴⁸, düşmanla

⁴⁴² Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 7-8.

⁴⁴³ Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, 4/314.

⁴⁴⁴ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 8.

⁴⁴⁵ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 8.

⁴⁴⁶ Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, 3/94.

⁴⁴⁷ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 9.

⁴⁴⁸ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985), 84.

karşılaşmadaki zorluk⁴⁴⁹, düşmanla karşılaşıldığında zorluk pahasına düşmana karşı mücadele etmek veya onu defederken bütün gücü harcamak ve İslam'da kâfirlere karşı savaşmak⁴⁵⁰, Allah Resulü'nden geldiği üzere savaşta Allah'ın düşmanlarıyla savaşmak ve onlarla mücadele etmek⁴⁵¹, kafirlerle çarpışmak için bütün gayreti sarf edip İslam'ın galebesini sağlamak için kafirleri öldürmek⁴⁵² manalarına gelmektedir.

Bütün bu cihad tanımlarına ve Fevzi Efendi'nin cihad tanımına bakıldığında Fevzi Efendi'nin yeni bir cihad tanımına yer verdiği görülmektedir. Şeriatta cihadın amacı ve gerekçesi genellikle dine ve İslam'a karşı düşmanlık besleyen asiler ve kafirlerle savaşılmasıdır. Fevzi Efendi ise buna "millet ve muhâfaza-i mülk ve memleket için cenk ve cidâl, harb ve kitâl etme"yi de ekleyerek yeni bir tanım geliştirdiği ve bu tanımları millileştirdiği söylenebilmektedir.

Müellif ikinci bölümde, padişah hazretlerine tâbî olmayıp saltanat aleyhine düşmanlık besleyen ve bu düşmanlığı açığa çıkaranlara karşı cihad ve gazanın farz olduğuna delalet eden ayet ve hadisleri açıklamıştır. Cihad ve gazanın farz olduğuna delalet eden ayetleri, tefsir kitaplarından ve bazı fıkıh kitaplarından özellikle de Molla Hüsrev'in *Ğurer şerhi Dürer*'inden aldığı ifade eden müellif konuyla ilgili beş tane ayetten bahsetmiştir ve kısaca şöyle açıklamıştır. Birincisi Hicr suresi 85. ayettir. Bu ayette Hz. Muhammed'e, düşmanın sıkıntılarını şimdilik hikmet, sabır ve tahammül eyle, denilmektedir.

İkinci ayet, Nahl suresi 125. ayettir. Burada rabbinin yolunda hikmetle davet et, eğer seninle tartışmak isteyen bulunur ise onlara iyi muamelede bulun denilmektedir. Üçüncü ayet Hac 39. ayettir. Bu ayete, göre şimdiye kadar Müslümanlar cihaddan men olundularsa da bundan sonra düşman tarafından zulme uğradıkları nedeniyle gazaya izin verilmiştir. Dördüncü ayet Tevbe suresi 5. ayettir. Bu ayette haram aylar olan Şevval, Zilkade, Zilhicce ve Muharrem ayları çıktıktan sonra nerede düşman görürseniz öldürün diyerek cihad kapısı açılmıştır. Beşinci ayet Enfal suresi 39. Ayettir. Bu ayette zulüm ve

⁴⁴⁹ Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî, *Tılbetü't-talebe fi'l-ıstılahâti'l-fıkhiyye* (Dâru'l-Mektebetü'l-Âmire, 1311), 79.

⁴⁵⁰ Kasım b. Abdullah Ali el-Konevî, *Enîsü'l-Fukahâ*, thk. Ahmed b. Abdürrezzak Kubîsî (Cidde: Dâru'l-Vefâ, 1986), 181.

⁴⁵¹ Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Mes'ûd el-Bistâmî eş-Şahrûdî Müsannifek, *el-Hudûd ve'l-ahkâm*, thk. Ali Muhammed Muavvad - Âdil Ahmed Abdü'l Mevcûd (Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991), 48.

⁴⁵² Halebî, *İzahlı Mülteka'l-Ebhur Tercümesi*, 304.

azgınlık tamamen ortadan kalkıncaya kadar savaşılmaması emredilmiş ve bu ayetler arasında cihad ve gazanın farz olduğuna delalet eyleyen ayetin bu olduğu belirtilmiştir.⁴⁵³

Bütün bu ayetlere rağmen bizi sokmayan yılan bin yaşasın diyerek gezenleri de eleştirmiştir. Allah'ın bizim mevlâmız olduğunu, ona dayanıp düşmanlardan korkmamamız ve gücümüz yettiğince savaşmamız gerektiğini söylemiş, *Mecmeu'l-Enhur'un* “kitâbü's-sîre” bölümünde bulunan, cihadın kıyamete kadar süreceği hadisine yer verip ikinci bölümü tamamlamıştır.⁴⁵⁴ Ayrıca müellifin ikinci bölümde cihadla ilgili ayetleri sistematik bir şekilde ele aldığı görülmektedir.

Müellif üçüncü bölümde, cihâdın bedenen farz olmasının derecesiyle mâlen farz olmasının derecesinden bahsetmiştir. Bu bölümde *Mülteka* şerhi *Mecmeu'l-Enhur'un* kitâbü's-siyer'inden ve *Dürer'in* “kitâbü'l-cihâd”ından⁴⁵⁵ nakiller yaparak konuyu açıklamıştır. Cihad, hakkında gelen âyet-i kerîme ve hâdis-i şerîfelere göre farz li-ğayrihi ve farz-ı kifâyedir. Cihadın farzı kifaye olmasını şöyle açıklamıştır: “Bu cihâd ve gazâ hadd-i zâtında katl-i nüfus ve sefk-i dimâ ve tahrîb-i büldân-ı ümrân gibi acı ve zararlı hâletten ibâret olmakla li-aynihi olup ancak dîn-i mübîn-i bi'l-i'zâz kelimetullâhî i'lâ ve mazlûm ve mağlûb olan ibâdullâhın üzerlerinden zâlimlerin zulm ve fesâdlarını def' ve imhâ eylemek eclinden farz oldu.”⁴⁵⁶ Yani kendisinde katl, fesad ve ifsad bulundurması yönünden aynihî farz olmayıp Allah'ı ve dini yüceltme, kullardan şerleri defetme yönünden farzdır. Tıpkı cenaze namazı kılmak ve cenazeyi defnetmek ve selâm almakta olduğu gibi cihad da farz-ı kifaye olduğu için bazı mücahitler bunu yerine getirdiğinde diğerlerinin üzerinden farz sakıt olacaktır. Eğer bazı kişilerde yerine getirmeyip herkes terk eder ise hepsi mükellef olacak ve terk eden kişi günahkâr olacaktır.⁴⁵⁷

Müellifin *Mecmeu'l-Enhur'un* “kitâbü's-siyer”inden⁴⁵⁸ nakil yaparak değindiği bir diğer konu ise alacaklısından izinsiz olan borçlu kişiye ve yaşadığı şehirde kendinden daha fakih kimse bulunmayan alime, cihadın gerekip gerekmemesi meselesidir. Cihad normal zamanda çocuk, kadın, köle, kör, ayakları ve elleri kesilmiş olanlara farz değildir.

⁴⁵³ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 10.

⁴⁵⁴ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 11.

⁴⁵⁵ Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-Enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, 2/407-408; Molla Hüseyin, *Dürerü'l-hükkâm*, 1/282.

⁴⁵⁶ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 11-12.

⁴⁵⁷ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 12.

⁴⁵⁸ Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-Enhur fî şerhi Mülteka'l-ebhur*, 2/408.

Fakat eğer düşman bizi ve memleketimizi muhasaraya alırsa bu takdirde kadın kocasının, köle efendisinin, borçlu alacaklısının izni olmadan ve yaşadığı yerde kendisinden daha fakih bulunmayan alime de cihad beş vakit namaz gibi farzı ayn olur.⁴⁵⁹

Üçüncü bölümde bahsedilen bir diğer konu da padişahın cihad ve gaza masrafları için halktan para isteyip isteyememesi ile ilgidir. Beytü'lmâlde eğer cihad ve gaza için yeterince para varsa padişahın halktan mal talep edemeyeceğini belirtmiştir. Fakat beytü'lmâlde cihad ve gaza için masraflara yetecek mal mevcut değilse padişah, halktan mal talep edebilir durumdadır ve hatta malın alınması elzem hale gelmektedir. Zira mal alınmaz ise masraflar sağlanamayacağı için cihad yapılamayacaktır.⁴⁶⁰ Halktan mal talep olunmasının gerekçesi fıkıh kitaplarında; daha aşağıdaki bir zarara katlanılarak daha üst derecedeki bir zararın önlenmesinden dolayıdır.⁴⁶¹ Bir de müellif, cihad masrafları için halktan para talep edilebileceği meselesini, Mevlânâ'dan “Çünkü o çeşit istek, peygamberlerin yoludur.” anlamına gelen “أتچنان خواهش طريق انبيا ست” beytini aktararak desteklemiştir.

Müellif dördüncü bölümde cihadın malen ve bedenen eda etmenin ecriyle ilgili ayet ve hadisleri ele almıştır. Cihadın ecrini beyan eden ayet ve hadisler çok ise de kendisinin birkaçını buraya yazdığını belirtmiştir ve bunları kısaca açıklamıştır. Yeri geldiğinde ilgili ayetlerin iniş sebeplerini de zikretmiştir. Cihadın ecriyle ilgili bahsettiği ayetler; Bakara suresi 154, Âli İmran suresi 173, Saffât suresi 1-3, Saff Suresi 4, Saff suresi 10, Âdiyât Suresi 1-5 ayetleridir.⁴⁶²

Bahsettiği ayetlerden birkaçını burada zikretmekte fayda vardır. Birinci ayet Bakara suresi 154.ayettir. Bu ayet, Bedir'de on dört sahabe şehit olduğunda onlar için öldüler, dedikleri için inmiştir. Manası kısaca; Allah yolunda öldürülenlere meyyitlerdir demeyin, belki onlar diridirler lakin siz bilmezsiniz, demektir.⁴⁶³ Konuyla ilgili açıkladığı diğer ayet, Saffât suresi 1-3. ayetlerdir. Müellifin dediği gibi bazı müfessirlere göre manası; Allah'ın emrine imtisalen cihâd ve gazâyâ gidip düşmân karşısında saf saf durup düşmanı

⁴⁵⁹ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 13.

⁴⁶⁰ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 13.

⁴⁶¹ Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*, 4/118; Mergînânî, *el-Hidâye*, 4/220.

⁴⁶² Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 14.

⁴⁶³ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 14.

korkutmak ve ürkütmek için arslanlar gibi sadâlar ve nidâlar eyleyen gazâ ve mücâhid kullarıma yemin etmekle şereflerini izhâr ederim, demektir.⁴⁶⁴

Cihadı eda etmenin ecriyle ilgili ayetlerden diğeri Âli İmran suresi 173. ayettir. Müellif öncelikle bu ayetin sebebi nüzulünü anlatmıştır. Sebebi nüzulüne göre; Ebu Süfyan Müslüman olmadan önce peygamberimize gelip seneye Bedr-i aşgarda⁴⁶⁵ savaş için buluşmak üzere anlaşmış, aradan bir sene geçince bedr-i aşgar denilen yerde panayır kurulmuş, peygamberimiz ve ashabı da savaş için hazırlanmışlardır. Ebu Süfyan ise korktuğu için birkaç kimseyi tutup peygamberimiz ve ashabını korkutması için görevlendirmiştir. Peygamberimize; sizinle savaşmak için Ebu Süfyan ve pek çok askerleri bedr-i aşgarda toplanmışlar onlardan korkun, denilse de peygamberimizin “Vallahi hîç bir kimse dahi gitmese yine ben giderim” buyurması üzerine ashabı bedr-i aşgara gitmişlerdir. Fakat Ebu Süfyan gelmeye cesaret edememiş, peygamberimiz ve ashabı da panayırdaki alışveriş yapıp Medine’ye geri dönmüşlerdir. Bunun üzerine bu ayet nazil olmuştur. İşte bu ayetin manası sizi savaş için korkutmak isteseler de bu sizin imanınızın ve savaşa karşı isteklerinizin artmasına sebep oldu demektir.⁴⁶⁶

Arapça olarak nakledilen ve cihadın faziletine dalalet eden üç hadis dördüncü bölümde yer almıştır ve müellif bunları manaları ile birlikte açıklamıştır. Bunlardan en meşhuru İbn Mâce’nin cihâd babında geçen “Allah katında şehit olan kimse için altı haslet vardır: dökülen ilk kanı ile bütün günahları affolunur, cennetteki makamı kendisine gösterilir, kabir azabından kurtulur, en büyük korkudan (cehennem korkusundan) emin olur, kendisine iman elbisesi giydirilir, güzel gözlü hurilerle evlendirilir ve akrabalarından yetmiş insan hakkında şefaati kabul olunur.”⁴⁶⁷ hadisidir.⁴⁶⁸

Müellif beşinci bölümü; Hz. Peygamber’in cihad ve gazaya tergib ve teşvik, ecir ve sevab, müjde ve tebşir amacıyla birçok hadis-i şerifi olduğunu ancak peygamberin bizzat cihad ve gazaya çıkmaya arzu eder miydi, arzu ettiği suretle muharebeye çıkar mıydı ve ashabı da cihada çıkmada istekli miydi diyerek soru soranların cevabını açıklamak için

⁴⁶⁴ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 16.

⁴⁶⁵ Küçük Bedir anlamına gelmektedir. Diğer adı Bedrü'l-Mev'id olan bu sefer anlamına gelmektedir. Bkz. Mustafa Fayda, “Bedrü'l-Mev'id”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/335.

⁴⁶⁶ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 15.

⁴⁶⁷ İbn Mâce, *es-Sünen*, “Cihâd”, 16.

⁴⁶⁸ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 17.

yazmıştır.⁴⁶⁹ Peygamberimizin cihada diğer insanlardan daha ziyade istekli olduğunu ve hatta savaş meydanına bizzat geldiğini söylemiştir ve buna delalet eyleyen Buhârî’de geçen “Allah kendi yolunda cihâda çıkan kimseye: ‘Onu evinden çıkararak şey yalnız bana îmân ve elçilerimi tasdik ise, nail olduğu ecir ve ganimetle (salimen yurduna) geri getireyim, yâhud cennete girdireyim’ diye tekeffül etmiştir. Ümmetime meşakkat verecek olmasaydım, hiçbir cihâd müfrezesinin arkasından geri kalmazdım. Yemîn olsun ki Allah yolunda öldürülüp diriltilmemi, ondan sonra öldürülüp diriltilmemi, ondan sonra öldürülmemi ne kadar isterdim.” hadisini⁴⁷⁰ zikredip açıklamıştır.⁴⁷¹

Müellif; Peygamberimizin ashabından “Yâ rasûlallâh bizzat gazâyâ gitmeyip de bizleri gönderseniz olmaz mı” diyen kişiye cevap olarak buyurulan “Allah yolunda cihâd etme fikri ve inancı kafasında kalbinde olmaksızın kim Allah’ın huzuruna varırsa kırık dökük ve yarım yamalak durumunda varmış olur.” hadisini⁴⁷² de peygamberimizin cihada ne kadar istekli olduğunu delil göstermek için zikretmiştir. Bu hadisi, bir kimse üzerinde cihad ve gaza alameti bulunmayarak kıyamet günü Allah’ın huzuruna varsa kendisinde noksanlık bulunarak Mevla’ya varmış olur, diye açıklamıştır.⁴⁷³

Peygamberimizin cihada herkesten çok istekli olduğunu hadisi şerifler ile açıkladıktan sonra bizzat gazada bulunup bulunmadığı konusuna değinmiştir. Hz. peygamberin gazaları her ne kadar daha çoktur, demişler ise de sahih olanın altmış gaza olduğunu, bu gazaların yirmisinde bizzat peygamberimizin bulunduğunu ve hatta Uhud Savaşı’nda mübarek dişlerinin kırılıp yüzünün parçalandığını, yirmi sekiz gazanın dokuzunda çarpışma meydanına geldiğini, geri kalan on dokuzunda çarpışmaya gerek duymadan kazanıldığını ve diğer otuz dokuz gazada ise peygamberimizin bulunmadığını, başkalarını tayin ettiğini söylemiştir. Daha sonra, Cebrail’in gelip belli bir adet sahabenin cihada çıkması gerektiğini söyleyince peygamberimizin talep olunan askerin az ve ashabının çok olduğunu, herkesin cihada çıkmada istekli olduğunu söyleyerek kura çekilmesine karar vermesi, bu kuranın sonucunda baba ve oğuldan, oğluna çıkmasıyla birlikte ihtiyar babanın ne kadar üzüldüğü peygamberimize cihada çıkmak için yalvarması

⁴⁶⁹ Mehmed Fevzi, *Seyfü’l-cihâd fî nasri’l-ibâd*, 18.

⁴⁷⁰ Buhârî, *el-Câmi’u’s-şâhih*, “İmân”, 26.

⁴⁷¹ Mehmed Fevzi, *Seyfü’l-cihâd fî nasri’l-ibâd*, 19.

⁴⁷² Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, “Cihâd”, 17.

⁴⁷³ Mehmed Fevzi, *Seyfü’l-cihâd fî nasri’l-ibâd*, 20.

ve ashabının cihada ne kadar ilgili olduğunu göstermek için bir rivayet nakledip bölümü tamamlamıştır.⁴⁷⁴

Müellif altıncı bölümü; cihad ve gazanın farz olduğunu, sevabının çok olduğunu, bizzat peygamberimizin gazalarda bulunduğunu ve hatta mübarek dışının kırıldığını yüzünün yaralandığını görmüş gibi inandık ise de korktuğumuz için cesaret edemiyoruz diyen korkakların korkaklığını teskin edecek bazı ayet ve hadislerin beyanı için yazdığını belirtmiştir. Ayet ve hadisleri açıklamadan önce Abdurrahmân es-Safûrî eş-Şâfiî'nin *Müntehabü'n-nefâis* isimli kitabından naklettiği kendi kitabı olan *Kasîde-i Ulyâ şerhi Garîse-i tûbâ*'da bulunan, Uhud Savaşı'nda şehit olanların şimdi cennette ne durumda olduklarından bahseden bir rivayeti aktarmıştır.⁴⁷⁵

Müellif daha sonra Âl-i İmrân Suresi'nde geçen "Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma bilakis onlar diridirler. Allah'ın lütfu ve kereminden kendilerine verdikleriyle sevinçli bir halde rableri yanında rızklara mazhar olmaktadır. Arkalarından gelecek ve henüz kendilerine katılmamış olan şehid kardeşlerine de hiçbir keder ve korku bulunmadığının müjdesinin sevincini duymaktadırlar." (Âli İmran 3/169-170) ayetini, İbn Mace'nin *es-Sünen*'inin cihâd kitabında geçen "Şehîd kimsenin ölüm anındaki duyduğu acı çimdiklemeden dolayı duyduğu acı kadar basittir." hadisini⁴⁷⁶ ve *Müntehabü'n-nefâis*'de geçen bir hadisi⁴⁷⁷ açıklayarak mümin bir kimsenin Allah'ın ve Hz. Muhammed'in emrine riayet etmesi, parmakla çimdiklemek kadar duyulan acı için şehitlikten kaçmaması, temmuz sıcaklarında buzlu su içmekten daha huzur verici olan şehitlikten çekinmemesi, ailesi için endişe etmemesi gerektiğini ve Allah'ın onları rızksız bırakmayacağını söyleyerek cihada çıkmaya korkanları bir nevi teskin etmiştir.⁴⁷⁸

Müellif yedinci bölümün cihad ve gazaya lüzum görüldüğünde diğer zamanlardan daha fazla lüzumu olan bazı maneviyat-ı mukaddesenin ihtarı beyanında olduğunu söylemiştir.⁴⁷⁹ Öncelikle maneviyat-ı mukaddesenin birincisi; askerimiz her ne kadar cesur ve heybetli olsa ya da tam tersi askerimiz ve malımız az olsa yine de askerinin çokluğuna mal ve kuvvetimize güvenmeyip zaferi ancak Allah'ın lütfu olarak bilmeliyiz

⁴⁷⁴ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 20-22.

⁴⁷⁵ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 23.

⁴⁷⁶ İbn Mâce, *es-Sünen*, "Cihâd", 16.

⁴⁷⁷ Safûrî, *Nüzhetü'l-Mecâlis ve Müntehabü'n-Nefâis*, 205.

⁴⁷⁸ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 24-25.

⁴⁷⁹ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 26.

diye hatırlatıp “Zafer, yalnız güçlü ve hikmet sahibi Allah katından gelir.” (Âli İmran 3/126) ayetini zikredip açıklamıştır.⁴⁸⁰ Bu konuyla ilgili olarak müellif Huneyn gazvesinde on iki bin kişilik orduya sahip olan Müslümanların çokluklarıyla övündükleri için hezimete uğradıkları anda Allah’ın meleklerini gönderip onlara zafer vermesi ve “Allah birçok yerde, bu arada Huneyn Savaşı’nda gerçekten size yardım etmiştir. O gün çokluğunuz sizi böbürlendirmiş, fakat bunun size hiçbir yararı olmamıştı; o yer geniş olmasına rağmen size dar gelmiş, nihayet geriye çekilmeye başlamıştınız. Bunun üzerine Allah, peygamberinin ve müminlerin üzerine kendi katından bir güven duygusu indirdi, bir de göremediğiniz askerler gönderdi” (et-Tevbe 9/25-26) ayetinin bu konuyla ilgili bize bilgi verdiğini anlatmıştır. Aynı şekilde müellif “Allah size yardım ederse artık sizi yenecek hiçbir kimse yoktur; eğer sizi yardımsız bırakırsa O’ndan sonra size kim yardım edebilir? Müminler yalnız Allah’a güvensinler.” (Âli İmran 3/160) ve “Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı.” (el-Enfâl 8/17) ayetlerini, zaferin ancak Allah’ın lütfu olarak bilinmesi gerektiğini açıklamak için yer vermiştir.⁴⁸¹

Müellife göre maneviyat-ı mukaddesenin ikincisi, normal zamanlardan daha ziyade cemaatle namaz kılmaya, Kur’an okumaya, ilim meclislerinde Buhâri-i şerif tedrisine devam ederek düşmanın hezimete uğraması için dua ve niyaz etmenin gerekliliğidir. Namaz; kulların eda etmeleri kendi haklarında her bakımdan faydalı olduğu için Allah’ın ilahi bir emridir ve bunun için beş vakit namaza devam lazımdır.⁴⁸² Bununla birlikte müellif, düşmanın saldırısından korkulduğu zaman bile namazın sakıt olmadığını söyleyerek “Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırmanın zaman onlardan bir bölük seninle beraber namaza dursun, silâhlarını da yanlarına alsınlar. Bunlar secde ettiklerinde ötekiler arkanızda olsunlar, sonra henüz namazlarını kılmamış bulunan (bu) bölük gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve bunlar da ihtiyat tedbirlerini ve silâhlarını alsınlar.” (en-Nisâ 4/102) ayeti gereğince böyle durumlarda nasıl kılındığını açıklamış ve fıkıh kitaplarında özel olarak “bâb-ı salâti’l-havf” diye bir bahis olduğunu söylemiş ve özellikle namaz kılmayıp Allah’a asi olan kimsenin duasıyla namaza devam edip Allah’a itaat eden kimsenin duasının arasında fark olduğu gibi savaşta karşına gelen

⁴⁸⁰ Mehmed Fevzi, *Seyfü’l-cihâd fî nasri’l-ibâd*, 26.

⁴⁸¹ Mehmed Fevzi, *Seyfü’l-cihâd fî nasri’l-ibâd*, 27-28.

⁴⁸² Mehmed Fevzi, *Seyfü’l-cihâd fî nasri’l-ibâd*, 29.

düşmanla aramızdaki en önemli farkın namaz olduğunu belirtmiştir.⁴⁸³ Yine müellife göre düşmanın hezimete uğraması için normal zamanlardan daha ziyade Kur'an tilavetinin lazım gelmesi "Biz Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o müminler için bir şifa, bir rahmettir." (el-İsrâ 17/82) ayeti medlulündendir.⁴⁸⁴

Müellif, Kur'an'a hürmet etmekle ilgili meseleyi özetle beyan etmek için İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-beyân* adlı kitabında Yunus suresini tefsir ederken naklettiği hikâyeyi⁴⁸⁵ bir delil olarak risâlede yer vermiştir.⁴⁸⁶ Nakledilen hikâyeye göre; bazı kimseler Osman Gazi'ye misafirperver ve cömert bir kimse olması sebebiyle haset etmeye başladılar. Bunun üzerine Osman Gazi Hacı Bektaş ya da ehl-i kiramdan bir başka zata şikâyet etmek üzere yolculuğa çıktı. Bir köye vardığında misafir olduğu yerde Kur'an olduğundan dolayı ayaklarını uzatmanın edepsizlik olduğunu söyledi. Sabah namazını kıldıktan sonra oradan çıktı ve yolda bir zat-ı nurani ile karşılaştı. Bu zat ona geçen gece ve diğer zamanlarda Kur'an'a olan saygından dolayı Allah sana ve zürriyetine saltanat ihsan buyurdu. Aynı zat Osman'dan ormanda bir ağaç kesmesini ve ucuna mendilini bağlamasını ve bunun onun sancağı olacağını söyledi. Mendili bağlar bağlamaz bunu gören herkes etrafında toplandı ve Bilecik fethedildi. Sultan Alaaddin de devlet kurmalarına izin verdi ve Osman sultan oldu.⁴⁸⁷ Müellif bu nakli yaparak Osman Gazi'nin elde ettiği başarıların Kur'an-ı Kerim'e olan hürmetinden dolayı olduğunu belirtmektedir. Aynı zamanda bu hikâyeyi aktararak Osmanlı Devleti'nin yüceliğine sözü getirmekte ve halka savaşta Osmanlı Devleti'nin yanında olun demek istemektedir. Bununla beraber risâlede menkıbe ve hikâye tarzı metinlere yer verildiği görülmektedir.

Müellif Osman Gazi'nin saltanatının başlarında nasıl biri olduğunu ve Kur'an'a olan hürmetinden dolayı başarılar elde ettiğini beyan ettikten sonra Orhan Gazi'ye ettiği nasihat ve vasiyetini risâleye olduğu gibi yazmayı uygun görmüştür. Risâleye göre Osman Gazi'nin oğluna vasiyeti özetle şu şekildedir⁴⁸⁸:

1. Cemî' masâlihinden mukaddem emr-i dîn ve mezhebinde dikkat ve ihtimâm eyle.

⁴⁸³ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 29.

⁴⁸⁴ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 30.

⁴⁸⁵ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 4/28.

⁴⁸⁶ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 30.

⁴⁸⁷ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 30-31.

⁴⁸⁸ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 32.

2. Dîn ve mezhebinde ihtimâmı olmayan fâsıkları yâhût mezheb ilhâdı ve i'tizâle mâyil ve günâh-ı kebâirden kaçmayan hâinleri istihdâm etme.

3. İcrâ-yı saltanatta adâlet eyle.

4. Zulmden ve büyücü ve bid'atten hazr eyle ve seni öyle zulm ve bid'at tarafına tergîb edenleri devletinden tard ve teb'îd eyle.

5. Dâimen cihâd ve gazâ ile tevsî'-i bilâd eyle.

6. Sadâkatle tahsîl-i rızânda efnâ-yı 'umriden ricâline riâyet eyle ve ba'de vefât-ı evlâd ve iyâline himâyet edip emvaline taarruz etme.

7. Ulemâ ve fudalâya ziyâdesiyle ikrâm ve in'âm eyle ve bir diyârda bir ilim ve kemâl sâhibini haber aldığın anda bir takrîb ol zâtı götürüp ihsân ve taltîf eyle, askerinin ve mâlın çokluğuna mağrûr olma ve şer'-i şerîfi Muhammediyenin erbâb ve ulemâsını yanından devr ve mehcûr etme.

Müellifin bahsettiği maneviyyat-ı mukaddesenin ikincisi olan ilim meclislerinde normal zamanlardan daha ziyade Buhâri-i şerif tedrisine devam edilip düşmanın hezimete uğraması için dua edilmesinin bir diğer sebebi de ilim meclislerinin cennet bahçelerinden bir bahçe olması ve düşmanın def'i için orada Allah'a edilen dualara daha hızlı icabet edileceğini söylemesidir. Buhâri-i şerif hakkında da şârihi Kastallânî "Her ne zaman bir musibetin def'i için okunmuş olsa mutlakâ ol musibet bi-izni hüdü def' ve ref' olunur." demiştir.⁴⁸⁹ Yine risâleye göre cihad ve gaza zamanlarında bir diğer dikkat edilmesi gereken şey duayı yalvararak, yakararak ve ağlayarak yapmak gerektiğidir. Kulların üzerine musibetler geldikten sonra bunun def'i için Allah'a dua ve yakarıştaki bulunmamış olsa Allah "Acabâ kullarım benden müstağnimidirler ki duâ etmiyorlar ya'nî ben 'azîmü'ş-şânâ ihtiyâçları mı yoktur" diye buyurduğu şeklinde rivayetler vardır.⁴⁹⁰ Müellif bu tür rivayetleri naklederek dua ve niyazın ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır.

Risâleye göre cihad ve gaza zamanlarında lazım gelen şeylerden sonuncusu önceden işlenen günahlara tövbe pişmanlık duymaktır. Namaz kılmamak, oruç tutmamak, içki içmek, kumar oynamak mürtekip ve mütecâsir olmaktır. Allah'ın haram kıldığı şeyleri Allah'tan korkmayıp işleyenler Allah'ın düşmanları tarafından zarar ve ziyân görücü olurlar manasındaki "التجاسر على الله متخاسر من طرف اعداء الله" cümle,

⁴⁸⁹ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 33.

⁴⁹⁰ Mehmed Fevzi, *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 33.

öncekilerin mübarek kelimelerindendir.⁴⁹¹ Selefte göçüp de birçok gazâ ve cihada mazhar olan kişilerin ve Osman Gazi hazretlerinin “ان تنصروا الله ينصركم” ayetine riayetle ibadetleri eda edip günahlardan sakınarak zafer elde ettikleri açıktır.⁴⁹² Özetleyecek olursak cihad ve gaza zamanlarında önceden işlenilen günahlara çokça tövbe edip büyük günahlardan kaçınıp ve Allah’a karşı mütecasir olmaz isek Allah bizlere yardım edecektir.

Müellif risâlenin sonunda köy ahalisinin iyice anlaması için gayet kaba bir Türkçeyle bir tercî‘-bend yazdığını belirtmiştir. Kırk beyitlik tercî‘-bendin sonunda Allah’a hamd ve Hz. Peygamber’e salat ve selam getirmiştir. Risâlenin basımının, 93 senesi Rebiü'l-evvel âhîrinde Şeyh Yahya Efendinin matbaasında bittiğini belirterek risâleyi tamamlamıştır. Ayrıca eserin sonuna eklediği son beyitte risâlenin bitiş tarihi belirtilmiştir:

“Bak işte hitâm-i te’life şu düştü cevherî târîh

Yetişti nusrat-i Hakk’ın bilâ-rayb ehl-i İslâm’a”

Şöyle ki buradaki cevherî kelimesinden hareketle ikinci mısranın noktalı harfleri hesap edildiğinde telif tarihine, 1294 (1877) rakamı düşürülmektedir.⁴⁹³

⁴⁹¹ Mehmed Fevzi, *Seyfî'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 34.

⁴⁹² Mehmed Fevzi, *Seyfî'l-cihâd fî nasri'l-ibâd*, 34.

⁴⁹³ Yılmaz, *Osmanlı Döneminde Tavaslı Bir Kazasker Kureyşizade Mehmed Fevzi Efendi: Hayatı-Eserleri- Fikirleri*, 85; Baybara, *Kureyşî-zâde Mehmed Fevzi Efendi, Hayatı ve Eserleri*, 102.

SONUÇ

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi, İslamî ilimlerin gelişmesinde büyük katkısı olan Osmanlı Devleti'nin son döneminde yaşamış alimlerdenidir. İlim tahsiline küçük yaşlarda başlamış olup döneminin önemli kişilerinden dersler almıştır. Bunun ardından memuriyet hayatına adım atmış; müftülük, naiplik, kazaskerlik ve mevleviyet görevlerinde bulunmuştur. Bu görevleri dolayısıyla dönemin kültürel ve sosyal yapısını iyi anlamış, aynı zamanda bizim de iyi anlamamızı sağlamıştır.

Edirne Müftüsü olarak meşhur olması ve kaynaklarda bu şekilde geçmesi, bu mesleğin onun hayatında önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Görev yaptığı süreler boyunca cami ve medreselerde öğrencilere Tefsir, Hadis, Fıkıh, Tasavvuf ve Edebiyata dair kitaplar okutmuş, aynı zamanda ihtiyaca binaen eserler de telif etmiştir. Fıkıhın yanı sıra Kelâm, Mantık, Akâid, Arapça, Tasavvuf, Ahlak, Dil Bilgisi, Edebiyat ve Tefsire dair eserler telif etmesi, kendisini pek çok yönden geliştirdiğini göstermektedir. Bu durum o günün dünyasında, kendini pek çok yönden geliştiren bir alim portresi çizmekte ve Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin de bunun çok güzel bir örneği olduğunu ortaya koymaktadır.

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin fıkha dair ibadetlerle ilgili eserleri genellikle dua, vaaz ve nasihat mahiyetindedir. Bu eserlerin vaaz niteliğinde olması, onun görevi ne olursa olsun, insanlara vaaz ve nasihat etmeyi ihmal etmediğini göstermektedir. Hayatı boyunca yazdığı manzum ve mensur eserleri de incelendiğinde, bunları halk için yazdığı ve bir halk eğitim rolü üstlendiği görülmektedir. Bu rol için de eserlerini, vaaz ve nasihat boyutunda halkın anlayabileceği sade bir dille yazmıştır. Aynı zamanda devlet ve millet kaynaşmasını da ön plana çıkartmıştır.

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi, *Câmiu's-salavât* risâlesini yazarken dönemin ihtiyaçlarının tespitini yapmış ve bu tespitler ekseninde toplumun namazla ilgili eksiklerini fark ettiği için bu risâleyi yazmıştır. Namaz çeşitlerini anlatırken ayet ve hadislere çokça yer verdiği ve kendinden önce yazılan fıkıh ve tefsir kitaplarından yararlandığı görülmektedir. Bu durum, müellifin zengin bir bilgi birikimine sahip olduğunu ve Osmanlı'da risâle yazma kültüründe kaynakça zenginliğini bize göstermektedir. Muhtasar olarak bahsettiği namaz ile ilgili meseleleri halkın anlayacağı şekilde yazdığı için daha fazla bilgi almak isteyenleri fıkıh kitaplarına yönlendirdiği ve okuyanları ayrıntılara boğmadığı görülmektedir. Müellif yine bu risâlede Hanefî

mezhebinin görüşlerini esas almış, diğer mezheplerin görüşlerine değinmemiştir. Bu davranışın nedeni Osmanlı'nın Hanefî mezhebini benimsemesi, dolayısıyla müellifin de bu geleneğe uymasındır. Bunun sonucunda da müellifin eserlerinin Osmanlı'da, Hanefî mezhebinin yayılmasına katkı sağladığı düşünülmektedir.

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin kaleme aldığı *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd* adlı risâlenin, 93 harbi gibi ciddi bir kırılma döneminde, hariçten gelen tehlikelere karşı toplumu vatan savunmasına ikna etmek ve hazır hale getirmek için yazıldığı görülmektedir. Nitekim Fevzi Efendi risâlenin başında da İslam'ın alimlere yüklemiş olduğu takrîr ve tahrîr vazifesinden söz etmiş, bu risaleyi tahrîr vazifesine binaen kaleme aldığını belirtmiştir. Bu durum, onun bir alim olarak üzerine düşen sorumluluğu üstlendiğini ve o dönemin yöneticilerinin, alimlerden önemli bir şekilde istifade ettiğini ve bunlardan bağımsız kalmadığını ortaya koymaktadır.

Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd risâlesinde; düşmanın kim olup olmadığından, cihadın lügatte ve ıstılahtaki tanımlarından, cihadın farziyetine dair ayet ve hadislerde geçen delillerinden, cihadın bedenlen ve malen farz olmasının derecesi gibi konulardan bahsedilmesi, okuyucuya cihad hakkında genel bir perspektif sunmaktadır. Ayetleri zikrederken ayrıntılı olarak açıklamalarını yapması, hatta yeri geldiğinde sebebi-nüzullerinden bahsetmesi de onun, tefsire ait bir bilgi birikimine sahip olduğunu göstermektedir.

Müellifin *Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd* risâlesine hamdele ve salvele ile başlaması, eserde ayet ve hadislerle çokça yer vermesi, onun dini meşruiyeti iyi bir şekilde kurduğunu bize göstermektedir. Aynı zamanda risâlenin bazı yerlerinde mesnevi tarzında şiirlere yer vermesi, Osmanlı toplumundaki sözlü kültürle paralel olarak eserinde edebî meşruiyeti de sağladığını ve eserini etkili bir şekilde kaleme aldığını ortaya koymaktadır. Bu risâlenin bir diğer özelliği ise hikâye, kıssa, menkıbe tarzı anlatılara çokça yer verilmesidir. Bunun sebebi; risâlelerini halkın ilgisini çekecek, onların ibret almalarını sağlayacak ve bazı durumlara teşvik edecek şekilde oluşturmasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin yazdığı bu iki risâlenin, gelişigüzel kaleme alınmadığı bilakis bir ihtiyaca binaen yazıldığı anlaşılmaktadır. Namaz risâlesi, toplumun ibadetlerle ilgili ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak, cihad risalesi ise kaotik

zamanlarda milletin birlik içerisinde olması gerektiğini vurgulayarak kaleme alınmıştır. Bu tür hassas zamanlarda müftü ve fakihin devreye girdiği ve Osmanlı Devleti'nin fakihten bağımsız yaşayamadığı görülmektedir.

Sonuç olarak müellifin, insanın günlük hayatının önemli bir bölümünü kapsayan namaz ibadetine dair hükümlerden bahsetmesi ve kıyamete kadar önemini koruyacak olan cihad konusuna o döneme uygun açıklamalarda bulunup dinî cevaplar vermesi bugünün insanına da yarar sağlayacak bilgilerdendir. Ayrıca risâlelerin muhtevasında yer alan, namazın çeşitleri ve buna dair fikhî meselelerden; cihad ve hükmünden, insanlara sağlayacağı sevabından, insanların cihada gitmek istememesinden ve buna cevap olarak kendilerine peygamberimizin hayatından örnekler bulmasından, cihad zamanı daha da önemli hale gelen ibadetlerden (Kuran okumak, cemaatle namaz kılmak, hadisi şerifler okumak, dua etmek, tövbe etmek) bahsetmesi, bu zamanlarda da yaşanabilecek hassas durumlarda günümüz insanına ihtiyaç halinde kaynaklık etmektedir. Bu durumun hem okuyuculara geniş bir perspektif oluşturması hem de Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi ile ilgili yapılan çalışmalara bir ışık tutması temenni edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Bâdî Efendi. *Riyâz-ı Belde-i Edirne: 20. yüzyıla kadar Osmanlı Edirne'si*. ed. Niyazi Adıgüzel - Raşit Gündoğdu. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 1. baskı., 2014.
- Akgündüz, Ahmet. “Dürerü'l-Hükkâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Ali el-Kârî. *el-Meslekü'l-mütekasşî bi'l-menseki'l-mütevasşî alâ Lübâbü'l-menâsik*, 1328.
- Ali, Namı. “İsmâil Hakki Bursevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/102-106. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Apaydın, H. Yunus. “Namaz”. *İlmihal (İman ve İbadetler)*. 1/217-377. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008.
- Arslan, Ömer Faruk. *Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin Tefsir Risalelerinin Tahlili*. Sakarya Üniversitesi, 2011.
- Avcı, Casim. “Nâib”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/312-313. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Baybara, Neriman. *Kureyşî-zâde Mehmed Fevzi Efendi, Hayatı ve Eserleri*. Ankara Üniversitesi, 2007.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Ata. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Bilgen, Mustafa. *Abdurrahmân es-Safürî'nin (v. 894/1488) Nüzhetü'l-Mecâlis ve Müntehabü'n-Nefâis İsimli Eserindeki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi (bâbu'l-İhlâs'tan Bâbu't-Takvâ'ya Kadar)*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2019.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Büyük Tefsir Tarihi (Tabakâtü'l-Müfessirîn)*. Bilmen Yayınevi, ts.
- Bilmen, Ömer Nasûhi. *Hukûk-ı İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-. *el-Câmi'u's-şâhîh*. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 2002.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. ed. Mustafa Çiçekler. çev. Yekta Saraç. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Bursevî, İsmail Hakki. *Rûhu'l-beyân*. Dersaadet, Matbaa-i Osmaniye., 1330.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf el-. *et-Ta'rîfât*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985.
- Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ*. Milli Kütüphane- Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 6753.
- Çoban, Mehmet. *İslâm Hukukunda Cihad Literatürü ve Bedreddin İbn Cemâa'nın Cihadla İlgili Eserlerinin Değerlendirilmesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2020.
- Döndüren, Hamdi. “Cuma Namazı ve Kılınma Şartları”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* II/2 (1987), 141-150.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût - Kâmil Muhammed. Beyrut: Dâru'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 2009.
- Elbânî, Nâsirüddin el-. *Keyfe yecibu aleynâ en nüfessira Kur'ân*. Riyad: Mektebetü'l Maârif, 2007.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Erkal, Mehmet. “Beytülmâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/90-94. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

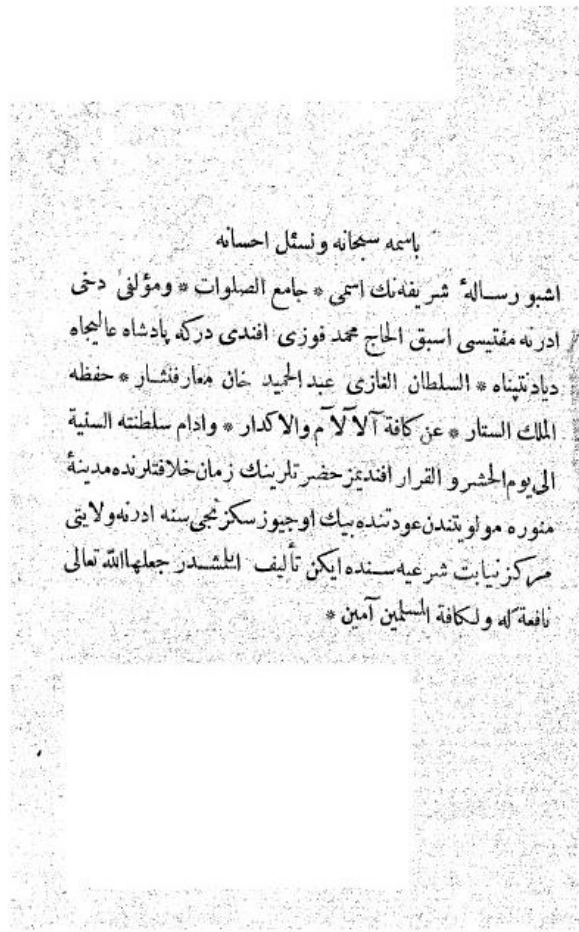
- Eroğlu, Muhammed. “Havâssü'l-Kur'ân”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/522-523. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Eser, Esra Kılavuz. *17. yüzyıl Şeyhülislamlarından Çatalcalı Ali Efendi'nin (1631-1692) Fetâvâ'sı ışığında fıkıh düşüncesi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2020.
- Fayda, Mustafa. “Bedrü'l-Mev'id”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/335. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Halebî, İbrâhim b. Muhammed. *Mülteka'l-ebhur*. thk. Vehbi Süleyman Gaveci Elbânî. Dımaşk: Dârü'l-Beyrutî, 2005.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-. *Halebî kebîr (Ġunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-muşallî)*. Dersâdet: Arif Efendi Matbaası, 1325.
- Halebî, İbrâhîm b. Muhammed el-. *İzâhlı Mülteka'l-Ebhur Tercümesi*. çev. Mustafa Uysal. Konya: Uysal Yayınevi, ts.
- Hanefî, Ebû Saîd el-. *el-Mecâlis: Tefsîrü'l-Hanefî*. İstanbul: İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, 34 Ae Arabi 1871.
- Has, Şükrü Selim. “İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/231-232. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Has, Şükrü Selim. “Mülteka'l-Ebhur”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/549-552. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddü'l-muhtâr*. thk. Âdil Ahmed Abdü'l Mevcûd - Ali Muhammed Muavvad. 13 Cilt. Riyâd: Âlemü'l-Kütüb, 2003.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *es-Sünen*. thk. Şuayb el-Arnaût. Lübnan: Dârü'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 1. Basım, 2009.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn. *el-Bahrü'r-râ'ik*. thk. Zekeriyâ Amîrât. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- İbrahim b. Muhammed el Halebî. *Tam Kayıtlı Halebî-i Saġîr ve Tercemesi*. çev. Hasan Ege. İstanbul: Salâh Bilici Kitabevi, Metinler Matbacılık., 1982.
- İmamoğlu, Abdullah Taha. “Edirne Müftüsü Mehmed Fevzi Efendi'nin el-Feyzü'l-Câri fi Ta'rîfi'l-Beyzâvî ve'l-Buhârî İsimli Eserinin İncelenmesi”. *Balkanlar ve İslâm -Balkanlı Âlimler, Mütefekkirler ve Eserleri-* III (2020), 583-596.
- İmamoğlu, Abdullah Taha. “I. Dünya Savaşı'na Bibliyografik Bir Katkı: Osmanlı'da Cihad Risaleleri”. 1/151-179, 2015.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*. İstanbul: MEB Yayınları, 1969.
- İşpirlî, Mehmet. “Çatalcalı Ali Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/234-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kallek, Cengiz. “Fetâvâ-yı Ali Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/438. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Karaman, Hayreddin. “Cuma”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/85-89. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-. *Bedâ'i'u's-şanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*. thk. Âdil Ahmed Abdü'l Mevcûd - Ali Muhammed Muavvad. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- Kastallânî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-. *İrşâdü's-sâri li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî. Beyrut-Lübnan: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996.
- Kavak, Özgür. “Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları”. *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği*, 221-269.
- Kayapınar, Hüseyin. “Kâriülhidâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/495. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

- Koca, Ferhat. "Molla Hüsrev". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/252-254. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Konevî, Kasım b. Abdullah Ali el-. *Enüsü'l-Fukahâ*. thk. Ahmed b. Abdürrezzak Kubîsî. Cidde: Dâru'l-Vefâ, 1986.
- Köksal, İsmail. "Zuhr-i Âhir Meselesi". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* III/2 (2001), 131-144.
- Kudûrî, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-. *Muhtaşar-ı Kudûrî*. thk. Kâmil Muhammed Avîza. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.
- Mehmed Fevzi. *Câmiu's-salavât*, ts.
- Mehmed Fevzi. *Fihristü'l-âsâr*, 1318.
- Mehmed Fevzi. *Ğarîsetü't-tûbâ şerhu'l-Ğaşîdeti'l-ulyâ*. Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, İzmir, 934/1.
- Mehmed Fevzi. *İyânü'l-mesâlik fi beyâni'l-menâsik*. İstanbul: Mekteb-i Sanayi Matbaası, 1307.
- Mehmed Fevzi. *Mevhibetü'l-vehhâb*. İstanbul: Fevzi Efendi Matbaası, 1314.
- Mehmed Fevzi. *Seyfü'l-cihâd fi nasri'l-ibâd*. İstanbul: Şeyh Yahya Efendi Matbaası, 1294.
- Mehmed Fevzi. *Temessükü'l-ezyâl min sâdâti'r-ricâl.*, 1257.
- Mehmet Fevzi. *Ğaşîde-i Ulyâ*. Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, 22 Sel 2317.
- Mehmet, Şener. "Kuşluk Namazı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/475-476. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Mergînânî, Burhâneddin el-. *el-Hidâye*. thk. Naîm Eşref Nûr Muhammed. Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmü'l-İslâmiyye, 1417.
- Mevlânâ. *Mesnevî-i Şerif Tercümesi*. çev. Veled Çelebi İzbudak. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Mevsîlî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. thk. Mahmûd Ebû Dakîka. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- Molla Hüsrev. *Dürerü'l-ħükkâm*. Mîr Muhammed Kütüphanesi, 1308.
- Müsannifek, Alâüddîn Alî b. Muhammed b. Mes'ûd el-Bistâmî eş-Şahrûdî. *el-Hudûd ve'l-aħkâm*. thk. Ali Muhammed Muavvad - Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd. Lübnan: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1991.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. *el-Câmi'u's-şahîh*. thk. Nazer Muhammed el-Fâriyâbî Ebû Kuteybe. Riyad: Dâr-ü Tayyibe, 2006.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *es-Sünen*. thk. Hasan Abdü'l-Mun'im Şelebî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-. *Tilbetü't-talebe fi'l-iştilâhâti'l-fikhiyye*. Dâru'l-Mektebetü'l-Âmire, 1311.
- Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî, Ebû Hafs Sirâcüddîn. *Fetâvâ Ğârî'i'l-Hidâye (el-Fetâva's-Sirâciyye)*. İstanbul: Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 34 Fa 1588/3.
- Özcan, Tahsin. "Şeyhîzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/86. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özel, Ahmet. "Ali el-Kârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/403-405. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Özel, Ahmet. "Cihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/527-531. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

- Özkan, Mehmet. “Edirne Müftüsü Mehmed Fevzî Efendi’nin (1826-1900) ‘İyânü’l-Mesâil fî Beyâni’l-Menâsik Adlı Eseri Üzerine Bazı Değerlendirmeler”. *Balkanlar ve İslâm -Balkanlı Âlimler, Mütefekkirler ve Eserleri- III* (2020), 597-622.
- Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993.
- Remzi, Hüseyin. *Lügat-i Remzî*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık., 2018.
- Safûrî, Abdurrahmân es-. *Nüzhetü’l-Mecâlis ve Müntehabü’n-Nefâis*. Mektebe Mişkat, ts.
- Salâhî, Mehmed. *Kâmûs-ı Osmânî*. 2 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık., 2019.
- Sâmî, Şemsettin. *Kâmus-i Türkî*. Dersaadet, İkdâm Matbaası., 1317.
- Saraç, Şule. *Edâ Edilmeyen Namazların Telifi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2010.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1989.
- Sezen, Tahir. *Osmanlı Yer Adları*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2017.
- Süyûtî, Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Süneni’n-Nesâ’î bi-Şerhi’l-Hâfiz Celâlüddîn es-Süyûtî ve Hâşiyetü’l-İmâm es-Sindî*. thk. Mektebetü Tahkîki’t-Türasi’l-İslâmî. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1420.
- Şenel, Abdülkadir. “Ahmed b. Muhammed Kastallânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/583-584. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Şentürk, Lütfî. “İskat-ı Salat”. *Diyanet İlmî Dergi* XV/5-6 (1976), 334-338.
- Şeyhîzâde. *Mecma’u’l-Enhur fî Şerhi Mülteka’l-ebhur*. thk. Halîl Umrân el-Mansur. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998.
- Şürünlâlî, Ebû’l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-. *Merâkı’l-felâh şerhu Nûrî’l-izâh*. thk. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Muhammed b. Avîde. 1 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009.
- Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil ed-Dûkâtî et-. *Hâşiyetü ‘alâ Merâkı’l-felâh*. Beyrut-Lübnan: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1. Basım, 1997.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *el-Câmi’u’s-Şaḥîḥ*. thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, 1. Basım, 1996.
- Unan, Fahri. “Mevleviyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/467-468. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Uzun, Mustafa İsmet. “Fevzi Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/506-509. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Yılmaz, Ömer. *Osmanlı Döneminde Tavaslı Bir Kazasker Kureyşizade Mehmed Fevzi Efendi: Hayatı- Eserleri- Fikirleri*. İzmir: Tavas Belediyesi, 2014.
- Zeylâî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf b. Muhammed ez-. *Naşbü’r-râye li-tahrîci eḥâdîsi’l-Hidâye*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde: Dâru’l-Kıble li’s-Sekâfeti’l-İslâmiyye, ts.
- Din İşleri Yüksek Kurulu Fetvalar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2019.

EKLER

Ek-1. Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin Câmiu's-salavât Risâlesinin İlk Sayfası

Ek-2. Kureyşîzâde Mehmed Fevzi Efendi'nin Seyfü'l-cihâd fî nasri'l-ibâd
Risâlesinin Giriş Bölümü

